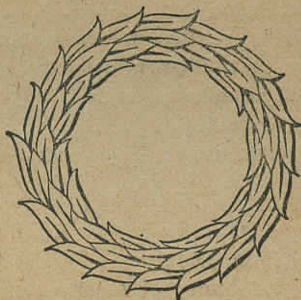
Poštarina plaćena u gotovu

VIENAC

HIBZ

GODINA 36 — ZAGREB — BROJ 4

1944

VIENAC, MJESEČNIK HIBZ-a

Sadržaj

VIENAC

Godina XXXVI. Zagreb, lipanj 1944. Broj 4.

Fosforescencije Sfinge

Kakve palucave oči ima Sfinga!
Nisu iz Egipta; oči iz Ofira.
Nisu dva oka dva zvuka siringa,
u njima trepti ljestvica klavira.

Je li to vatra diamantne peći,
ili poledica gelatine, soli!
Tu dugu miena ne zna čovjek reći
ni kada voli ni kad se njoj moli.

Jer Sfinga noću biva lav, znak moći.
i spetom lavu kruta noga kleca.
Dok oko mačke svjetlomrca noći,
lav ima odsjev oka drumskog zeca.

U dubini Indije, pod trojnom krunom,
blistaju oči posvećenih zmija.
I žena zmija, s takvom dvojnom Lunom,
u jazu smiče i u smrti sija.

Pođi dnu mora, pa ćeš stići nebu,
na dnu je mora draguljasta škrinja;
gdje tamne alge usred mraza zebu,
sfingino oko u svježini tinja.

Jer sfinga to je bajoslovna mačka
i riznica je ubojnih dragulja.
u njenom oku hipnotička tačka
travi i truje, alem posred mulja.

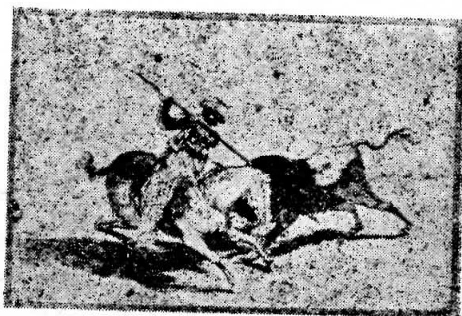
Trulež vjekova širi fosforescencije,
u mraku i u jazu ognji pršte.
I ključaju kriesi fluorescencije
na težka čela, obrve, što se mršte:

Esencije i kvintesencije
traju u gnjiležu, zvieri i u jami,
i u ljepotici što se vjere srdca srami,
i plam jaruga nema sam ekvivalencije.

O zviezdo mraka zgusnuta u smoli!
Nisu tek znojne kapi u jagmi ringa;
šarena suzo, ti si sjaj što proli
iz dna svog srdca ponižena Sfinga.

(1939.)

Tin Ujević

Let Rim — Sevilla

Kada dođoh u rano jutro na Piazzu Esedru, sve bijaše pusto, tiho: nit s česme tekle šumne vode, nit je bilo prometa. Ljudi malo. Nekoliko modrih lastavica po žicama i drveću. Ali na fontani zbivô se prizor, koji me je uzhitio, razsanio. To bješe čudan obred: jutarnje pranje golih Najada, što ih ljubko izvaja M. Rutelli (1901.) na razkošnoj Guerrinievoj česmi (1885.). Vitki crnomanjasti mladići poput satira penjahu se na one kamene ljepojke, marno su trli skladno im tielo i prali oble grudi. Nagost i svježina jutra bila ih razbudila i jedan od njih pjevaše sjetni poznati napjev onih dana. Tamna bronza laštila se pod prvim zrakama jutarnjega sunca, bilo je točno šest sati, a ja stojah uzbuđen na pragu svietloga, nezaboravnoga dana. Pred putničkim uredom, gdje smo morali izmjeriti prtljagu, zatekoh jučerašnjeg znanca, nekog portugalskog mornara. To je bio glomazan čovjek nespretnih kretnja, navorana lica; brodolomac, kojemu su potopili brod. Govorio je samo svojim materinjim jezikom. Spasio se čudom negdje kraj Livorna s torpedirane lađe; spasio se jedini. To naglašavaše, a po smjernom zvukû glasa činilo se kao da govori o čudu. Govorio je više kretnjama i mahanjem svojih crnih čvorastih ruku nego riečima. Kad vidje, da ga nitko od nazočnih putnika ne mari i ne razumije, on tužno ušuti. Meni se pričinjao kao Baudelaireov Albatros. Međutim već nestrpljivo tutuču na trgu dva velika autobusa, koja će nas odvezti u Gvidoniju, naše uzletište. Već znam: tamo nas neodoljivo čeka naš ogromni tromotorni zrakoplov. U to blaženo jutro, uztreptalo od svibanjskih boja, jutarnjih uzhita preranoga ljeta, moje

srdce živo kuca. Do nekoliko časaka uzvit ću se u visine, do nekoliko sati doplovit ću u čudesnu pokrajinu, što ju zamišljam zeleno-žutom bojom, a čini mi se, da je zemlja divljosti i kamenih samoća.

Sad već hujimo rimskim ulicama, začaranim usnulim trgovima, pustim procvjetalim perivojima: krasna šetnja sama po sebi, dostojan uvod u tajanstvo nepoznate knjige. Rim još spava. U mašti mi se ukazuju znani likovi spavača. Ali nad svime ipak tek jedna misao: letjeti, letjeti... Moj let, kako mi je ukazivao zemljovid, trebao me ponieti preko diela Sredozemlja; bilo nam je brazditi zračnim valovljem do najljepše luke. Sredozemlje, naša duhovna pradomovina: ta zar nije i moj zavičaj, dalmatinska Hrvatska, jednako kod kuće na Mediteranu kao Francuzka, Grčka, Italija ili Španjolska? Svugdje mi je dobro, gdjegod nađem malo maslinova hlada i vinove loze.

Autobus je jurio golom asfaltiranom cestom uzpinjući se jedva vidljivo k zelenoj visoravni, ostavljajući za sobom razkoš posljednjih rimskih perivoja. Daleko je pred nama u ovoj bezkrajnoj ravni rimske Kampanje, u ovom pitomom zaseoku, gdjekoje olistalo drvo već pjevalo zanos svih zemaljskih zova, daleko u nepreglednom moru zelenila travâ, drveća i sjajnocrvenog crepovlja — nepomičan i dostojanstven stajao je naš glomazni zrakoplov kao tajanstveni znamen pustinje. Njegove tri vitke elise, satkane od sjajne plemenite tvari, blistale su na suncu. Na oknima su bile spuštene zavjese, a s jednog otvora njihale se ljestve od užeta. To je bio ogromni tromotorac za trideset putnika, koji je odlazio: Rim — Sevilla — Lisboa — Buenos Aires. To bješe ogromna ptičurina sa željeznim kljunovima i s ocjelnim čaporcima, tek na oko krotka, smirena, ali očas će grozno zatuliti strahovito paničnim uzdisajem, da bi se zatim predala svom silovitom jednoličnom šumu. Onda će odjednom, bez drhtaja krila, uzviti se k Nebu, Daljinama. K njima ona samo teži, zbog njih je ona i stvorena. Njima ona jedino i pripada. Ona i jest njihova, a nikako naša. I sve jutros postoji za nju i rad nje. I svi

ti ljudi, buka i žamor, sve se to događa u njezinoj sjeni, kao u obredu pred velikim strašnim božanstvom. Ona gleda dostojanstveno i šuti. Sitno je za nju sve ljudsko, zemaljsko. Ona žudi Nebo. Ona hoće Daljinu. Kako je bezkrajan, strašan, upravo ljudski nesretan njezin nemir! Kad bi čovjek mogao svojim slabim bielim dlanom obuhvatiti to truplo, osjetio bi ježnju i drhtaj tog tiela; činilo bi mu se, stravičnome, kao da miluje neukroćenu panteru. Ipak među nama, koji nemoćno obilazimo oko nje promatrajući je neodlučna uplašena pogleda kao brižna rodbina pomahnitalog, — oh, među nama, ipak, postoji Jedan, koji će je svladati, njenu snagu krotiti, njezin nemir blažiti. Uzalud joj poklič, kojim prati brzopletu vrtnju svojih elisa, od čeg drhću travke, leti kamenje, sklanjaju se ljudi i ptice. Uzalud ti uztreptalo htjenje i sveta žudnja za Nebom, savitljivo plehnato čudo! Neka se vrte i šume tvoje elise i neka u tom šumu plaču svi moji zanosi, ipak zar ne vidiš, da postoji među nama Jedan od naše slabe vrste, Jedan od jakih i bezumno smionih? On će krotiti tvoj zanos, on će te povesti k visinama.

Šum motora već nas bez milosti trese, buka nas zaglušuje i prodire kroz začepljene uši. Sjedimo udobno u našim velikim naslonjačima i kroz okno promatramo Gvidoniju, malu željezničku postaju u daljini, još tužniju i dosadniju iz ove visine. Osvrćem se oko sebe u zrakoplovu. Po strani vise turistički slikoviti oglasi toskanskog pejzaža, sevillskih vrtova i nekoliko zemljovida. Ventilacija savršena, čistoća uzorna. Oko petnaest putnika. Neka starija gospođa iz Seville, koja je, kako mi poslije priča, bila da pohodi sina, slikopisnog glumca u Rimu. Ona se vraća bolna, jer joj se sin po drugi put razstavlja. Stara gospođa suznih očiju kudi njegove supruge, jednu Španjolku, drugu Talijanku. Nama je nasuprot neki Isusovac. Blied, žut u licu, ali izrazitih crnih očiju. Sjedi nepomično i šuti. Tu su još neki trgovci Švicarci i Talijani. Htjeli bi poslovno razgovarati, a kad u tom ne uspievaju rad šuma motora, onda se dopisuju ili šute, žvaču gumu. Za-

tim je tu još jedan turski diplomat sa suprugom, mladom bjeloputnom ženom. Ostali me manje zanimaju. Uostalom moje oči lete po bezkrajnim ćilimovima procvjetalih livada pod nama, po crvenim krovovima razštrkanih rimskih kuća. Podrhtavamo, lebdimo, lebdimo. Čas je, kad nam počinju zaviđati i anđeli. Mi letimo. Jutro je čisto, providno, a nebo modro i gotovo bez oblaka. Ne miču se grane kestenova i borja u dubini; na zelenim livadama pasu stada. O, blažena sliko Arkadije! Rieka se vijuga i blista. Letimo već povrh Rima, ali tek na visini od nekoliko stotina metara. Ono, što se pruža dolje pod nama, blaženstvo slike pitoma predjela i divnoga grada, uzavreloj je mašti najbliže snatrenju o viđenju raja, Paradiza. O, da li je moguće, da je i u tom času pored tolike ljepote bilo još uviek dolje na zemlji i toliko zla! Nepoznate ruke bile su izplele onaj vienac Berninieve kolonade, onu kupolu, ona sunčana svietla i, na krilima anđela, preniele ih i spustile na ono zelenilo uz sunčane obale rieke. Vienac drhtavih razširenih ruku, što su dozivale san i maštu, da promatra kuće, crkve i zvonike, da osluškuje zvukove zvona, zraka, antena, zrakoplova. O, živote, kako si čudesno tajan! To je bio Rim. To je bio grad uviek mlad, jer je liep i bezsmrtan, kojemu su u to jutro već prvi šumovi vjetra s juga donosili vječno Proljeće, što samo u njemu, vječitome, ne pozna smrti. Vijugao se Tiber, blistava rieka, nadsvođena kamenim uzvitim mostovima. Pod nama je silni Pantheon. I uviek kupola. I Koloseum, nad kojim evo letimo u dahu oblaka i ptice, a stoljeća će protjecati u vječnosti nad bielim kamenim slavolucima pobjednika smrti, Heroja i Svetaca. Teku razkošne rimske česme u procvalim vrtovima i bude kamene samoće mrtvih trgova. Sve se gubi pod okom, kratkovjeko i brzo u ovom letu vrtoglavom kao zanos života pred dahom smrti. Pjesma rimskoga jutra bila je najljepša himna nama, pobjednicima u visinama.

Ali mi letimo dalje i sve više, sve više. Nikad dosta, nikad dosta. Mi se penjemo po nevidljivim Jakovljevim

ljestvama, preko lepršavih nevidljivih oblaka u modre neborajske visine.

Pod nama je još Poluotok: sad smo taman nad Civitavecchiom, nad lukom, i već mislim na nekoga, koji je davno nemiran šetao, prikovan u tom pokrajinskom gradu. Tko drugi nego monsieur Henri Bayle, consul de France, kojega razdiru i muče nemiri Henri Brularda, ili točnije Stendhala. Uzalud bježi, gotovo svaki dan, u Rim, boravi mjesecima tajno na dopustu u Parizu, tražeći „premještaj". Gledam Civitavecchiu. Razpjevana u suncu, čuvana od onih usidrenih ratnih lađa, s ove visine i u ovom času ona mi se čini sasvim drugčija od one, koju onomad pohodih na hodočašću Stendhalovu boravištu. Stigoh jedne jesenske kišovite večeri i šetajući mrtvom lukom sam, posta mi jasan jadovit nemir Henri Brularda. Mi se međutim penjemo visoko, sve više i više, te se luka Tirenskoga mora gubi s mojih očiju. Čini mi se, da sam istom sada stvarno u zraku odciepljen od zemlje, od kontinenta, od naše stare Europe. Pred nama je bilo punih šest sati leta, — a i Sevilla i Španjolska zar nije to konačno možda i bliže Africi, nego Europi, ili barem nešto posebito između toga? Ali eto ponovno iznenada do nekoliko časaka kopno. To je Elba. Naš je zapovjednik iz opreznosti ratnih vremena skrenuo malo s puta: zaobići ćemo Sardiniju i Baleare, držeći se više sjevero-zapadna pravca, što vodi preko Korzike i južnog okrajka Katalonije u Andaluziju. Elba, u slavi i čami možda i veća od posestrime Sv. Helene, vidjela je tek prividno skršenog Korzikanca. Ova dva mjesta, Civitavecchia i Elba, svojom pustom divljinom i bezizglednom samoćom uzalud su krotila dva poklonika snage i volje, vojnika i pjesnika. U Stendhalovoj se knjizi o Napoleonu, neobično smionoj u vrieme svog objavljivanja, slavi Korzika, dok se Elba gotovo i ne spominje.

Visinomjer stalno raste: naša najveća visina dosegla je četiri tisuće metara nad morskom površinom. I to je mjera opreznosti. I ako je dan, sredozemski vedar i sunčan, jedva razaznajemo sure obronke korzičkih planina,

a more sasvim duboko pod nama dobilo je svietlo-platinastu boju etera. Zapovjednik i njegovi pomoćnici, veseli mladci, smieše se: ni časa ne sumnjaju, da će poslije podne objedovati i piti dobru kavu u Sevilli, a i da će nam proljetna andaluzijska noć donieti novih doživljaja: osvježenje umornim živcima. On mi ljubezno pruža dalekozor i upozoruje na dvie-tri ratne jedinice na pučini. Jedva ih opažam. Moja se suputnica, stara gospođa iz Seville, vidno uznemiruje. Zapovjednik se i dalje smieši i tješi je, da smo vrlo visoko. Francuzki Isusovac svojom ledenom mirnoćom primjećuje, da se barem dosad nije nikad dogodilo, da bi ometali promet putničkog zrakoplova. Ali stara gospođa ne čuje, jer je zaglušuje strašni šum motorâ, kojih se skladni i postojan rad pretvara u najmiliji napjev sigurnosti. Zato joj izpisuju na cedulju. Ali već smo preletjeli. Mi smo, u ovom času, kao bogovi, nad oblacima, nad morem, gore sasvim visoko. Kroz okno nazirem veliko bielo zrakoplovno krilo, a duboko u bezdnu more, Sredozemno more. Kad bismo se i survali u taj bezdani ponor svjetlosti i vode, ne bi nama, novovjekim Ikarima, pomogli ni naši automatski padobrani, pomno složeni pod našim sjedištima. Naša je sudbina u rukama zapovjednika i moćnoga stroja. Uporit smiešak ovoga mladog čovjeka i šum triju motora, vrtnja elisa — to je sigurnost, od čega obuzima milina nadmoćnosti čovjeka-crva, čovjeka-pobjednika. I tu, u tom trenu, što je diete strepnje, vrtoglave i opasne, te sve daje i sve oduzima, tu, na toj granici, tu se i počinje naslada. Kako je neobično nov ovaj osjećaj, da ljepota doživljaja zavisi možda od kakvog sitnog, nevidljivog šarafa ili tajne pronicljivosti nekog čovjeka, kojega sam jutros upoznao po prvi put u životu. I taj srh opasnosti, čini mi se, da je bitna draž svake pustolovine.

Gledam pred sobom neki stručni zemljovid. Zastajem kod najmilijeg vidika: Sredozemlje. Kakva sadržajna rieč, kakav bogat pojam, kakva neizcrpljiva prisjećanja! Ako tek očas zatvorim oči, svi će se ovi suhi zemljovidni

podatci pretvoriti u modra mora, u zelene maslinike, vinograde, smokve, sunčane predjele borova, čempresa, palma, ružmarina, limuna i naranača; u biele kamene gradove, divne luke, veličanstvene građevine ili proste kuće crvenog crepovlja, zelenih kapaka. — Sredozemlje! I svatko ima tajnu žudnju ovamo stići, odpočinuti u hladu ovih maslina i borova kraj mora. To je san i zavjet generacija, uzrok velikih poviestnih meteža. Ovamo stići na sunčane obale! Dvie tisuće godina na suncu i na vjetru njišu se ove uviek iste masline, što ih slavljaše Eshil i Dante, Cervantes, Marulić i Mistral. I koliko drugih bezimeno neznanih ali istoga zanosa. Zato sam u Dubrovniku i Splitu jednako kod kuće kao u Marseillu, Napulju ili Barceloni. I blagoslov će onoga stići, koji se u hladu borova ili čempresa hrani kruhom, smokvom, uljem i grožđem i još zanosan promatra more. Težko, da je naći duhovno i kulturno takve cjelovitosti, kao što je ona Sredozemlja! Ipak sve ovo ima u sebi i svoju visoku tragičnost dotrajalog, ako ne i preživjelog. Dvie tisuće godina hladi se i žari sav ovaj prostor na suncu i vjetru te se drvo masline zgrbilo, očvorastilo, a ljudi se umorili od života sama, od zrelosti toga postojanja. Najizrazitiji predstavnici — romanski narodi — kanda su najumorniji. Upravo smo ostavili Italiju u političkoj i duhovnoj krizi, sličnoj, u kojoj se nalazi i Francuzka. Naknadno na putovanju po Iberskom poluotoku uvjerit ću se slično i za Španjolsku. I sve su to više fizičke nego duhovne umornosti ovih velikih preživljenika. Španjolskoj, čini mi se, da je barem pripomogla činjenica, što se kadkada prepustila afrikaniziranju, barem donekle, kao što će i nas spasiti naša rasna životnost.

U daljini se jasno dalekozorom naziru obrisi kopna. Španjolska. Spočetka sve je to mutno, daleko. Zatim mogu promatrati, kako oni obrisi poprimaju tamno-zelenu boju predjela, visova, rieka i dolina. Spustili smo se na dvie tisuće metara i postepeno se i dalje spuštamo i to prilično naglo te nam šumi u glavi. Naše se putovanje primiče

kraju. Motori svejednako šume i dalje bučno, jednolično. Letimo sad nad Valencijom, da bismo doskora preletjeli dio Manche. U daljini modri vrhovni Morrene zadiru u oblake oblake, dok se s druge strane posljednji spletovi sunčano rumene. Gorskih visova sad već i gotovo nema, nego su same doline i brežuljci, između kojih se vijugaju rieke i prolaze kroz velike gajeve maslina. Kad ne bi bilo onih visokih bielih kuća nasamu sa zelenim vratima i dvorištima, onih tako značajno španjolskih cortijosa, ovaj bi me predjel mogao sjećati na Grčku ili na Dalmaciju. Ovako, ovo je tipično španjolski kraj. Ovu slikovitost španjolskog predjela hrani mašta imenima i reminiscencijama. Sve, što se odnosi na pojam Španjolske, sve se to sad javlja u meni. Odveć brzo leti naša ptica, odveć se brzo mienjaju krajevi. Doskora se razgovietno u daljini opaža rieka i gradić sa svojim maurskim naglašenostima. Guagalquivir. Córdoba. Ako sam dosad razmišljao o vitezu tužnoga lika, o Goyinom napornom putovanju preko Morrene, ako sam u sebi krio svoju radoznalost za prvu corridu i svu onu pitoresknu fantastičnost Španjolske, sad na pogled Córdobe ne mogu odoljeti, a da se ne sjetim stihova Lorce i Villalóna: Córdoba. Koliko osame i koliko španjolske tuge u tvom imenu! I gledam dalekozorom mošeju, danas crkvu capillu sv. Fernanda i tražim one kule, tornjeve, o kojima pjeva Garcia. I sav me taj maurski dekor zanima izključivo radi Poezije, radi pjesnika, radi Lorce:

Córdoba.
Lejana y sola.

Jaca negra, luna grande,
y aceitunas en mi alforja.

Aunque sepa los caminos
yo nunca llegare a Córdoba.

Por el llano, por el viento,
jaca negra, luna roja.
La muerte me está mirando
desde la torres de Córdoba.

Ay qué camino tan largo!
Ay mi jaca valerosa!
Ay que la muerte me espera,
antes de llegar a Córdoba!

Córdoba.
Lejana y sola[1] (Canción) de jinete)

Zbogom, Córdobo! Guadalquivir je zvjezdana staza pod nama, koja nas vodi u Sevillu, iz Seville u Ocean. U njenim tihim vodama možda se sjaji čelični kljun naše ptice. Sad smo se spustili još niže, sasvim nizko, nad rieku. Ona će nas pomoći da dođemo iz visina na zemlju, među ljude u zemaljski dan novih čudesa. Rieka se vijuga između maslina, cortijosa i oranica. Po rieci su nikli otoci:

Yslas del Guadalquivir!
Donde se fueron los moros
qué no se quisieron ir! ...[2]

Ali već nemam vremena sjećati se Lorce i Villalóna. Udarac je odviše nagao i od tog spuštanja boli glava, gotovo da krv ne navire. Vrućina, afrička sparina nadire kao pustinjski vjetar; još jedan jači udarac, zatim udobno

---

1 Córdoba. Daleka i sama. — Crna kobila, velik mjesec i u bisagama masline. Iako poznam pute, ja nikad više ne ću stići u Córdobu. — Na ravni, na vjetru, crna kobila, crven mjesec. Smrt me gleda s tornjeva Córdobe. — Ah, kako dug put! Ah, moja vriedna kobila! Ah, kako me smrt očekuje prije nego stignem u Córdobu. — Córdoba daleka i sama. (Konjanikova pjesma.)

2 Otoci Guadalquivira! Gdje bijahu mori (Mauri), koji ne htjedoše poć! ...

ljuljanje u naslonjaču i naši su se točkovi dohvatili španjolskog tla. Lebdimo lako poskakujući dok ne stanemo pred bielom kućom uzletišta. Nad vratima piše crnim slovima: Sevilla! Kroz okno vidim, gdje nam se približava skupina ljudi u odori. To su obvezatni carinici i sigurnostna granična služba. Dok silazim, guši me vrućina. Još će nas pregledavati ,izpitivati i zapisivati, ali brzo i ljubezno. Uzletište je daleko od grada, pol sata vožnje. Uzbuđen, umoran, šapćem: Sevilla, Gizalda, Guadalquivir... I opijen tom glasbom, dok autobus sporo kreće, ne dospievam se niti pogledom razstaviti od ocjelne ptice.

Antun Nizeteo

Odlazak starog stola

Bdijući za njim, posljednje pišem slovo.
Nestaje pod njim sjene.
Sve dublje klecaju te noge savijene.
Stari sto tiho je dostolovo.

Stolovo je on, savijao se
pod mračnom težinom brižnog mene.
Pod laktima svoga gose
kadkad se još prene.

Radile su na njemu ruke marne.
Sad više nemam napisati što novo.
Približuju se taljige iz starinarne,
da ga klonulog odvuku.

Stari sto je dostolovo.
Na kome li ću sad odmorit ruku?

Nikola Šop

Jednoj ženi

I kad bi jednom meni kucnula na vrata
stara već žena smežuranih ruku
u jesenje veče jednog kasnog sata,
primio bih prošlost u tvoga glasa zvuku.

Rekao bih ti: „Ništa nije bilo.
Pod krov moj uđi. Tu smo opet skupa.
Ženo davne ljubavi, uzdaše, tamna silo,
slušajmo stari vjetar, što u prozore lupa."

Rekao bih ti: „Umorna si i legni.
Od bolova, kojih ne znam, trošno tielo odmori.
Za okrepu od svih zala stas tvoj tu protegni,
i samo načas misli o našoj divnoj zori.

Sve bilo je, sad spavaj, putnice iz daljine.
Nad tobom će bdjeti moje trepavice."
Upijao bih sumornost predsmrnte tišine,
što poljepšava sutonski tvoje klonulo lice.

A kad bi se probudila, s nekom rieči kajanja
rekao bih samo: „Svakom prostit treba,
jer život je trenutak, a vječita razstajanja,
a ipak su ljepota, duboka poput neba."

„I sve je čudno", kazao bih, „a jednostavno tako
Nikad ne znamo, što bili smo, što jesmo.
Zbog tebe, ženo, smijô sam se i plakô.
K tebi, ko tajni svieta, prilažah, tugo, pjesmo.

Spavaj s nedokučenim, kao sa svojom smrti.
Nek više nego svatbena noć bude, što nas svija."
U tajanstvu tvog lica, na nekoč dragoj crti,
poljubio bih patnju bogova i zmija.

Frano Alfirević

Kreta, matica sredozemničtva

Vixere fortes ante Agamemnona multi

I

Što je to Sredozemno more, poznato je u glavnome svakom sa školskih klupa. No pojam sredozemstva, pogotovo sredozemničtva, teže je odrediti, barem u prvi mah. Premda se ne izključuje, da će duže razmišljanje i napetiji rad o tome moći potanje obaviestiti, možda i suradnjom većega broja sila, koje će svoju moć uperiti istom cilju misli i iztraživanja.

Dosta dugo europska znanost, kada govori o „antičkome svietu", za volju svoje udobnosti, težnja i nagnuća, navika prošlosti i nesavršenosti primjene, obraća poglede na Sredozemno more i razpreda o njemu. Doduše, danas je svima predobro poznata dosta lagano shvaćena predpostavka, da postoji i neki „klasični orient", ali narodi i ljudbe, koje prolaze pod tim imenom, u više su navrata postigli dodir i podržavali vezu s tim morem. No život staroga svieta protezao se, u nekim razdobljima, i na šira područja, s kojih rieke ne utječu u Sredozemno more i na kojima vlada različito podneblje. To su na zapadu (recimo) Luzitanija, Galija, Britanija i dolina Rajne; na iztoku piesak Sirije i Arabije, obale Egipta i Crvenoga mora (u ovaj okvir ne ulaze Indija i Kina); ali i ti krajevi puštaju pipaljke prema Sredozemnome moru, koje u sliedu stoljeća privlači njihovu gospodarsku djelatnost. Može se dakle govoriti o životu toga mora, o njegovom gospodarstvu, o svim raznim djelatnostima, koje su s njim

skopčane; to bi valjda i bilo prvo i pravo uporište za određivanje pojma, iz kojega se poslije izvode drugi pojmovi, sve dalji i zamršeniji. Međutim, političko i državno jedinstvo svih područja Sredozemnoga mora — skupa sa svim njegovim dodatcima i privjescima ili poljima utjecaja na iztoku i zapadu — ostvareno je samo jedanput u poviesti: za vrieme rimskoga carstva, koje je podvrgnulo i držalo pod sobom (ne jednim mahom nego postupno, u nizu napora i postignuća) nesamo Dalmaciju i Ilirikum, nego i međusobno razdaljene i dosta raznolike zemlje, kao što su Galija i Egipat, Britanija i Mauretanija, Dacija i Arabija. To je bilo vanjsko jedinstvo, izgradnja carstva i državne zajednice, ali da li je postojalo pravo unutrašnje jedinstvo, da li su vanjski znaci duboko zasiecali u unutrašnji život, drugo je pitanje, na koje nije moguće tako naprečac odgovoriti. No, u drugu ruku, još i mnogo prije nego je Rimu taj podhvat uspio, već se život tih obala s njihovim zaleđima počeo ukrštavati i splitati u jednu mrežu, te se vršilo međusobno i uzajamno pronicanje i prodiranje, a gospodarstvo se spajalo u tolikoj mjeri, da su se već pojavljivali takmaci, koji su se mogli odvažiti na pomisao da ostvare sasvim ili dosta podpuno jedinstvo toga svieta pod jednim, vlastitim gospodstvom. Ti su pokušaji bili predigra zbiljskome činu; samo djelimičnoga značaja, imali su i djelimičan uspjeh, ali se sa svih strana vršila izmjena dobara, pa također i duhovnoga blaga, koja je u mnogome pogledu zbližila dotične narode i državne zajednice, te ih povela i dalje preko praga poviesti.

Rim dakle nije bio stvaralac podloge, premda je bio nosilac i predstavnik težnje, koja se na više strana javila. Izmjenu trgovačkih i duhovnih dobara vršilo je silom zemljopisnih i gospodarskih prilika samo more, koje je tim i postiglo značaj u poviesti uljudbe. Taj stari učinak uljudbenih zajmova i prosvjetnoga prodiranja i širenja plodnih misli na putu, koji je bio najpodesniji, u ipak dosta staro vrieme, čini, da pojam „sredozemničtva", pri-

prilično neodređen, i danas, kada su se prilike temeljito promienile, čarobno ugađa mnogom uhu.

Rim je bio srećni baštinik, koji je dao vanjski oblik jedinstvu prometa i dubljih zamjena, koje se davno osjećalo kao činjenica ili kao neizostavna potreba.

U času, kada nastaju pjesnička djela, zabilježena pod imenima Homera i Hesioda, veliko se tekuće područje dieli na četiri glavne jedinice: iztočni dio s Egiptom, Fenicijom, Sirijom i Malom Azijom; grčki dio, koji obuhvata izključivo južne obale Balkanskoga poluotoka i otoke Arhipelaga; italsko-sikulski dio, koji još zaostaje u prehistoriji i protohistoriji; te zapadni dio, na kojemu Feničani i Kartažani, Iberci i Liguri, te Etrurci (upravo: Tvrše) zauzimaju izključivo obalna pročelja. U tome času još niti sve obale ne žive vidnim i pravim životom, a mnogima će trebati znatno vremensko čekanje, da se istom pomole na pragu poviesti. Starinska Dalmacija i još k tomu i druga područja jedva će kasno prispjeti (tako rekavši) do obruba poznatoga svieta. U tom odvijanju stoljeća, ako priеđemo preko jakog suparničtva i odpora Kartage, ostat će na poprištu dva glavna premca: helenizam (koji ni sam nije istovjetan s pojmom „stare Grčke") i Rim, koji će se boriti za nadmoć, no tako, da će u oružanoj borbi i političkom natjecanju bez velikog spora pobiediti Rim, dok se međutim Rim ni sam ne će moći odhrvati utjecajima izvana u oblicima života, umjetničkog izraza i unutrašnjega traženja. Rim izgrađuje pobjedonosno pročelje, ali jedinstvo, ostvareno od Rima, propada pod natiskom i jakim udarcima došljaka sa sjevera i s iztoka, te se s podvojenjem i ciepanjem rimskoga područja završava obširno poglavlje poznato pod imenom stare poviesti. To je političko jedinstvo ostvareno u prvom vieku prije Krista, te kroz ono razdoblje, koje obuhvata održavajući se, doseže sa strane Europe do Atlantika, Rajne i Dunava.

Opažačko oko još ne vidi dosta razgovietno, u kakvim su prilikama Grci potisnuli (još bolje: iztisnuli i zbrisali) Egejce; ali družtvo i družtvovni odnošaji homerskih

i hesiodskih pjesmotvora, ukoliko su izraz jedinstvenoga već ustaljenoga gospodarstva, pomaljaju se na kraju razdoblja egejskoga družtva, po poviestnom preminuću prve egejske zajednice, te su u mnogom smislu samo njegov nastavak. Već se u to vrieme, koje je nedavno za srednjoškolca moglo značiti iskon svieta, pomalja s istinski djelotvornim značenjem poljodjelstvo (polja žitarica) i vinogradarstvo; već je u to doba kupa ili pehar vina izvor svake pjesme, zanos svake gostbe. Među stablima ističu se već tada maslina, kruška, jabuka, smokva i naranča.[1]) Tako se s vinovom lozom i maslinom, te drugim koristnim, ljekovitim ili ukrasnim biljkama stvara krajolik rastlinstva, koji će za duga stoljeća pa do danas — uzprkos unošenja mnogih važnih, prekrasnih ili prieko potrebnih biljnih pojava — biti i ostati značajan za sve okolice Sredozemnoga mora. Tako se već od Homera, ali i „prije Agamemnona", počeo stvarati tipični sredozemni biljni krajolik, koji bi oštroumnomu gledaocu, koji veže biljku i čovjeka zajedno s drugim živim bićima — mogao ponuditi zahvalnu temu o „nastajanju sredozemlja".

No to spomenuto samo su istom nasumce nabacane njegove najglavnije i najznačajnije, najuočljivije crte, takve, bez kojih ne bi postao, bio, ni ostao ono, što taj krajolik jest. Druge još biljne pojave prate ili sliede ove prve i najvažnije, i dopunjuju ih, a sa svima njima korača istim korakom i razvitak ljudske djelatnosti, jer ni samo bilinstvo nije sasvim sliepo čedo prirode nego i djelo sudjelovanja i oplemenjenja ljudskih ruku. Ta ljudska djelatnost obuhvata još i druga područja, među kojima u pravcu obćega zemljopisnoga položaja uživa glavnu prednost plovitba, pomorstvo, brodarstvo i ribarstvo, što će uz neke razgranke i dopune predstavljati gotovo podpuni sustav „morskoga gospodarstva".

---

[1]) Rieč „jabuka" stoji u vezi s odnosnim irskim i galskim (keltskim) te germanskim i litavskim riečima; možda i s jednom italičkom, kojoj se zatro trag, ali se prepoznaje u imenu Abelum (Oesel na Baltičkom moru); rieč „naranča" (španj. naranja, franc. orange) je iztočnoga poriekla.

Mnogi je prijatelj poučnoga štiva zacielo prolistao ovdje-ondje Ratzelove opazke o otocima i razvedenosti obala. Učenjak već gotovo od prvoga pogleda dolazi na misao, da su Antilsko (Karibsko) i Polinezijsko more skupa s ovim sustavom lokava, koji nas zanima, mora sličnih položaja prema dielovima kopna, koja leže sjeverno i južno od njih, te izvodi, da imaju slično porieklo, obris i dubine. Tu opažanje prirode polazi nesmiljeno izvana, a nije zakopčano na sitna poviestna izkustva, novosti u poviesti same Zemlje. Ta su tri „sredozemna mora" — između Europe i Afrike, Sjeverne i Južne Amerike, Azije i Australije — u geoložkom i poviestnom smislu najznamenitija. Ali za Baltik, koji ipak u nečemu, osobito u novija vremena, zauzima znatan i značajan položaj, Ratzel ostaje u neodlučnosti, bi li ga približio sa Sredozemnim, ili bolje s Crnim morem. Naše Sredozemno more ponosi se osobitom zaslugom, što je svojim položajem olakšalo promet južne, te kasnije i zapadne Europe, s Iztokom. Tu je prije, podpunije i bogatije nego u unutrašnjoj Europi došla do vidjela — a dolazimo u napast da dodamo: i do osobitoga procvata — uljudba Prednje Azije i sjeverne Afrike, jer bi nekom i to zvučilo preskromno. No svakako tu je bio neki put, neki most, prielaz i kretanje; tuda je pošao tok jednoga smjera čovječanstva; što je tu bilo novo i stvaralački značajno, to još (čini se) nije izričito rečeno i razgraničeno. Nego selitbe sjevernih naroda nisu došle istim putom kao hod te uljudbe. Ratzel primjećuje, da je postojalo neko „precjenjivanje Sredozemnoga mora" uslied nedostataka dovoljno široke sveljudske i poviestne perspektive. Tako grčko-rimski utjecaji na predjele Europe sjeverno od Alpa jesu dosta mladi, a s rečenim precjenjivanjem mogu ići zajedno i druge zabune.

Po Ratzelu poviestno najvažniji dielovi svjetskog oceana jesu rubna mora. Svako je rubno more donekle „sredozemno". No budući da uviek ima veoma uočljivih razlika u položaju jednog odliva svjetske slane vodene množine prema susjednim zemljama, javlja se i velika razlika između samih „sredozemnih" mora i ovoga „našega". U tome smislu ovo naše more bogatoga lika predstavlja osobito srećan slučaj. I posljedica toga sklopa i izgradnje obličja tla i vodenoga mlaza jesu neočekivane. Tako, spomenimo, u strogom znanstvenom smislu Europa i nije kontinenat. „Taj pojam je sredozemnoga, dakle ograničenoga cbsega, a nastao je uslied opreke zapadne i iztočne obale Egejskoga mora. Zapadni dio dodali su istom Rimljani uzkoj grčkoj Europi..."

Mislim, da se možemo dovijati, htijući biti dosjetljivi, da su Europu, taj pojam, to shvatanje i taj stari i novi mitos, još dok Grci nisu doputovali ili su se hranili žirom, izmislili prastanovnici Egejide. Egejci su je prvi krstili (doduše, jednom asirskom riečju, prišivši drugu asirsku rieč suprotno položenim obalama[1]); a ona se nato odpočela postupno ostvarivati, kao diete, koje ide na krštenje još prije nego izpolji sve pridavnike čovjeka. Temelji su nove poviestne osobe Europe možda položeni baš na Kreti, na tom središnjem otoku između kontinentskih sastava, s uljudbom, koja je materialno napredna kao one u Aziji i Africi, ali (dodaju neki) ipak manje utilitarna, dok ih možda u nekim igrama i prelivima umjetničke sviesti, a najvjerojatnije svojom čovječnošću nadmašuje. Jer kako sebi nešto zatajiti? I ovo je more bilo u čestim navratima poprište gusarstva; a Europa jednom dozrela duhu proglasila je dvostruke lozinke: ljudstva i čovječnosti.

Slične su misli morale moriti švicarskoga profesora Reynolda u času, kada je poslije više godina glavobolje kušao knjigom (1940.) odgovoriti na pitanje: „Što je to Europa?" Pitanje, koje se postavlja svakom povjestničaru, zemljopiscu — i još dalje drugima i drugima — na prvom satu, kada počnu predavati svojim slušačima. Europa je, bez svojega poviestnoga stvaranja i utvaranja, samo poluotok Azije, jer Ural bjelodano nije nikakva gra-

[1]) Zvonimir Dugački, Zemljopis Europe za više razrede srednjih škola, Zagreb, 1943.

nica, dok se niže balkanski lanci i anadolijske planine nadovezuju u jedan sustav. Europa je istinski kći mora; no što to znači, nije sasvim jasno, osim ako se prigrli baš ovo i ovakvo rješenje: Sredozemno more pribavilo joj je i uljudbu, koju je pak ona — no to je tražilo bezdane vremena — s nekom stankom proširila preko Atlantika i time razsijala po svietu. Njeno je podneblje divni plod međusobnih odnošaja mora i planine, ravnice i rieke; ali, ako smo pristali na to da bude kontinent, ona je najrazvijeniji kontinent, koji se proteže na način najshodniji razvitku, nastojanju, podhvatu, zahvatu čovjeka. Argonautski i homerski sviet, te Herodotova i Eratostenova slika svieta vezani su uz ove barice, obkoljene suhim krajem; ni u doba Strabona još sviet nije mogao imati podpunu predočbu Europe, kao ni drugih dielova „orbis terrarum". Kasnije, sredozemna Europa uzmiče pred atlantskom, jug pred sjeverom, ali se „europski grad" kanda izgradio većinom sa sredozemnim pročeljem, na koje je toliko nadograđeno. Europa je postala vodič dosta dinamičnoga života, jer je bila kao ruka, kojoj nisu odrezani prsti.

„Stara Europa umire". Ta se rieč čula mnogo i mnogo puta deset i dvadeset godina nakon toga što je izkrvavljena i oslabljena Europa već izdahnula, srušila se; no nitko se nije pitao, ne ostaje li Europi mogućnost kakvog uzkrsa ili preporoda. Ne žive sve vriednosti samo po uzporedbi i njenim odnošajima; ono, što u zbilji stvara, kao da je dio neodoljive nužde prirode, stoji u tom času i za više časaka izvan uzporedbe, i uzporedba se javlja istom onda, kada se stvaranje svršilo i kada već postoji nešto, s čim se to doneseno i dozrelo može uzpoređivati i omjeriti, kao i mozak, koji tu misaonu službu vrši. Bio je jedan život Europe, koji se izražavao u njenim suprotnostima i protuslovljima, jer ona već dugo nije bila stroj s jednim kolom ili kotačem. Tako propast Europe nije konačna, ako je ona bila pozornicom izraženih opreka i oštrih podvojenosti; s druge strane, uzkrs Europe, ako i kada

je gotov, može biti opažen samo u zakašnjenju, iz neke udaljenosti, koja otvara pravilne vidike. Narodi afirmiraju sebe svieśću; ali se uljudbe razvijaju i sakrivajući sebe, samozatajom i skromnošću, a život uljudba pun je tih tajnih titranja i zbivanja, koje tvore, da se najveći događaji odigravaju polagano i nečujno; te uviek treba neki odmak osobe opažača i rok za izpitivanje, tako da i valjan um piše lakše poviest nečega, što je prošlo, nego navještaj nečega, što istom dolazi ili će kobno doći. Uostalom, protivnosti uljudbe nagonski traže sebe jedna drugu i svoju pomirbu: sjever jug, a jug sjever, i tako redom; postoje putovi i traženja, križanja i novotvorine. Razno sjemenje dolazi do plodnosti klica u času, kada ima zbilja zemlje, koja je slobodna i može biti obrađena.

Što je to „mediteranizam", to do danas još nitko nije znao, jer mu ne može postaviti ciljeve. To nije pjesnički doživljaj jednoga mora ili nekoga kraja na tome moru; to je „izam", dakle ideologija, ali nejasna, jer je neodređena. Znatno bismo pokročili napried, kada bismo znali, da li se radi o nekoj kulturnoj ili kakvoj drugoj, političkoj svrsi ili težnji; u prvom slučaju, radilo bi se o vraćanju Faustova duha Apolonovom, što izgleda nemoguće, jer drugi već živi u prvome uz vlastiti nadodatak prvoga, koji bi se imao osiromašiti i ubiti tim izrezivanjem; u drugom slučaju, radilo bi se o povratku u pojedinačkim skupinama svrstane i razređene državne Europe „sveobćosti" rimskoga carstva, koja danas više nije takva, što je već uslied zbiljskih nemogućnosti jednostavno nepomišljivo. Dosljedna ideologija „mediteranizma" pokazuje se u oba slučaja lišenom temelja. Dok bi joj navodno jasnoća trebala biti glavna odlika, ona može izražavati neku nejasnu težnju, ali nikako djelo. Pod nekim okolnostima, mogla bi značiti vraćanje utopiji prošlosti, od koje bi jedni dielovi, dalji i nedostižniji, bili predpostavljeni drugima, bližim, ali daleko neizbježnijim. Pa i u slučaju, kada bi bila dosta proširena „misao", ili bolje: osjećaj, imala bi drugo zna-

čenje i druge oblike već prema zemljama, u kojima bi uhvatila maha.

I u samoj prošlosti, kada se nije radilo o ideologiji, nego o početku djela i o stvaranju stepenica, nisu sve obale i svi predjeli bili jednako pogodovani, niti su mogli svi istodobno dati jednak doprinos, niti su svi jednako uvaženi i nagrađeni. Podpunu jednakost izraza i doprinosa priečile su razne istinske prilike i raznolikosti i raznovrstnosti, pa tako ni onaj posljedak nije postignut jednakim ulozima ravnopravnih članova. Jedni su možda više davali, a drugi više primali; no i to je suradnja i sudjelovanje.

Pripisuju Paulu Valéryu osobitu naklonost za bogoštovlje Sredozemnoga mora i razne oblike uljudbe, koji u duhu školskih predaja prolaze pod tim imenom. Ako je to istina, on možda tom naklonošću izražava svoje navike i težnje svojega duha, koji želi stajati u skladu sa svojim izrazom. No to on, i svatko drugi, u pojedinačkom smislu može imati pravo, ali ništa više. Pa i na gornji ustupak može se postaviti jedna ograda poduprta izjavom, da je zabluda misliti, da pisca, stilista, zbilja sudbonosnom nuždom oblikuju njegovi predmeti, vanjski predmeti, zemljopisni izleti ili uporišta i t. d. Razporedi pisca mogu biti veliki hirovi volje i osobe, a njegovi predmeti izlike, vježbe i prohtjevi imaginativnoga „stvaranja". No bez obzira na tu ogradu, mi za gornje držanje ne ćemo reći, da je to buđenje južnjaka Francuzke protiv sanjarija Kelta, ni da je to zazivanje i uzkrs „bogova Grčke". Svak ide onamo, kamo ga srdce vuče, ili pak prianja sustavu misli i osjećaja, skupu slika, koji najbolje odgovaraju njegovom unutrašnjem gospodarstvu. No dok Valéry govori o Sredozemnom moru, on očevidno misli na Lionski zaliv, na „azurnu obalu", a sigurno ne na Alžir, Pantelleriju ili Lampedusu. I, ma koliko on (ili tko drugi mjesto njega) sebi to kušao sakriti, razplinuta misao, zor ili fiksacija o Nirvani, koja ga obsjela, ne će nikako biti ni grčka ni sredozemna, premda će je on preodievati u ruho, koje će

ovom dielku svieta biti dostupnije: eleatskoga racionalizma, pitagorejskoga matematizma[1]).

S druge strane, dodano u mnogo širem obziru, smatrati klasički izraz, ili grčko-latinski sviet, tipičnim i izključivim predstavnikom ove velike lokve uviek će značiti zadovoljiti se ovim ili onim izrezkom, kao da tu nisu bili Egipat, Hetiti, Arapi i t. d., što iz izrezka u izrezak, iz skraćivanja u skraćivanje, iz krivotvorine u krivotvorinu može dovesti nesamo do smiešnosti mišljenja nego i do smiešnosti ponašanja.

Pošto smo tako zastranili (u svrhu izbjegavanja svih nesporazuma), vratimo se svojemu predmetu.

Krećani i (u drugom redu) Egejci čine se kvasac, duhovna sila, koja je neodoljivo djelovala i preobrazila grčki duh, davši mu neku svoju otvorenost, gibkost i živahnost, smisao za umjerenost i za pravilne razmjere; a također i smisao za neškodljivu i zabavnu igru, veselost i razpoloženje nesamo za duhovitu šalu nego i za duhovnu šalu, šalu duha, koja je odkriće i pronalazak, a izdaje se samo dosjetkom višega stupnja, bez koje razine duhovitost gubi sol i propada izpod reda puke igračke. To je ono prvo, što bi se moglo reći. Drugo, što bi se moglo također nadodati, to je, da su Krećani, te za njima Egejci, posredovali između balkanske litice i ravnina srednjega i bližkog Iztoka, te da su, možda većinom Grke, ali u isti mah i druge narode uz obale u Europi, učili i priučavali da biraju i da probiru, te da prihvate tekovine moru dostupnih krajeva Egipta i Azije u obliku, u mjeri i načinu, koji odgovara domaćim potrebama i zbiljskim okolnostima. Goleme tvorevine Iztoka malena Kreta, koja i u malenome želi nešto naći, tumači, prihvata i primjenjuje onako, kako će joj najbolje poslužiti, svrsishodno, praktično i dosta triezno, a time uči nove obalnike sredozemlja da budu praktični i kritični izbirači, ne jednostavni kupci ili otimači, niti siloviti i naprasni uživaoci, nego ljudi, koji

1) Sicilijanac Pirandello u svojim novelama izrazit je nirvanista, uvjeren o šupljini i obsjenarstvu svega. Nikako „Grk"!

će sve tečevine na najkoristniji način presaditi i prilagoditi tlu i grudi, tako da će i poslije zajma izgledati gotovo naravna izrastlina; gotovo prevariti opažača svojom izvornošću i osebujnošću, nekim vlastitim pečatom i osobitim crtama. Tako se pojavila prva talasokracija, kakvih će poslije biti više, no koja nije ograničena na grabež i osvajanje, te kod koje o velikim pomorskim bitkama, kakve će se kasnije javiti, još nema ni rieči.

Ovaj budni, stvaralački i umjetnički, a ujedno i posredničko-trgovački duh, djelo otoka i otočja, pravi Kretu maticom sredozemlja, koje duhovno strši nad kasnijim izvršiteljima djela svojom prvotnošću, cjelovitošću i zaokruženim značajem postignuća. Još do danas takva ona ostaje, a sve manja biva pogibelj, da će joj to netko poreći. Kreta zauzima nekako središnji položaj između Europe, Azije i Afrike, te je otok, koji predstavlja daleku predstražu kontinenta. Ali možda ne bi značilo praviti igru riečima, ako bi se reklo, da se tu po prvi put pojavila Europa u onom času, kada je Zeus po priči u obliku bika preko mora prenio kneginju „Europu" s Levanta?

Duh razvedenih obala i malih brdima izprekidanih otoka uči razstavljati i dieliti; on može bolje da uoči vriedne, ali završne malenkosti, da cieni mjeru i bistro razmišljanje. Drugi umiju bolje spajati, a s tim i pregoniti i zastranjivati. Ovo je ovdje duh sitnozora. On uočuje bolje razlike, te i u samu raznovrstnost vjeruje kao u vriednost, on se trudi raditi, pregnuti i ostvarivati — i s dosta malim sredstvima, ali s velikom pozornošću, pomnjom i nastojanjem; on odmjerava čovjeka u oblik, svrhu i obseg njegova djela, uzimajući kao aršin odnošaj volje i treperenja u mozgu s postignutim učinkom i otiskom prstiju ruke. Taj duh posvuda traži mjerila i izpituje mogućnosti, te vjeruje u svoj posao, s kojim se kasnije, naučivši poduku i propise postupka, prpošno titra. U toj su se školi i Heleni javili istom kao kasni i dugo neposlušni i nemarni đaci. A ta je škola propala za sva vremena — i održala se svagdje kao namjera, kao nastojanje, kao poštena

odluka, da se nađe podloga, da sredstva i svrhe budu u istom smjeru i znaku.

Aleksandar nije mogao ostati vjeran kretskom pojimanju, on je gledao tamo na Pandžab i na Gandharu. On je mogao odlikovati Krećane (zapovjednika mornarice!), ali je njegovo slavohleplje bilo bez premca i bez granica. Rim također nije mogao a fortiori biti vjeran drevnoj malenoj Kreti, nije trpio biti tako „sićušan" u svojim carskim snima i sanjarijama, koje su mogle pokrivati i neku šupljinu. Kretsko i rimsko shvatanje države ne mogu se uzpoređivati, pa tako ni njihova druga shvatanja, a moglo bi se reći, da postoji i temeljna razlika u razmjerima. Ali sredozemna misao, premda čvršće uokvirena u Rimu, nije ništa slabije izražena na Kreti, koja ima više vlastite prisebne snage duha, više srčike, više jezgrovitosti, više podhvatnosti pronalazka, koja je vrelo izvornosti. Moglo bi se nadodati, da se i Sredozemcima, tu i tamo, prišivaju liepa „grčka" svojstva, koja, u nekom čarobnom krugu, i Grci sami, opet sa svoje strane, zahvaljuju nekim Sredozemcima, možda ponešto i sredozemlju.

Svakako, danas se smatra, da je već od pomola grčke poviesti neka sila neodoljivo uplivala i djelovala na grčki duh, te ga preobrnula i pretvorila kao kvasac, koji mu je dao veću živahnost, gibkost i podesniji oblik, i udahnula veću životnu snagu. Geolozi govore o nekom starom kopnu, koje nazivaju Egejidom, od kojega je grčki sviet na karti samo preostatak. No u poviestno doba ne vidimo više toga upadanja zemlje u more. Od prodiranja mora u kopno grčka je obala razvedena, razčlanjena; u ravnici se svugdje vidi značajna maslina, a mjestimično je rastlinstvo oskudno, te tek ovdje-ondje protječe sitni mlaz vode u šljunku. Grčko tlo u glavnim potezima predstavljaju more i planine; ako se upustimo od podnožja k vrhu planine, opažamo po nekom pravilnom redu masline i šume, guste šibljike i planinska pasišta, bujice i izvore, gudure i srušene stienjake. Grčke planine razlikuju se već na oko od Alpa; danas su to hridinjaci i puste liti-

ce; ali u staro vrieme postojalo je kudikamo više stabala, hrastova i četinara (borova), među kojima su poskakivali veprovi i jeleni. Doline su bile međusobno povezane klancima preko planina, ali grčki putovi bili su daleko od savršenstva, najobičnije same staze i puteljci. Srednja godišnja toplina i grčko podneblje, kako je pouzdano utvrđeno, nije se promienilo od starih vremena pa do danas. Biljke, koje vežu mrtvu prirodu sa živim svietom, dakle i s čovjekom i sa životinjama, mienjaju se prema područjima i visinama. U cjelini grčko rastlinstvo ima sredozemni značaj; naime, razdoblje vegetacije je dugo, vlaga slaba, a svjetlost živahna. Moglo se obrađivati samo pojedine, međusobno odvojene pruge zemljišta. Pa i te krpice na gorama trebalo je zaštićivati od oluja, vući na brdo kišom odnesenu zemlju natrag. Tako i Grci obrađuju zemlju po „dolcima“ (terasama), koji će biti značajna slika sredozemlja.

(Na Malti n. pr. svi su strani kupci žita morali donositi i ostaviti nekoliko grudica zemlje. Maltežki posjednici morali su ograditi svoja poljica visokim zidovima izkopanim iz litica, koji daju osobitu sliku otoka.)

Egejsko je more pravo središte grčkoga svieta. U egejskoj kotlini kopno, otoci i more najuže su spojeni, te su tako i plovitbene veze najlakše ostvarene. Te otoke najčešće i najobičnije uzpoređuju s mostom između Azije i Europe. Naprotiv pred Crnim morem pomorci su u staro doba osjećali strah i nepovjerenje, dok su Jadransko more smatrali pogibeljnim neprijateljem, te su se dosta često bojali zaploviti dalje od Malejskoga rta na Peloponezu. Egejsko je more dosta mirno, plima se gotovo ne opaža, nema ni jakih struja. Struje većinom teku prema jugu, a najjača je ona iz Bospora. U južnom dielu Egejskoga mora jedna struja vodi do Malejskoga rta, a zatim uz zapadnu obalu Grčke skreće prema Jadranu. Druga struja ide uz južnu Italiju i iztočnu Siciliju, tako da je u tom predjelu već tokom struje naznačen plovni put k „Velikoj Grčkoj“ i Siciliji. Tako ti morski putovi

unapried određuju prodiranje Krećana. No stari su se daleko više brinuli za vjetrove nego za struje. U grčkim morima stanje vjetrova pogoduje plovitbi jedrenjaka. Nezgodno godišnje doba za plovitbu traje četiri mjeseca (studeni—veljača), a bolji dani počinju u proljeće, dok pred ljeto u lipnju ne počnu puhati redoviti „etezijski“ vjetrovi, koji traju do rujna. Tako je stvoren i kalendar najprije kreto-egejske, a onda i grčke plovitbe, po tom razporedu mjeseci. S nadolazkom jeseni počinju se javljati oluje, te dotle brodari moraju potražiti mirne luke. Početkom rujna brodopratnje iz Crnoga mora već su pripravne na povratak domovima, te mornari hitaju da na vrieme „popiju novo vino“.

Dok su prvi (samo najstariji) Krećani bili ribari i lovci, prvi Grci bili su pastiri, jer je bilo obilno šuma, po kojima su stada pasla. No kod njih kasnije žitarice (pir, raž, pšenica) zauzimaju sve više prostora, jer šume bivaju manje; oni trebaju i sieku drva za gorivo (osobito kovinarstvo), za gradnju dorskih hramova, za brodogradnju. No odkako su se šume proriedile, stočarstvo je oslabilo: dok su Homerovi junaci s dobrim tekom jeli meso, Grk 5. stoljeća jede umjereno i hrani se kruhom i povrćem. Napredak žitarica donekle je ograničilo voćarstvo, a kasnije u još većoj mjeri vino i ulje, koji su postali predmetom unosnoga trgovanja. Žito i vinovu lozu nazivaju „prehistorijskim biljkama“ na Sredozemnom moru, što se ne može pobijati, kako se vidi upravo po Kreti i drugim primjerima. No pšenica, loza, maslina, smokva, te razne voćke mogu se uspješno prilagoditi područjima umjereno toploga podneblja sa suhim ljetom, kakvo je upravo grčko. To tumači njihov uspjeh osobito kada se uvaži, da se već tada nagonski počelo primjenjivati načelo samodostatnosti („autarhije“), zbog čega se najviše goje najpotrebnije i najkorisnije biljke. Dakako da načelo samodostatnosti nije uviek podpuno vladalo, kako vidimo po Atici, gdje stanovništvo uvozi žito, a izvozi vino i ulje, podržavajući u prilog svoje trgovine odnošaje s Egiptom, Sicilijom i

Krimom (tako da borba za tjesnace i tumači sukob Atene i Filipa).

Tako se, nekada prije u prošlosti, vodio neki „rat oko Troje“ sa svrhom, da se uklone trgovačke povlastice gospoštine toga grada. Nakon pada Troje grčki pustolovi mogu se odvažiti i bez smetnje zaploviti u Crno more. I to je bio neki gospodarski rat, a „liepa Helena“ je samo krinka nekih gospodarskih nastojanja.

II

Poznavanje svjetske poviesti nikada ne može biti savršeno ni podpuno, spoznaja ne može biti okončana, a u toku posljednjih desetljeća tekovine našeg znanja i opet su znatno napredovale, bez nade, da će se konačno zaustaviti. Otvaraju se novi vidici, niču nove zore; no mi smo sviestni, kolike rupe i praznine još ostaju do dobijanja podpune slike. U samom XX. stoljeću preobrazili su se pogledi znanosti na staru kartu. Ta je velika promjena izključivo posljedak arheoložkoga iztraživanja. Malo godina nakon smrti Wilhelma Dörpfelda (1940.), koji je nastavio i dovršio Schliemannovo izkopavanje i suvisle radove oko Troje, možemo naglasiti, da je u posljednjim uspjesima arheologija prekoračila međe suhoparnoga područja muzejskih stručnjaka, da je u više pravaca obogatila i oplodila poviest, da je, štaviše, otvorila prozore i mašti i osobnoj sposobnosti tumačenja i pronalaženja. Još nije odgonenuto, u vrieme kada se pišu hetitske slovnice, ni pismo starih Krećana (bolje: pisma, jer ih ima više) ni njihov jezik; pa ipak se smatra, da se o prošlosti Krete, kao i o suvremenicima krapinskoga čovjeka, samo bolje i obširnije, može govoriti i pisati s podpunom izvjestnošću.

Kreta je bila prva talasokracija; ona je, gledana s te posebne strane, najzanimljivija. Druge su talasokracije bile: Fenicija, Kartaga, Etrusci, Vandali i t. d. Stari Grci, doselivši se na obale Balkana, pozajmili su od Krećana skupa s više izraza za brodove i pomorstvo i samu rieč „thalatta“ za taj pojam, koji im je dotle — tvrdi se — bio podpuno nepoznat. Grci nemaju rieči za „more, mare“, koja postoji u sjeverozapadnoj skupini indoeuropskih jezika. Rieč „pelagos“ značila je pusti prostor, plohu; rieč „ᶜals“ (aspirirana) sol; rieč „pontos“ — čini se — nije u prvotnom smislu značila ništa drugo nego naša rieč istoga koriena „put“; sravni njem. Pfad, engl. path. Upoznavanje Krete stubokom je prevrnulo naše cjelokupno shvatanje grčkoga svieta i života, te je dobrim dielom doprinielo podpunijoj i točnijoj slici drevne Europe. Tako smo doprli, i s obzirom na Europu, do čovječanstva prije Homera, a mnogi su zaključili, da taj sviet nije bio ni bezkrvniji ni nazadniji od stare Helade, nego da naprotiv u prispodobi i sudaru dvaju protivnika toga razdoblja na grčkoj strani treba vidjeti „barbarstvo“ i nezrelost. Tako se pokraj uljudbe na Nilu, Eufratu i Tigrisu, pokraj Hetita, postavlja pomorska i ratarska uljudba Krete i Egejide. Druge su pojave Feničani i mikensko-trojanska uljudba, koju Van Loon u svojem popularnom prikazu dosta krivo svrstava u isti red i razdoblje s kreto-egejskom.

Bez živoga jezika i sačuvanih narodnih predaja, bez pismenih poviestnih spomenika o osobnoj poviesti Krete (poviesti velikih osoba) možemo reći samo malenkosti, i ono, što se zbiljski zna o junacima i pojedincima zbilja je toliko malo, da ne može izpuniti ni mali naprstak. Poviest Krete još je uviek — i ostat će, ne znamo dokle — „predhistorija“. Ali stečevine znanja možda su ipak još same mnogo pouzdanije u glavnim crtama, jer im podloga nije u pisanim spomenicima. Kada se odkloni poviest događaja i velikana, množtvo imena, još uviek ostaje povjesmo razvitka: tehnike, družtva, koje treba razmrsiti; a ova bojna arheologija ima častohleplje da nam protumači razvitak i napredak družtvovne skupine i njenoga rada. Arheolog, radeći na prošlosti savješću i sredstvima, kojima radi etnolog u prosjeku sadašnjosti, ne može do-

pustiti, da je njegovo znanje manje točno od dovijanja i slikanja povjestničara, kojemu u zbilji pruža za podlogu za pobliže oslikavanje i prikazivanje.

I mrtvi spomenici imaju svojih uvjerljivih rieči, čim nađu uvjerenog i ovjerovljenog tumača i postignu dokaznu moć. Nevježa bi rekao, da je jedan dio znanosti samo zbirka lonaca, hrpa „crepova", pa ipak te zbirke oživljuje um i veže u dirljive, rječite cjeline. Učenjak se trudi da pronađe jedan kamenčić, koji će dočarati i uzkrisiti čitavu zgradu; ali ona nit, koje se drži, toliko je jednostavna i jasna, da je zadaća upravo zamamna i ima sva obilježja puta k istini. Svi su narodi imali svoja obitavališta i svoje grobove; poviest nastanbe ili doma i kuće, i ona posljednjega boravišta, pružaju uporište za proučavanje prvih dugih hiljadugodišta čovječanstva — i jednim se dielom produžuju u suvremenost. Možda bi nacrt obuke za takvu umnu vježbu tražio i više nego par semestara; a možda je samo cilj težnje od preko četvrt stoljeća u jednom ljudskom životu zamisliti i napisati djelo kao priedlog za shvatanje jedne uljudbe, koja se temelji na takvoj vrsti izkustva. Graditeljstvo živo svjedoči o ljudskoj prošlosti, jer priča, kako je čovjek stanovao i živio; ono je oživjelo mnoge stranice zaboravljenih stoljeća u dalekim predjelima; ali graditeljsku umjetnost upodpunjuju i druge tvorevine ljudskih ruku (ne samo nadpisi i medalje), a takvi svjedoci ne varaju, ne lažu. Za učenjaka gotovo bi se reklo: bolje bez slova nego sa slovom. Jedan pisac bilježi, da su mnogi važni ljudski doživljaji stariji od poviesti: tako razno ručno oruđe, prvi početni strojevi, te predenje, tkanje, lončarstvo i kovinarstvo, prievoz kolima i plovitba, upotreba domaćih životinja, poljodjelski radovi, kao i gradnja u kamenu. Drugi dodaje, da je pojava ognja važnija od svih prevrata u poviesti.

Po stanovima se mjerodavno zaključuje množtvo toga o načinu života, o uljudbi čovjeka u neko poviestno ili predpoviestno razdoblje; a ti stanovi imaju bezbroj oblika od trogolditske špilje i jezerske sojenice pa do hunskih kolica, arapskoga šatora ili čardaka, ciganskih kola, eskimskoga „iglooa" i suvremenoga nebodera. Dovoljno je nekoliko slika na zidu da nam zorno prikažu raznovrstnost stanova, koliba, domova i palača na svim stupnjima razvitka čovječanstva.[1]) A sa stanom ide i posljednje boravište, te onda svakovrstno oruđe, redoviti pratilac rada, i oružje, koje se rodilo u borbi za obstanak od pojave čovjeka na zemlji. Takva dakle dokazala i pomagala ne varaju, premda se dogodilo, da se u trgovini (dakle izvan izravnoga kopanja u zemlji!) krivotvorilo već raznih umjetničkih djela, pa se i na Kreti — kao gore — pojavilo sumnjivih kipova ili izšaranih likova, za koje se sluti, da su podmetnuti — za volju dobitka. U novom jeziku „dom" i „ognjište, domaće ognjište" jesu pravi sinonimi. No zanimljivo je, da se na staroj Kreti uslied podneblja vatra nije morala ložiti na određenom mjestu u kući niti su se morale vješati komoštre. Da nije bilo jednog odkrića 1924. ne bi se vjerovalo, da je uobće na tom otoku postojalo nekretno ognjište.

Poviest kuće, pokućstva, oruđa, oružja, grobnice i nakita već je po sebi bezimena poviest čovječanstva, iz kojega se tek postupno počinje odvijati čovjek pojedinac, već prvi mitski velikan ili polubog; ona nam tumači stanje i prilike, potrebe i zadovoljenje potreba ma koliko drevne ili zbrisane, zaboravljene skupine ljudstva. U tom poslu na Kreti se toliko uznapredovalo, da nakon izkopina i rekonstrukcija u toku rada od četiri desetljeća napokon imamo i vodiče za palaču u Knososu, za taj zagonetni „labirint".

Naše klasičko školsko znanje moglo bi nam dopustiti u bitnome reći samo ovo: Kreta je jedan od najvećih otoka Sredozemnoga mora, ali otok, koji je — više nego Sicilija — uživao povlašteni zemljopisni položaj. Takav povlašteni položaj mogao je kasnije, tokom vremena i s pro-

[1]) U tom pogledu uzporedi: Milovan Gavazzi, Pregled etnografije Hrvata, Zagreb, 1940. (Prvi svezak.)

mjenom prilika, predstavljati i prvu pogibelj, kao što je položaj Sicilije izlagao taj otok bezbrojnim najezdama i naseljavanjima (Feničani, Grci, Kartažani, Rimljani, Vandali, Goti, Bizant, Saraceni, Normani, Anžuvinci, Aragonci, carstvo, Savoja, Austrija i t. d.). Tako je Sicilija bila pravo prekrižje putova te podvrgnuta mnogo većem broju utjecaja i ovisnosti nego Sardinija ili Korsika, na kojima je stari sviet strahovao od razbojnika. Kreta je pak doživjela čas, kad je izgubila život kao nezavisna vlast i uljudba, te je pretopljena u grčku zajednicu, a i njenom blagotvornom prosvjetnom utjecaju pomalo se izgubio trag: na pragu samo poviesti Kreta ne predstavlja ni sjenu onoga, što je bila. Otok je bio plodan i zdrav, te je već u pradavno doba bio veoma napučen. Homer kaže, da je imao „sto gradova", a istina je, da se u njemu zarana opaža gradski život. Još prije trojanskoga rata živi polumitski kraj Minos, i iz priestolnice Knososa vlada većim dielom otoka. Minos je zemlju uredio na temelju zakona, te je navodno prvi vladar, koji je imao mornaricu i dokinuo gusarenje na Egejskom moru. Knosos, Gortina i Kidonija (od toga posljednjega imena naša rieč „dunja" ili „kunja"!) jesu glavni gradovi. Kasnije su Kretu podložili Dorani, koji su sa sobom donieli dorske ustanove. Još kasnije na Kreti je zavladala velika razpuštenost, te u doba nastanka kršćanstva pridjevak „Krećanin" nije značio nikakvu preporuku. Gornja se pripoviest u toliko zapliće, što su Minosa bila dva: djed i unuk. No danas se dovija, da je naziv „Minos" bio samo dinastička oznaka. Minos unuk bio je muž Pasifae, a otac Deukaliona, Androgeosa, Arijadne i Fedre.

Izkapanja na Kreti odpočela su 1895.—1900., gotovo četvrt stoljeća poslije Schliemannova podhvata na izkopavanju Troje. Izkopan je kraljev dvor, koji je istovjetan s čuvenim Labirintom („palačom dvostruke sjekire"). Tako se doznalo, da najblistavije doba Krete teče između 2200. do 1400. prije Krista, kad je Knosos morao podleći nasrtaju jače sile i najezdi izvana. Kreta je bila nosilac najvećeg utjecaja na egejskom otočju, a stajala je u uzkim odnošajima s Egiptom, kojemu je također poslužila i kao posrednica za veze sa zapadnom kotlinom Sredozemnoga mora: Španjolskom i Italijom (te preko još drugih posrednika i s Galijom). Kralj svećenik obnašao je vladu kroz devet godina, no poslije toga roka morao se odreći u prilog mlađega kralja; a tvrdi se, da je spočetka na izmaku svoje vladavine bio žrtvovan.

Kako su Egipat i Mezopotamija kopnene uljudbe, Fenicija je prva poznata kao pomorska sila; ali je sjaj tim slavnim feničkim zaslugama ponešto oduzela Kreta i egejski krug. I u priličnoj čak mjeri! Fenicija se u zbilji diže istom onda, kad je Kreta pala; od 1400. do 800. Feničani imaju vodstvo na Sredozemnom moru. Dok Feničani uživaju rđav glas kao gramzivi grabežljivci kod svojih susjeda, Krećani su izpravni i pošteni trgovci i prvi kolonizatori. Tomu pridolaze i druge okolnosti. Jedan se učenjak odvažio na tvrdnju, da jonska Grčka stoji prema minojskom svietu kao talijanska Renesansa prema klasičkoj naobrazbi. Njihove freske podsjećaju na japansko slikarstvo: oni bruse drago kamenje, bjelokost i drugi material poput majstora Renesanse; miese i peku uzorno lončarstvo, te u svietu razonode imaju već svoje šakače i bikoborce. Što je riedkost za stare narode, jer tkanine trunu, izgled njihova odiela i nošnje poznat nam je po sačuvanim kipcima.

Egejska se uljudba javlja u vremenu kasnije od onih na Nilu i u Mezopotamiji, nakon pojave velikih oaza u riečnim ravnicama. Po prvi put s njom dolaze do rieči mali otoci te planinski katuni i gradovi, koji gledaju na more, a težko im se prilazi s kopna. Ovo je kraj prielaza, a taj će se prielaz robe i pojmova kretati u pravcu od iztoka i juga k sjeveru i zapadu. Velika razvedenost uzrokuje lakoću prometa. U „arhipelagu" najviše se zbližuju Europa, Azija i Afrika, a otok Kreta je zbilja razmeđe, tromeđa, točka zemlje najbliža trima kontinentima. Tu po prvi put sredozemlje počinje živjeti. Struje i ljetni

vjetrovi idu na ruku plovitbi. Tako se tu čovjek naučio zarana plovitbi, te je u tom kraju još prije Egipćana i Mezopotamaca, koji su mu u drugom čemu predhodili, postao pravi pomorac. S time nastaje pomorska trgovina, te gospodarska kolonizacija, jer se osnivaju poslovnice i slični zavodi na porubu mora. Zajednica otočana razpada se na odvojene, dosta samostalne jedinice; no u kraju, gdje se dotiču more i planina, njih spaja more. Egejca priroda nuka i sili na trgovinu: da uvozi kovine izvozeći ulje i vino u loncima od svoje liepe lončarske zemlje. Vidjeli smo, da će se kasnije za tim Atika povoditi.

Sam otok Kreta javlja se u neolitskom razdoblju, kada stanovnici u prvi mah stanuju u pećinama ili zaklonima pod liticom. Nisu još poljodjelci, nego u taj čas lovci i ribari, stočari. Mjesto kremena upotrebljuju vulkansko staklo s Melosa. Kada odpočinju s brodarstvom, to je u najužoj vezi s Cikladima, poslije Syrosa, koji je prvi „brodarski otok". No doskora u trgovini s Egiptom imat će Kreta prema Cikladima nedostiživu prednost.

Brončano doba stvara kretsku talasokraciju i mornaricu, jer Kreta mora na zapadnim ili sjevernim tržištima tražiti tutiju. Oko 2000. nastaje razdoblje palača. Kasnije trgovina zahvata još i dalja maha, te traži mirodije u Cirenaici, prodire na Cipar, u Kanaan. Međutim istina je, da utjecaj Krete, koji će tu donieti svoje posmrtne plodove i ostaviti trajan trag, najpolaganije prodire baš prema kopnenoj Europi. Oko 1750. Kreta doživi veliki potres, te oko 1700. ponovno uzkrsava. Razdoblje 1700.—1400. znači srećno, cvjetno doba Krete, bogato i značajno osobito u umjetničkom smislu. Neko je vrieme promet s Egiptom bio prekinut i spriečen uslied najezde Hiksosa. No u tom času trgovina traži izlaze i tržišta na Cipru, u Siriji, u Heladi. Tako krajem 17. vieka Argolida doživljuje duboki preobražaj; tako će nastati spomenici u Mikeni i u Tirintu. Kreto-mikenska uljudba zavlada na kontinentu. Kroz dva stoljeća „starinsko-mikenska" (1600.—1400.) kretski utjecaj postupno prodire do Korinta, u Atiku i u Beociju. Taj upliv najkasnije prodire u Tesaliju. No Mikenci su se u danom času osovili na svoje noge u tolikoj mjeri, da su se mogli otresti posrednika i s Egiptom trgovati izravno. Tako je (1400.—1200.) ostvarena mikenska hegemonija. Oko 1400. Knosos pada, reklo bi se od neke najezde, kraljevski dvorac je srušen. U životu i u umjetnosti Krete nastaje opadanje. Sada su središta egejskoga svieta u Mikeni i u Tirintu, ali uljudba, koju su ti Ahejci usvojili, zahvata još širi krug nego ikada prije. Krećani sada sudjeluju kao napoličari u gusarskim i trgovačkim poslovima, te kolonizaciji (Rodos, Cipar, Mala Azija, Krf, Mesapija, Sicilija). Mikenjani prodiru do Lipara, Sardinije i Iberije. Oko 1200., pod mačem Dorana, kretska uljudba pada i propada, reklo bi se: konačno.

Krećani su brijali obraze, što Mikenci ne čine. Mužki se odievaju došta jednoliko, no sa ženama je drugačije; ali uviek se odjeća razlikuje od grčke, te bi osobito u pogledu ženske mode uzporedbe trebali tražiti u novovjekom svietu. Mužkarci idu obično nagi povrh pojasa; oko pojasa nose kolonijalni komad sukna, dotično slične gaćice ili hlačice. Samo u vjerskim prizorima temeljitije su odjeveni. No često stavljaju ogrtač. Hodaju gologlavi, premda poznaju razne oblike šešira. Iako obuvaju noge cipelama ili sandalima (ta je posljednja rieč njihova) vezanim velikim remenima, unutar kuća i svetišta stupaju bosonogi. Na ženskom odielu osjeća se zapadni, rado kažu „parizki" pečat. Ženska su odiela razkošna, otmjena, šarena i bogato urešena; nacrti su raznoliki, a idu u pravcu razvitka mode od Renesanse pa do našega vremena. Kako se tvrdi, minojska nošnja i suvremena nošnja proizlaze iz neolitske, uzprkos toga, što ih diele hiljadugodišta. Ženska odiela često napinju unutrašnji obruči. Značajna je suknja s „volantima". Kretska ženska moda doživljuje na kontinentu (u Mikeni i drugdje) znatan uspjeh. Poznato je razgaljivanje vrata, te pojave, koje danas krste „col Médicis", „pli Watteau"... Ženske nose steznike, a

učenost krojačnice razpolaže s velikim izborom raznolikih ženskih šešira. Sjajne nakite, narukvice i đerdane nosile su nesamo žene nego i mužkarci. Prsteni služe za pečatnike, a pečat ima veliku namjenu u službenom i poslovnom životu. Mužkarci nose nizove biserja u kosi, a žene se kite vrlo osebujnim ukosnicama, naušnicama i t. d.

Krećani poznaju razne oblike štitova, te se štit preobrazuje u vremenu. Ali može se reći, da su im nepoznati kaciga i oklop, te dokoljenice. Praća brzo izčezava na Kreti, a strjelice, obično od vulkanskoga stakla (rjeđe od kremena) zamjenjuju kovne strjelice. Cikladi i Cipar pretekli su Krećane u kovu bodeža. Krećanima je ipak uspjelo, doduše dosta kasno, njih dostići i nadmašiti. Krećani poznaju nesamo koplje i džilit, nego i razne oblike mača: kratki mač za plovitbu i dugi mač navodno za kasnije borbe, dotično za obranu na kopnu, koja je sprva bila nepotrebna, jer se nije bilo koga bojati. Kretski brončani mačevi doživjeli su liep uspjeh u svim zemljama predhistorijskoga svieta.

Krećani grade kubične kuće s ravnim krovom; zgrade sazdane od kamena i opeka pokazuju znatan graditeljski i praktički smisao: imaju spratove, prozore i t. d. Stupovi, sprva drveni, kasnije kameni, ne razmještaju se po načelu simetrije. Kuhinja je bila pod otvorenim nebom. Ogrjeva je moglo trebati samo na neke dane u godini, te — kao i u Egiptu — nije moralo biti stalnog ili trajnog ognjišta u kući, kakvo imaju Mikenjani i Grci. Imali su dobru kanalizaciju. Opisujući kraljevski dvor u Knososu jedan francuzki profesor (Glotz) bez okolišanja priznaje: „Kraljica u Knososu razpolagala je udobnostima, koje ne će pružiti francuzkoj kraljici ni sav sjaj Versaillesa". Predpostavlja se, da su na otoku imali izvrstan vodovod, dok se jako prigovara uređaju dvorane za kupanje. Možda bi bilo čudno, da su se — pomorski narod u blizini mora — kupali u moru? Tko zna, što je tomu moglo stajati na putu: običaj? predsuda?

Palače ne odgovaraju pojmu veličanstvenosti, pa nisu ni impozantne, ali ih hvale, što odgovaraju podneblju, pametno diele svjetlost i sjenu, što su valjano provjetrene i kanalizacija uređena; zatim, što su zgodno razpoređene, udobne, a imaju i nekih estetičkih prednosti. To još nije sve. Pogled na Minosovu palaču, premda je to samo rekonstrukcija na temelju raznih opažanja i zaključaka, pruža nam i bez jednoga pismenoga dokaza uvid u staru Kretu i njen gotovo cjelokupni život. Graditeljstvo na Kreti u tolikim se oznakama razlikuje od onoga u Mikeni i Tirintu, da se u njemu prepoznaje tvorevina najpodesnija za podneblje Sredozemnoga mora, a u tome drugome zamisao donesena sa sjevera. Na Kreti se rano razvija gradski život: oko tržnice ili malene palače stisnula se skupina kuća, ulice se križaju, a duž pločnika ide oluk za vodu. Gradovi su prilično napučeni i bogati, a žena igra važnu ulogu u bogoštovnim obredima i javnim svetkovinama. Ovdje je haremski zatvor nepoznat. Žene predu vunu kod kuće, ali izlaze pred javnost, na svietlo dana: one idu u lov, voze kola, dolaze u kazalište, ali ima i ženskih toreadora i šakača. U tom smislu Kreta se razlikuje od Iztoka. U gradovima se priređuju predstave, koncerti, borbe s bikovima, slične priredbe; kraljevstvo ima svoje činovničtvo s uređenim pismohranama, kralj i visoki činovnici imaju vlastite pečate za potvrđivanje spisa. Minos je bio sudac, te je tako u zagrobnom životu kao njihov pročelnik pristupio k Eaku i Radamantu. No uzprkos toga, postojao je i „božji sud": da se recimo okrivljenik baci u vodu i onda vidi, kako će proći. Hiljadu godišta prije od Urbina, Sèvresa i Meissena Knosos ima divnu kraljevsku radionicu „porculana"; kipare kamenih sudova, rezače dragulja.

Kreta je imala malo ili nimalo utvrda; njene su tvrđave bili njeni brodovi na moru. Zato je i bila talasokracija. Herodot i Tukidid napominju, da su Krećani putem brodovlja vladali na Egejskom moru, uništili gusarstvo, kolonizirali Ciklade, te da su svugdje razvili

blagostanje tražeći od otočana u znak privrženosti bilo danak bilo brodsku momčad. Porez, koji oni utjeruju, uviek je umjeren. Njihova pomorska uporišta i trgovačke poslovnice zovu se „minoa"; ona idu od sirske obale pa do Krfa i do Sicilije.

Kreta je bika smatrala svetom životinjom (minotaur), te su se tu prije ostaloga sredozemlja vodile borbe s bikovima, različite od onih u Španjolskoj. Konj je uvezen na Kretu iz prekomorja, a u isto vrieme pojavio se i magarac, veoma pjesnička životinja primorskih puteljaka. Golubica je bila sveta ptica, a poznavali su i labuda, patku, pauna, pčele. Krećani su voljeli ići u lov u pratnji s psom ili (na močvarnom zemljištu) s poludivljom mačkom, ali znatan dio njihova jelovnika popunja ribolov. Nisu lovili samo ribu i razne „morske plodove" (oštrige i druge mekušce, rakove i t. d.) nego i spužvu i „murex" (volka bodljivoga), i to davno prije Feničana, kojima se to pripisivalo u zaslugu, te su pravili grimiz (purpurne haljine). Obrti i radinosti, za koje su imali izvrstno oruđe i opremu, okupljali su se znatnim dielom u kolo oko kraljevskoga dvora, koji je tako imao važnu ulogu u gospodarskom životu.

Za razliku od Homerskih Grka, koji zaštićuju vrata zavorima i zasunima, Krećani imaju prave pravcate brave i ključanice. U svakom obrtu, a osobito umjetnom, u brončano doba Egejci uživaju prvenstvo. (Grčka rieč „kassiteros", koja označava tutiju, a od koje je izvedena naša rieč „kositer", kretska je. Otoci „Kassiterides" bili su međutim daleko i kako se obćenito misli: Scilly Islands. Ali Grci su od Krećana dobili i rieči za bakar, olovo, zlato, željezo, i druge neke izraze za kovinarstvo: halkos, molybdos, hrysos, sideros i t. d.).

U takvom je družtvu trgovina naravno zauzimala veoma važno mjesto, jer se morao izvoziti pretičak proizvodnje, a uvoziti potrebštine. U narodu je smisao za trgovinu bio veoma razvijen. Svežnji su se pečatili trgovačkim pečatima, svaka je vreća robe nosila svoj znak,

te je već tada bio valjda poznat zaštitni žig. Egejci se rano pretvaraju u pomorce i moreplovce. Brodove grade od domaće čempresovine i stranoga cedrova drva; čempresovina se ne kvari, a njihov čamac, različite građe od egipatskoga, usvaja sredozemska plovitba. No u isti mah se javlja i brod s veslima i jedrima. Opaženo je međutim, da takav brod ne može krcati prevelik tovar robe ni prevoziti brojne putnike i momčad, te mu se zamjera, da se može lako prevrnuti. — Ahejci su osvojili Kretu upravo tim istim kretskim brodom, a istom su Feničani usavršili gradnju broda u svrhu odpornosti, sigurnosti i duge plovitbe. Krećani poduzimaju nesamo izgradnju putova i cesta na otoku, nego se bave i izgradnjom luka i pristaništa izvan svojega otoka (na pr. u Egiptu); do potrebe im pomaže strano radničtvo, ali zamisao i vođenje rada pripada njima. Od Mezopotamaca i Egipćana primaju sustave mjera i utega,[1]) a uzajamnost tih sustava dovodi do upotrebe novca, naime kovine, koja se vagala. Trgovini je također služilo dobrim dielom i pismo.

Kretska se trgovina kretala Sredozemnim morem. Ona je doduše dopirala i u Aziju i u Afriku, no u prvom redu tekla je na otoke Egejskoga mora. U vremenu je pojedini otok Ciklada pretekao Kretu; no što se nje tiče, putevi njene prevlasti jesu pravci njene trgovine. U tom je smislu njena poviest zemljopis glavnih položaja i naselja u Grčkoj, osobito s iztočne strane; od 16. stoljeća ta trgovina pušta trake sve do Macedonije. Najstarije i najozbiljnije veze postoje ipak s Egiptom. Pa i opet nije izključeno, da su se i Krećani u tom prometu za neko vrieme odavali gusarstvu. U onom pak času, kad Hiksosi izvode veilku navalu, veze Egipta i Krete se prekidaju, ali se iza toga opet kasnije uzpostavljaju. Egipat malo i pretjerava, te kroz jedno razdoblje umišlja sebi, da su Krećani uz neke druge otočane podvrgnuto područje, koje mu je prisiljeno plaćati danak. Čini se, da je zbilja pod-

[1]) Ernst Assmann domišlja se. da su latinske rieči „aes", „as", „libra", „randus" i „uncia" babilonskoga podrietla.

puno drugačije, te da su Krećani faraonu plaćali samo propisne uvozne carine, isto onako, kako je ovaj, u drugoj prilici, bogatim nadarjem nagrađivao njihove pomorske usluge (prievoz drva s Libanona). Pokraj Egipta trgovina Krete bila je najviše upućena na Cipar, na njegovo rudno bogatstvo u bakru: s Cipra prodire i u Siriju i u Palestinu. (Egipćani su, kako se sada izpovieda, većinom plovili samo obalom i to najdalje do Sirije, do Biblosa). No i na drugim mjestima, duž ruba Male Azije i otoka, Krećani osnivaju poslovnice i naselja. Tako dolaze i u izravne veze (jer bilo je posrednih još dalje!) i s Italijom, Sicilijom i Iberijom. Predaja, koju sumnja nije izgrizla, tvrdi, da su osnovali naselja među Mesapijcima. Na Siciliji potvrde za slične podhvate jesu jače. No brodari ipak stižu najdalje do Lipara i Sardinije (dakle ne do Cirnosa i Galije), te zapadno do Iberije. Egejci su prirodno bili upućeni na Troju; Krećani su prodirali do Krfa (Korcire), ali da li su išli dalje na sjever k Jadranu, to se izričito ne kaže. To se otvoreno i ne osporava, te se šutke štaviše dopušta, da su možda dolazili i do sjevernoga ugla Jadrana.

Krećani su bili umjetnički narod, koji je svoj stvaralački nagon ukusno prenosio na sve predmete umjetnog obrta, lonce i posude, odjeću, pečate. Ako je tu i tamo nešto naučio iz Egipta ili s Ciklada, on je to uviek dobro sažvatao i načinio svojim dobrom. Njegovo opažačko oko rado motri ribare na žalu, životinje i biljke, cvieće, a osobito ribu u moru, te životinjski i biljni život pod morskom vodom. No ta umjetnost, koja dragovoljno bilježi domaće motive, nije puki realizam nego prije osjećajno prožeti impresionizam; njoj se zamjera, a donekle i u zaslugu pripisuje, da ne teži za prostorom nego je uviek odmjereno malena, gotovo sitna. Zato su ih nazvali „Japancima Sredozemnoga mora“. Dok su Grčka i Rim slabo ili ništa ostavili u slikarstvu, zanimljivo je, da su Krećani za razliku od većine starih naroda u tom dielu svieta bili upravo majstori-slikari. Naprotiv Kreta nema velikog kiparstva, te većinom i ne kleše mramor, nego najobičnije stvara malene predmete u raznim tvarima (ilovača, fajansa, bjelokost, steatit, bronca i dragocjene kovine). I plastika se tako dodiruje s umjetničkim obrtom i možda izlazi iz njega. I ovdje nam se opet javljaju drage životinje (koza i t. d.) i biljke, te osobito leteće ribe, ljuskari i školjke. Svakako su dali nekoliko umjetničkih djela, koja su svakomu donekle poznata, te se mogu vidjeti u svakoj poviesti umjetnosti. K tomu su se na veliko bavili zlatarstvom i sličnim strpljivim radovima na skupom predmetu, a osobitu su pozornost posvetili opremi umjetničkih pečata, kao narod pismen, kojemu je trebalo zaštiti vlastničtvo znakom, koji će izgubiti i cienu i vriednost tek u času provale nepismenih došljaka.

U koliko se kretsku umjetnost smatralo ovisnom, u prvi se mah utjecaj najviše pripisivao Egiptu, ali poslije 1925. sve se više širi uvjerenje, da Kreta nešto duguje i Aziji, Mezopotamiji i još dalje. Mezopotamski se upliv vršio u više ogranaka, preko Male Azije i Sirije, jedan je takav put prodiranja išao preko Troje, drugi preko Lidije i Efesa, a treći preko sirijske obale. Te utjecaje, koji su vidljivi na pr. u lončarstvu, povezuju preko znatne pojave iranske keramike s iranskom visoravni, možda i s — Turkestanom. S druge strane, jedna je skupina pisaca u toku posljednjih godina nastojala obraniti izvornost mikenskih tvorevina od pretjeranih kretskih utjecaja, koji su u njima odkriveni.

Osobitu važnost imat će kretske igre, koje nisu puka vježba mišica, konjske utrke i tauromahije, nego obuhvataju i glasbu i svirku. Danas se u tim igrama traži podrietlo i grčkoga poprišta i grčkoga kazališta. Na Kreti je bila poznata neka vrsta šaha (kao i kod Sumerjana u Uru), narod se na čistom zraku često odavao nekim razonodama, koje danas zabavljaju djecu u cieloj Europi. Ali su postojala i velika natjecanja prigodom pogreba i vjerskih svečanosti, iz kojih će se u daljnjem toku razviti i lirska (tada još pjevačka) i dramska umjetnost. Tada

su već postojala kazališta s pozornicom i mjestima za četiri do pet stotina gledalaca; u kazalištu su se plesali veliki plesovi i — pjevalo se. Plesovi su bili raznovrstni i raznoliki; plesači su bili Kureti, koji su u čast božanstvima izvodili plesove vjerskog značaja. Tu se javlja lira, nazvana „phorminx"; javlja se i svirala, te frula „syrinx", a zatim i truba „salpinx". („Sistri" su egipatskoga podrietla.) Osim toga postojale su utrke, šakanja, mačevalački ogledi, razne „kategorije" sportskih boraca, no nada sve borbe s bikovima, blažega i čovječnijega značenja nego one, koje su toliko razvikane, no kakve su također poznate u Egiptu, Kapadociji i t. d. Ovaj put to su samo igre i vještine kravara, uzvišene i prenesene u grad za zabavu občinstva. Sve iste tjelesne vježbe Krete osim borbe s bikovima poznaje i stara Grčka; ali je ona, čini se, odatle presadila i početke plesne, dramske i pjesničke umjetnosti. Ne zaboravljamo, da je tada pjesničtvo nerazdvojno vezano s pjevanjem i glasbalima; u nekim prilikama podređeno i plesu; tada su to bili „korovi".

Ako je ostalo ime bratovštine pjevača-plesača („thiasos"), „pean" (paian) je bio pjesma uz citaru, uz koju se u hodu samo udaralo nogama koračajući. Grčki „misteriji", za razliku od običnih pučkih vjerovanja, razvili su se u osobitim krugovima, recimo u družbi posvećenih osoba. Oni su dobili životnu toplinu u bratovštinama plesača. Zanimljivo je, da su se bratovštine plesača i pjevača na Kreti zvale „thiasos", koje će im ime kasnije u Grčkoj ostati za sva vremena, premda nas ništa ni u koliko ne može ovlastiti da pojedine grčke misterije, koji su dokazano sjevernoga poriekla (Trakija!) vežemo s Kretom — i premda je pojava udruge zanosnih plesača zacielo bila poznata već odprije izvan Krete, valjda od najstarijih i najdaljih vremena čovječanstva. No ipak je u toj vezi zanimljiva, možda nesamo slučajna podudarnost, što je i ta druga riec „pean" kretskoga roda; a pean je bio kod Grka povezan s kolom odmjerenih kretnja oko žrtvenika.

Čuvene istmijske i nemejske igre (kao i one u Olimpiji i u Delfima) bile su nesamo sredstvo narodnog odgoja nego i izraz narodnoga jedinstva, uzprkos ograđenosti političkih granica; pa čini se, da su i u tom smjeru Grci malo ili ništa stvorili, čemu nije bilo uzora na Kreti.

Ono malo, što se doznaje ili zaključuje o krećanskom jeziku, vodi daleko i vodilo bi nas možda još i dalje, kad bismo čvrsto odlučili da izvršimo dalekosežne analize, kakvima su se jezikoslovci u prošlosti rado bavili. Tako doznajemo za pomorski narod, koji plovi gotovo po čitavom Sredozemnom moru. On poznaje i njeguje razne biljke, nesamo kao ukras nego i kao ljekovita sredstva. Inače on veoma mari za ljepotu života, ali najveću važnost zapremaju njegovo brodarstvo i biljke. Život je tekao tako, da se došlo na slutnju, da su rapsodi grčki imali predteče pa i uzore na Minosovom dvoru, da je tu možda odpjevana i „homerska" epopeja. Grci i svi narodi na rubu iste mlake naučit će se sada uživati u plodu smokve, spremati vino i ulje. Grci će doduše mjesto mirne trgovine neko vrieme gusariti, ali će i oni nakon trojanskoga rata putem dodira i izmjene potražiti željezo i „zlatno runo". Grčka će vjera biti veoma različna, pa ipak će i ona upiti neka kretska vjerovanja ili obrede. No ono, što Grčka smatra svrhom i smislom života, naime tjelovježbu, velike narodne svečanosti, glasbu i liru, peane, sve je to naučila od Krete i poprimila od Krećana. Tako se vjeruje, da se tu mogla roditi i epopeja, barem poneki oblici eposa, te da su i „Ilijada" i „Odiseja" samo kasna jeka, samo noviji odraz starijega života, starijih pjesmotvora. Veliki broj starijih junačkih pjesama pretočen je u jedan spjev, koji obrađuje naoko događaj, koji je kasnije naraštaje najviše potresao, iz gospodarskih i drugih razloga: osvojenje Troje.

To će nekom izgledati malo suviše; ali nakon produbljivanja homerskoga pitanja, koje je počelo u 18. st. i još prije, jednoga smo dana na toj strmini nekako sudbonosno morali stići onamo. Radovi njemačkog učenjaka

Forrera, koji je 1924. protumačio niz hetitskih spisa, osvjetljuju pozadinu osvojenja Troje (u godinama, koje postavljaju nekako između 1280. i 1180.). Šaljivo je opaženo, da su oko „homerskoga pitanja" nastali — u svietu učenosti — novi „trojanski ratovi". Jedan turski list odkrio je prije desetljeća u homerskim pjesmotvorima obične predaje i pjesničke tvorevine maloazijskih plemena prije dolazka Grka. To se ne mora kositi s gornjim nagađanjem. Jedan hindski sanskritolog došao je do zaključka o podpunoj sličnosti „Ilijade" i „Ramajane". U toj vezi, gornje nas predpostavke imaju donekle osokoliti, jer s njima barem ostajemo na Sredozemlju.

Osim Grčke drugi su jaki tragovi utjecaja Krete ostali na Cipru i u južnoj Siriji. Krećani su dakle duhovno oplodili (više no Egipat i Azija) krajeve sredozemlja, jer su bliže pristupali njegovim lukama.

U Palestini je odkrivena lončarska roba istoga podriekla kao i posude na Kreti. Iz toga se zaključuje, da je egejska uljudba imala utjecaja na stanovničto Kanaana. Osim tog na veliku se vjerojatnoću oslanja nagađanje, da su Filišćani (koji su dali ime Palestini i kasnije mrzku rieč „filistar") bili Egejci. Već nekoliko stoljeća prije nego su se hebrejska plemena promjenom postojbine pojavila u poviesti, iztočni dio Sredozemnoga mora bio je središte neke uljudbe, koja je obuhvatila Kanaance, te kasnije prešla i na Izraelićane. Za njeno su stvaranje najveći uložak pružili Egejci, Egipćani, Babilonci i Hetiti; drugi su narodi samo kasali za njima i podražavali ih. Tehničke stečevine prelazile su iz jednoga diela iztočnoga svieta u drugi; od 1400. — možda već i od 1500. — u palestinskom lončarstvu odražavaju se egejski utjecaji, koji su vidljivi po pripremi ilovače i finijem obliku posuda. Neki nagađaju, da su taj utjecaj donieli sa sobom tamo useljeni Filišćani; drugi izvode, da je još stariji od njihova dolazka, te ga dovode u vezu s ovisnošću Kanaana od egejskoga utjecaja, koji se očitovao i postojao u zemlji faraona. No baš od časa, kada Knosos gubi prvenstvo,

dakle u tom kasnijem razdoblju, mikenska trgovina navaljuje sve silnije k Egiptu.

Za neke je štaviše abeceda (alfabet) egejskog podriekla, te oni tvrde, da su ga od Egejaca u dva razna oblika pozajmili i presadili stari Grci i Feničani. Međutim, daleko je više i duže razširena tvrdnja, da su Feničani pronašli alfabet, koji su oni međutim najviše i prosirili. Zato bi to pitanje trebalo pomnjivije i potanje izpitati premda (i uzprkos toga što) postoji i treća tvrdnja, da je možda postojao neki praalfabet, na koji su se ugledali i jedni i drugi, te i četvrta, da je možda i jedne i druge, svakoga na svoj način, vodila zajednička misao da pojednostave egipatske hieroglife i klinovo pismo.

Stvar se zamršuje tom činjenicom, što Krećani nisu imali jedno pismo, nego više pisama:

1) jednu grubu ideografiju;

2) dva sustava hieroglifa (slikoviti, simbolski, fonetski);

3) dva linearna pisma — a) Knosos, b) Kreta izvjestnog razdoblja; sada označuju čitave rieči, sada pojedine slovke, sada samo slova.

Jezične tajne Krete nisu još riešene, te se postavlja pitanje samo o poriekluu i izvornosti, dotično ovisnosti načina pisanja; odkuda potječe koje pismo, koje je starije i t. d.; da li su Krećani pozajmljivali znakove samo od Egipćana, ili od Feničana također, ili su naprotiv i Feničani samo nešto naučili od Krećana i t. d. Većina novijih pisaca stavlja Krećane neposredno iza Feničana, ili bolje: stavlja ih u isti red s njima, dopuštajući da su i jedni i drugi crpli iz neolitskih izvornika, a drugi još odlučnije, ako to nije suviše laskati Kreti, stavljaju Krećane i izpred samih Feničana, te tvrde, da su oni našli samo nadahnuća u Egiptu, te upravo razvili i usavršili znakove na svoj način. Dakako, da se nisu sačuvali svi krećanski spisi nego oni ubilježeni na nekom održivom i nepropadljivom gradivu; oni pak navode na zaključak, da

Krećani u tom pogledu ne duguju ništa Babiloncima, a dosta malo Egipćanima. Tako se predpostavlja, da je pismenost na Kreti sliedila svoj vlastiti razvitak; od znakova za pojmove i rieči prešlo se na znakove pojedinih slogova, te možda i glasova; ali izgleda da taj razvitak nije išao sasvim dosljedno, jednosmjerno i jednostavno. Nova su pismena (jednom riečju) bila složenoga, mješovitoga značaja. U njima je još na pogled oka najlakše odkriti znakove za brojeve, barem za neke pojedine brojke (ili ulomke), a to usllied toga, što veliki broj nadpisa, koji su preostali, imaju trgovački značaj (kod drugih vjerski, upravni i t. d.). Na Kreti je pismenost bila raz- širena, te je gotovo svak znao čitati i pisati.

I predpoviestna Grčka ima slično raznih sustava za izražavanje misli, te posuđuje nešto od Krete, ali još uviek ostaje jedan dio, koji se zasada ne može razriešiti. Pismo i jezik Krete još su zagonetke, no krećanski način pisanja izvršio je utjecaj i ostavio traga, kako se može vidjeti na Cipru, te donekle i u Liciji i u Kariji.

Eto se dakle javlja zaključak, da su Krećani u pojedinostima pretekli same Feničane, koji su od njih pozajmili pojedine znakove, ali ih na uzvrat načinili jednostavnijim i usavršili, tako da je fenički način pisanja, kao najjednostavniji i zato najsvrsishodniji, morao imati najveću budućnost. Hieroglifi nisu izključivo egipatska tvorevina, jer slični sustavi bilježenja misli postoje i u Haldeji, Elamu, Kini i Meksiku, pa i na Kreti. Hieroglifi su se najbujnije razvili u Srednjoj Americi, u Kini i na svem „Orientu". Čini se međutim, da kretskim pismenima, premda bi im poriekło moglo biti i domaće, te premda pokazuju neki razvitak i različitost, nije bila dosuđena sjajna budućnost. Ona su naišla na životno sposobnije takmace. Međutim svi narodi nisu posjedovali blago pismenosti, pa tako ipak ostaje istina, da su otoci i obale Sredozemnoga mora (skupa s Malom Azijom, prednjom Azijom i Egiptom) uz još kojega susjeda hiljadugodištima prednjačili, a možda i gospodovali, u izobrazbi na svietu zahvaljujući svojim pismenima. Kreta u tom dielu svieta, u tom „svietu", uživa ugledan položaj. Naša neupućenost ne smije da nas ni najmanje obmanjuje. Ako mislimo o naporima cjeline čovječanstva da uspješno predstavi misao znakovima, vidjet ćemo, da se ta ista nužda javila u veoma mnogo prilika, u dalekim zemljama i u najraznija vremena. No poslije nekoga vremena ti napori postaju jalovi i propadaju bez traga u velikom broju slučajeva. Možda je samo u tri središta pismenosti uspjelo da se s velikom trajnošću održi kroz duga vremena; a ono jedino središte, kojemu je uspjelo pobiediti i konačno se kasnije prostrti po cielom svietu, nalazi se u prednjoj Aziji i u Egiptu. No više-manje kretski, hetitski, protoanzanski hieroglifi uvenuli su bez krvnoga potomstva, a i klinovo pismo izgubilo je u nekome času svoju nekada silnu životnu moć. I sa samom Kretom izgubili smo onu moćnu izravnu vezu, pismo; ali kao utjeha nam može služiti misao, da su i kretska pismena možda bila samo ogranak, koji se odvojio iz prastare piktografije, kojom se možda pet ili više obitelji naroda i jezika u drevno doba počelo služiti kao svojim izvorom prilagođujući ju vlastitom duhu, dosta nezavisno od svojih susjeda.

No kada se govori o postanku alfabeta, radilo se o Egiptu, Feničanima ili Kreti, putovi nas jednolično izvode na Sredozemno more, gdje će tu baštinu prihvatiti Grci, Etrusci, latini i tako dalje.[1])

III

Od malo preostaloga jezičnoga blaga Krete i egejskih otoka znanost se ne usuđuje vući punu korist, donieti hrabre oštroumne zaključke. Jedan povjestničar piše: „Grčki

[1]) Hutton u jednom spisu (1931.) tvrdi, da su Egejci govorili „neki dravidski jezik". Autran (1935.) misli, da to može dokazati, te n. pr. navodi, da Malejski rt vuče korien od dravidske rieči „mala, malei" (planina); Minos dolazi od dravidske rieči „min" (sjati)!

jezik posjeduje velik broj rieči, koje se ne tumače indo-europskim korjenom i koje su dakle pozajmljene iz jezika drugog obrazca. Kako ih ima vrlo malo, koje se mogu pouzdano prepoznati kao semitske, mora se pristati na jednu od ove dvie tvrdnje:

ili su ih Heleni primili u toku svojih selidaba;

ili su ih prihvatili od stanovničtva egejskoga svieta.

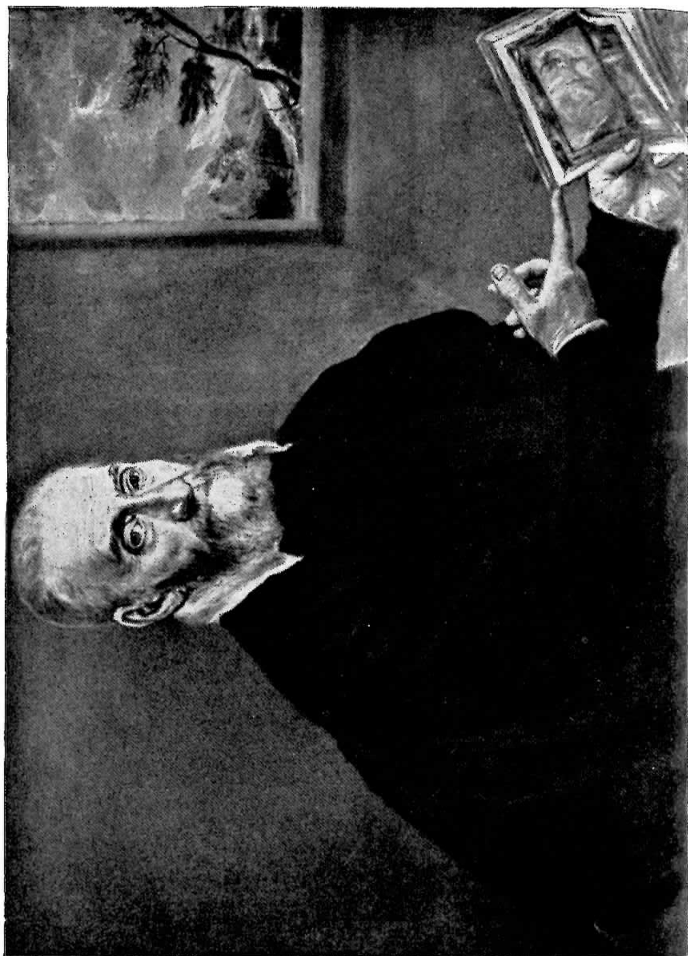
Sve do poviestnoga doba potrajali su na Cipru, na Kreti, na Lemnosu neki jezici, koji, budući da nisu ni indo-europski ni semitski, predstavljaju prehelenske jezike. Ali o ovima mi ne znamo ništa, a ono nekoliko podataka, koje pruža proučavanje imena mjesta (većinom u Grčkoj, koja su neprotumačiva grčkim jezikom) ne dopušta nam da dođemo do sigurnih zaključaka. Može se pouzdano tvrditi, da je jezik, kojim su govorili Egejci, imao velikog upliva na nastanak grčkoga jezika, ali se mora ostati pri toj občenitoj tvrdnji bez mogućnosti da se pobliže odrede pojedinosti".

Svakako, oprezno je unieti u raboš ovaj prosvjed, ne prosvjed nego ogradu, jer tim se ograđuje protiv jezičnog izmudrivanja mediteranske, dravidske ili pelazgijske rase, ili još protiv nemogućeg određivanja pojedinosti nastanka grčkoga jezika. Ali produbljivanjem jezičnoga materiala, uz predpostavku, da je on siguran, možda bi se nešto moglo zaključiti o načinu života i prosvjetnoj razini na nekim obalama Sredozemnoga mora u dosta drevno doba prije dolazka Helena. Taj bi jezični material, prihvaćen u grčki jezik, te djelimično i u latinski, i kasnije u novije jezike, pa više puta i u naš, u glavnome nas doveo do zaključaka, do kojih su drugi došli proučavanjem spomenika; ako ne bi pogibeljno bilo reći: možda još i jedan korak dalje. Jer taj je jezik u određenom obsegu morao nesamo biti izraz prosvjetnoga stanja nego i imati prosvjetotvorni značaj.

Pomislimo, n. pr., na pomorstvo. Neki su jezičari već prije više godina počeli uporno i opetovano govoriti o „jeziku Sredozemnoga mora", koji se tiče nesamo broda i

El Greco : Laokoon

El Greco: Julije Klović

plovitbe, nego i ribolova i pomorske trgovine, te faune, flore, pa i narodnih običaja i predaja. Taj jezik ima međunarodni, mješoviti značaj, te u njemu ima i egipatskih, galskih, arapskih, turskih i t. d. rieči. Tako opažamo, da u Grčkoj ribe i morske životinje nose imena nehelenskoga podrietla, jer su Grci izbili na obale i upoznali se s morem stupivši u glavnome u odnošaj s egejskim svietom, koji je imao najvažnijega predstavnika na Kreti; a već smo napomenuli, da su slikari i umjetnici Krete najradije predstavljali baš morske životinje, a međutim baš ta ista imena riba i živih naselja mora Rimljani opet nazivaju grčkim riečima, koje su pozajmljene iz onoga starijega svieta; tako da je prošlost pomorstva i ribarstva na ovoj središnjoj lokvi Europe upisana i ubilježena tragovima u starijim slojevima naših jezika. Ako je naša rieč „talas“ u vezi s grčkom „thalatta“, ništa ne bi smetalo, da u zbilji bude kreto-egejska; ako je grčka rieč „kybernan“ (latinski gubernare; krmilo: gubernaculum) prehelenska, to se isto proteže na naš izraz „krmaniti“ ili „krmilariti“; ako je grčka rieč „karhesion“ starija od Grka, onda i naša rieč „katarka“ vuče istu lozu; ako je grčka rieč „aspalathos“ (ime biljke) prehelenska, onda znamo, što su već uvidjeli i priznali brojni stručnjaci, odakle je izvedeno ime grada „Split“ ili „Spljet“ (Spalato). Tako bismo mogli nastaviti, premda u tome pravcu možda i ne činimo nikakvo novo odkriće, nego samo potvrđujemo ono, što smo već s druge strane doznali.

Ali baš u pogledu biljnoga svieta ovo bi iztraživanje moglo biti najzahvalnije. Prije koje desetljeće, ako se pitalo za kakvu važniju biljku, koja je zbilja „samonikla“ s područja Sredozemnoga mora, netko je mogao kao domaću priznati samo broć; danas pak botaničari, vođeni ne jezičnom, nego drugom, stručnom metodom izpitivanja ubrajaju sredozemno područje među domovine kulturnih biljaka, kojih ima (dodajmo radi razlika u ograničavanju područja: neko) š e s t:

1. jugozapadna Azija (neki joj dodaju, a neki zasebno odvajaju, tropsku Indiju; najvažniji je prostor između Hindukuša i Himalaje);

2. jugoiztočna Azija (drugi kažu: iztočna i središnja Kina; te odvajaju kao drugotno područje: Malaju; neki odvajaju zasebno Filipine);

3. Sredozemno područje;

4. Abisinija i Eritreja (neki kao drugotno područje umeću Gvineju uključivši i središnju Afriku);

5. sjeverne andske zemlje (Peru i Bolivija);

6. visoravni Meksika i Guatemale (neki spajaju 5. i 6. u „meksičko-andinsko središte", kao drugotno središte veže se „amazonsko" uključivši kotlinu Orinoca).

Nije naša zadaća, da održimo sat botanike, premda vidimo, koju bi zahvalnu zadaću imao jedan prirodoslovac, kad bi se pozabavio ovim zanimljivim predmetom, o kojemu se već prilično toga napisalo. Svakako se sredozemni prostor priznaje kao jedna od domovinâ kulturnih biljaka. Novost, koja bi imala prevratno djelovati u ovom izpitivanju i razvrstavanju, sastoji se u tome, što se sada želi dokazati, da je većina tih biljaka potekla iz planinskih krajeva, te da je prema tome prva ratarska uljudba starija od velikih poljodjelskih uljudaba u dolinama Nila, Eufrata i Sindha. Okolica Sredozemnoga mora svakako je dala, po ovim iztraživanjima zavičaja biljaka, maslinu, smokvu i blitvu.

Po sebi je shvatljivo da krajolici Sredozemnoga mora, živo osjećani osobito od putnika iz tuđih krajeva, ne predstavljaju u cjelini nešto, što je samoniklo postojalo kroz sva vremena, iako ti krajolici mogu imati neke svoje značajne biljege. S pravom opaža Edwin Fels:

„Tako danas prirodni krajolik područja Sredozemnoga mora tvore bezbrojni sastavni dielovi, koji su tamo preneseni u toku hiljadugodišnjega razvitka. Mi ne bismo mogli ni zamisliti taj prostor bez tih tuđinaca, koji tu izvrstno uspievaju i dobrim dielom određuju njegovu posebnost. Šta bi još ostalo od sredozemnoga krajolika, kad bismo mu oduzeli hladovitu platanu, koja u Grčkoj tako slikovito kiti svaki seoski trg i zdenac, ali je prenesena iz Prednje Azije, ili lovor, koji također potječe iz Prednje Azije, mrču, ili pak čempres i pitomi bor (piniju), koji su postali značajna stabla talijanskoga krajolika tek u vrieme rimskoga carstva, ili pitomi kesten, koji je donesen iz pontskih zemalja, a danas pokriva 2% površja Italije; i opuncije i agave, koje su došle iz Amerike, te uživaju građansko pravo istom malo stotina godina, ali danas najbujnije uspievaju na cielom području Sredozemnoga mora i još daleko dalje odatle pa do jugoiztočne Azije; ili sjeverno-američku robiniju (bagren), koju većinom zovu akacijom, a koja u Italiji tvori gusto šikarje, ali je istom 1601. donesena u Europu; ili australski eukaliptus, koji služi uklanjanju baruština, te dosljedno pobijanju malarije, ali je zbog svojega brzoga rastenja obljubljen i u svrhu dobijanja drva?" (Fels, Der Mensch als Gestalter der Erde, str. 101/102).

I u pogledu mnogo starijih biljaka poznato je, da su one na pojedinoj točci promienile krajolik u dosta kasno vrieme. Na brežuljke Toskane, koji obuhvataju čitav kraj između Apenina i obalnih močvara, dud je doputovao istom u drugoj polovici 13. v., a prenieli su ga trgovci iz grada Lucca i to sa Sicilije. U samoniklost gotovo našega čitavoga rastlinstva sumnjalo se možda više prije nego sada, kad su uzkrsnule ili se u novoj svjetlosti pojavile mnoge stranice zaboravljene prošlosti. Ali na kraju predpoviestnoga razdoblja sva okolica Sredozemnoga mora za ljudsko oko nije izgledala onako kao sada; već i izvana nju je ljudski rad promienio uztrajnim trudom u dugom sliedu vremena, koji je upravo na izmaku toga razdoblja morao biti najživlji.

Izvučem džepnu zbirku obće mudrosti (na talijanskom jeziku) i vidim ovu opazku povodom kolievke nekih biljaka: „Trešnja, Dalmacija, Italija, Mala Azija". Nisam nikakav neprijatelj Dalmacije, mislim, ali mi se čini onako letimično, po starinskom imenu „cerasum, cerasus", da

da sastavljač nije stavio Dalmaciju na prednje mjesto, da bi valjda bolje pogodio . . .[1] No svaki put, kad mi bez ikakvih posebnih izpita dubimo svoje pojmove o našem jugu, pojavljuju se neke biljke, koje izgledaju srasle s tlom, značajne, izrazite i predstavne biljke sredozemnoga pojma. Takve nam u prvom redu izgledaju: maslina, bor, čempres, smokva, lovor, šipak, loza, hrast-plutnjak, možda i rogač, te više skromnijega cvieća i povrća. Mi se u prvome redu ne pitamo, odkada su te biljke tu, da li su od ledenoga doba, i odkuda su došle; glavno, da smo ih od djetinjstva poznavali. Ako izpustimo rogač, koji bismo po znaku nekih europskih jezika imali predati Arapima, te duhan i krompir, koji su došli s drueg strane oceana, te još neko eksotično stablo (kostela . . .), sve te voćke, grmovi i usjevi, a s njima još i druge, te dosta cvieća i trava, poznati su već i u staroj Grčkoj, koja ih možda ni sama nije imala od početka ni u pravremena, a najmanje u pitomome stanju. Tako bismo rekli, da je Kreta skupa s egejskim područjem u istoj mjeri bila preobrazilac vanjskoga lika stare Grčke, a u daljem dosegu i Balkanskog i Apeninskog poluotoka, te još dalje, jednoga dosežnoga diela južne Europe.

Ne možemo u ovaj čas misliti da napišemo poviest nekoga stabla ili stabalca, badema, oraha, ili oleandra; ali odista bi trebalo umetnuti kakvu pričicu ili poviestni osvrt o maslini, koja je vezana uz toliko uspomena i toliko primjena, o smokvi, koja je slušala rieči Gospodnje. To zabavno štivo čitalac će naći u kojem starijem zaprašenom svezku pučkog izdanja „iz bilinskoga svieta". Mi ćemo podsjetiti, da su Krećani već znali za postupak „kaprifikacije" u pogledu smokve (Ficus carica; krećanski: sykos), koju osa Blastophaga oplođuje.

No da bi se na razgovietan način odredio i opredielio pojam sredozemnoga svieta (kao nekoga „klimatsko-botaničkoga pojma"), mislimo, da bi ponovno trebalo na-

1) v. Lukulov život!

pisati prirodnu poviest masline. Tako žalimo, što nemamo pri ruci ove studije, u kojoj je to zacielo učinjeno: Th. Fischer, Der Oelbaum, seine geographische Verbreitung, seine kulturhistorische und wirtschaftliche Bedeutung, Gotha, 1904. Maslina je sigurno najznačajnija biljka sredozemlja, najtočniji prievod podneblja, jer sredozemlje i nije drugo nego podneblje sa svojim vanjskim izrazom. Maslina je vanjsko vidljivo obilježje, znamen, koji spaja ovo područje. Ako rieč kultura ima dva značenja, staro doslovno i naše izvedeno, mogli bismo reći: stara i trajna uljudba (kultura) sredozemlja, to je gajenje (kultura) masline. Sredozemlje je podneblje, koje se na mjestima udaljuje od samih rubova Sredozemnoga mora. Portugal leži na Atlantiku, a ni jednim dielom na Sredozemnom moru, pa ipak sudjeluje mjestimično u sredozemnom podneblju; na obrubu Azovskoga mora izdiše sredozemlje, no kada putnik tražeći sjeverne granice te naše zemljopisne zajednice stigne na Krim („Taurički poluotok"), susrest će se na iztočnom kraju — zvanom „ruskom rivierom" — od Alupke do Kefe (Teodozija) s lovorom, smokvom, maslinom, čempresom, mrčom, šipkom, lješnikom i česminom. Taj je biljni pokrov kao predznak i navještaj života ciele zajednice oko izmučenih oblika jednog izduženoga mora. Duhan se sadi i u krajevima podalje od sredozemlja; pamuk iziskuje osobito povoljne prilike (njega su Arapi skupa s bananom donieli na Siciliju); vinova loza prodrla je mnogo sjevernije; a naranče, limuni i citroni, dakle sve, što Novolatini zovu „agrumima", a naša škola rutvicama, ograničeno je samo na južni dio sredozemnih krajeva (Palestina, dio Španjolske i t. d.; kod nas najviše: Budva). Isto tako razlike u podjeli sredozemlja se uočuju kod palme. Maslina je jedina, koja dosljedno i strpljivo do posljednjih granica mogućnosti brani načelo sredozemništva, tražeći malo zemlje, malo vlage. Jer sredozemno podneblje najbolje se očituje na primorju, gdje vladaju suha i vruća ljeta uz malo naoblačenosti i dosta sunca, te blage zime uz kišu i zapadne vjetrove. Iz pojma

sredozemlja izostavljamo n. pr. padsku ravnicu i unutrašnjost Balkana, koji sudjeluju u srednjoeuropskom podneblju; na Apeninskom poluotoku sredozemno područje u toliko više zahvata kopno, u koliko se ovo više primiče jugu. U vezi s tim predočbama, stara Grčka, poput Krete, bila je pravo sredozemlje, ostvarenje toga podneblja i za nj podesne flore. Na Balkanu Dinarske planine prieče prodiranje morskoga lahora dublje u unutrašnjost, te se na sjeveru poluotok otvara utjecajima kako srednje tako i iztočne Europe. Sredozemno podneblje vlada tananim prugama primorja na Jadranu, na Jonskom i Egejskom moru. Pa i same obale Crnoga mora, premda je ovo ogranak Sredozemnoga, popuštaju utjecaju iztočnoga stepskoga područja, te se na Krimu mješovito s radošću i zebnjom motri na grožđe, duhan, uljarice i razne osjetljive biljke.

Tako možemo sliediti maslinu iz zemlje u zemlju, do potrebe iz pokrajine u pokrajinu; znamo, da u Italiji osobito značenje ima na Siciliji, u Napulju, u Toskani i t. d.; vidimo je nesamo u Grčkoj, nego i u Albaniji. Na zapadnim i južnim obalama turske Male Azije, koje su sredozemnoga podneblja, i opet uspieva maslina kao i na egejskom otočju. Posebno bi poglavlje trebalo posvetiti maslini, banani, datuljama u vrućoj Španjolskoj i na Balearima. Provansa ima maslinu, smokvu i bieli dud, a pomalo i rutvice. Za Španjolsku i Italiju ima maslinovo ulje veliku gospodarsku važnost. Međutim francuzko maslinarstvo ima najpovoljnije izglede baš na afričkoj obali, koja ima sredozemno podneblje, gdje nema izloženosti mrazu. Ali treba opaziti, da sredozemno rastlinstvo predstavlja biljni pokrov samo malenoga diela sjeverne Afrike: priličan dio Maroka, znatan Tunisa i Alžira, sasvim maleni dio Libije, dok je sve drugo stepa ili jednostavno pustinja. Od davnine Sahara zaustavlja prodiranje bilja i biljne prosvjete na jug. U atlaskim zemljama ističu se maslina, naranča, vinova loza i hrast plutnjak, a u Libiji zemlja je kao opustjela, osim oaza u unutrašnjosti, gdje se masline drže skupa s datuljom i vinovom lozom, i osim primorja, gdje maslina brani život skupa s bademom i vinovom lozom. Jedan francuzki pisac bilježi, da se stanovništvo u tuniskom Sahelu (zaleđu Sousse, Monastira i Mahdie) umnožilo i održalo zahvaljujući uljarstvu. Zemljište je doduše oskudno i kiše malo, pred napadajima nomada stanovnici bi odavno napustili žitna polja, ali nisu htjeli napustiti maslinike i stabla, za koja je trebalo „godina i godina da odrastu".

Egipat je u staro doba uvozio maslinovo ulje s Krete (kasnije iz Palestine), dok je sam za uzvrat izvozio na Kretu razna druga ulja (mirisava, kozmetička . . .) Za maslinu Egipat, koji je i sam velika oaza Nila, nije znao nego putem uvoza iz Krete. U Isusovo doba Palestina proizvodi: grožđe, masline, smokve, šipke, rogače, limune, šljive, trešnje, orahe, bademe, datulje, murve, jabuke, kruške, kajsije, dunje, te također i breskve.[1]) U Judeji i u Galileji tada je bilo u izobilju vina, a također i mnogo ulja, koje su izvozili u Tir i Sidon, u Siriju i u Egipat. Ali već od starijih vremena u Palestini se gojilo maslinu i vinovu lozu, koji će kasnije postati na novcu državni znamen; osim masline i loze bila je omiljela smokva te datulja.

Tako sliedimo tragove masline posvuda obrubom ovoga mora. No kada bismo se udaljili malo dalje od toga područja, pronašli bismo ju u Iranu (Perziji) i u Abesiniji i još mnogo dalje u koloniji Cape (u Južnoj Africi), koja uživa umjereno podneblje slično onomu najsjevernijega diela toga kontinenta, te još sve dalje i dalje u Americi (koliko možemo nagađati, u Kaliforniji i u srednjem Chileu, jer ta dva odsjeka imaju podneblje slično sredozemnoj Europi), te u Australiji (i opet valjda jugoiztočnoj, gdje rastlinstvo ima „naše" sredozemne osobine). Tako je utvrđena istovjetnost masline i „sredozemnoga podneblja", kojemu se već može smatrati kao klasičan izraz.

---

1) Šipak i smokva zabilježeni su već mnogo prije u Babiloniji.

Nekoč u drevnoj prošlosti obstojnosti su stajale drugačije. I sama Grčka i sjeverna Italija bile su prostor velikih šuma; tako je padska ravnica mnogo prije rimskoga prodiranja bila pokrivena briestovima, kestenovima i hrastovima. G. Novak piše, da su se u času dolazka novih stanovnika naše obale „prašume protezale čitavim zapadnim dielom Balkanskoga poluotoka“. Tako je bilo i na drugim mjestima, te je u tom smislu sadašnji sredozemni krajolik prilično nova tvorevina. Maslina, a poslije nje vinova loza, nisu naglo „preko noći“ zavojevale sredozemlje; to je išlo polagano, te možda ni do danas ne postoji vjeran i točan opis, kada se to u pojedinostima događalo i dovršilo. Bilo je neko vrieme, koje neki ne postavljaju predaleko, kad Italija nije poznavala ni maslinu, ni vinovu lozu, ni čempres, ni platanu, ni oleandar, ni naranču, ni limun; neki se domišljaju, da je Grčka u predhomerska vremena poznavala lozu, malinu i smokvu samo u divljem stanju, te da se ona povela za Azijom u egejsko-krećanska vremena. Izgled Europe prije poviestnih vremena bio je neobično jednolik. Možda upravo obstanak krećanske uljudbe znači onu prekretnicu u obradi i obdjelavanju poljodjelskoga prostora južne Europe? Poviestna Grčka obično izlazi pred naše oči već kao gotova slika sa svim značajkama, koje je više stoljeća prije toga posjedovala Kreta. Takva je tokom poviesti postala i naša jadranska obala. I u pogledu pomorskoga gospodarstva reklo bi se, da Grčka očevidno sliedi primjer Krete. Grci nesamo da proizvode grimiz nego love spužve, prave sol: stolnu sol i sol za soljenje, te sole povrće i voće, te ribu, i prave konserve; imaju razvijen ribolov i svoje ribarnice, a love osobito sardine, inćune i tun, te oštrige i razne druge mekušce (hobotnice i sipe). Osobito je važan bio lov tunine. Grci uređuju pristane i luke; zidaju nasipe, postavljaju stupove za konopce, osnivaju skladišta užeta i t. d. No oni se spočetka drže obale i plove od otoka do otoka; kako je prvi njihov rod egejskog uzorka, tako se u svemu povode za kretskom plovitbom, te se istom stoljetnim razvitkom plovitba usavršuje. Slično će stoljećima uglavnom izgledati i dalmatinsko gospodarstvo, sa svojim vinogradima i maslinicima ,ribolovom i lovom spužve, solanama, soljenom ribom i sardinama na ulju i t. d.

Poviest je u pogledu svoje starosti, bogatstva i raznolikosti nadmašila naše prijašnje pojmove o njoj. Danas se pogled na krećansko-egejski sviet smatra nuždnim uvodom u svaki priegled grčkoga života. Ako je do prije par desetljeća postojalo jedinstvo „rimske“ ili „latinske“ poviesti, danas se ovo razpada i tumači kao mješavina villanovskih, etrurskih, pelazgijskih, keltskih, te afričkih i iztočnih priloga. Slično je i samo jedinstvo Grčke obogaćeno, razjašnjeno i nanovo osvietljeno, te zamršeno pojavama kao što su Hetiti, te narodi Macedonije (dosljedno i Ilirije) i Egejskoga mora; te se danas napose i izričito tvrdi, da je nemoguće proučavati Grčku bez minojskog i mikenskoga svieta. To posredno važi i za naše jadranske obale, u koliko su one bile izložene manje ili više djelatnom uplivu staroga svieta.

Nas bi svakako više zanimalo, kad bi se moglo dokazati, da su Krećani plovili do jadranskih obala, da je njihov utjecaj na jadransko primorje mogao biti i bio neposredan. Na to je pitanje još danas možda nemoguće dati sasvim mjerodavan odgovor. Krećani kao da su se bojali zaploviti u ove sjeverne pogibeljne vode. Na putu prema Jadranu dizao se kao svjetionik otok Krf, a današnji grad Kephali na tom otoku čini se najsjevernija točka, za koju se sigurno može reći, da su do nje doprli Krećani.

Tu se javlja pitanje prievoza baltičkoga jantara. Dopušta se doduše, da se u kasnija grčka vremena, kad se od žutog jantara prave đerdani u dielovima Galije, jantar bez svake sumnje prevozi do obala Atlantika i Jadrana, idući većinom uz Vislu i Dnjestar, Labu i Vltavu, te Rajnu i Rodan. Sve do pred nekih deset godina, kad je na Kreti pronađen jantarski nakit, koji je u miraz doniela neka baltička kneginja, nije se vjerovalo u izvorne

predpoviestne veze Krete i Baltičkoga mora. Od toga časa pitanje izgleda riešeno.

Grci su mogli jantar dobiti samo uvozom, a taj je jantar mogao doći samo s baltičkih obala. Do područja južnih mora jantar je dolazio kopnenim putem, te se vjerovalo, da su ga u Grčku mogli dovoziti samo fenički trgovci, i to bilo sa sjevernih obala Crnoga mora bilo s kraja Jadrana. Ako je Kreta dokazano već došla u vezu s Baltikom, više ne stoji, da su to morali biti fenički posrednici, te ostaje samo pitanje o pravcu puta preko kontinenta. Nesumnjivo je, da sami Grci nešto kasnije putuju na sjeverne obale Crnoga mora, gdje osnivaju veliki broj poslovnica i trgovačkih podružnica, te — i tu i uz put — čitav niz svojih naselja. No utvrđeno je i dobro poznato, da se grčka plovitba i trgovina znatno prije i kudikamo više razvijala i razvila — upravo kao po stopama Krete — uz iztočnu nego uz zapadnu obalu Grčke, te je daleko veće značenje imala na Crnom moru nego na Jadranu; k tomu radilo se o uvozu žita s ukrajinskih stepa i nekim važnim poglavljima ribolova. Jantar, ribolov i uvoz žita tjeraju Grke na sjever; no oba puta na sjever kao da stoje izvan kružnice grčkoga gospodarstva, te dugo predstavljaju samo periferičke odnošaje. Stare i uporne predaje ipak ustanovljuju, da su Grci morali uvoziti jantar bilo iz zemlje Skita bilo s ušća rieke Pada (grad Hadria). Ako su plovili do Hadrije, morali su dodirivati jadranske otoke...

S obzirom na uvoz jantara ostaje otvoreno pitanje datiranje razdoblja. Evo kako na ovo, u pogledu Jadrana najvažnije pitanje gleda Grga Novak:

„Dalmacija ovoga vremena (u brončano doba) zaostaje za ostalim hrvatskim krajevima, gdje je pravljenje brončanih predmeta liepo razvijeno. U Dalmaciji je sada sve uvoz, unesen u nju, skoro uviek morskim putem, iz Italije ili iz zemalja oko Egejskoga mora... Ovo je doba velikih moreplovaca Egeokrećana, koji na svojim lađama obilaze po cielom Sredozemnom moru, idući putevima, kojima su u Dalmaciju i Jadran donieli poznavanje bakra i bronca. Kroz Jadransko more išle su još u neolitu egeokretske lađe, da preuzmu jantar, koji je dolazio s obala Sjevernog i Baltičkog mora Labom u današnju Češku, pa preko Dunava u iztočne Alpe, a onda na Jadransko more. Tim su istim putem odnosili jantar i dovozili u zamjenu drugu robu egeokretijske lađe i u brončano doba... Plovitba u mlađe kameno doba išla je uz obalu, pa su lađe, koje su iz zemalja iztočnog Sredozemnog mora išle po jantar u sjeverni Jadran, svakako prolazile uz dalmatinsku obalu, a otoci su im bili najbolji putokaz, onako, kako su otoci Egejskoga mora služili za plovitbu između južnog diela Balkanskoga poluotoka i Male Azije. Samo se po sebi razumije, da su te lađe morale često pristati u razne luke, bilo za oluje, bilo zbog vode ili hrane. Tako je dalmatinska obala bila transitno područje za trgovinu jantarom još u neolitu, što se nastavilo u brončano doba, kad inače kultura ove obale nesamo nije bila više na onako visokom stupnju, kao u neolitu, nego vrlo primitivna." („Prošlost Dalmacije", Zagreb, 1944., I., str. 19/20).

Mislim, da će ovo kratko štivo pokazati, kako pojava kretsko-minojske uljudbe može nečim zanimati i zanieti i našega čitaoca, te mu razširiti poglede na život starijega vremena jugoiztočne Europe.

Tin Ujević

Razmišljanje o El Grecu

Ugodnosti neznanja na svoj su način jednako velike kao i one, koje nam pruža znanje. Jer svietlo je doduše dobro i mi smo zadovoljni, kad možemo sve stvari, koje nas okružuju, svrstati u pretince urednog i sveobuhvatnog sistema. Ali ponekad je jednako ugodno naći se u tmini. Zabavno je od vremena na vrieme razmišljati i neodređeno se čuditi svietu, kad ga naše neznanje pretvori u množtvo međusobno nepovezanih događaja, koji su — poput množtva neiztraženih i fantastičnih otoka — razasuti po širokom moru nerazumievanja. Jedan je od najvećih čari putovanja za mene u tom, što mi ono pruža izvanrednu priliku, da se prepustim nasladi neznanja. Ne spadam među one savjestne putnike, koji prije nego pohode koju novu zemlju, tjednima prekopavaju po podatcima o njezinoj geologiji, ekonomskim uslovima, poviesti umjetnosti i književnosti. Ja sam radije, barem tokom prvih par posjeta, skroz na skroz neinteligentan turist. Tek kasnije, kad je moje neznanje izgubilo svoju djevičansku svježinu, dajem se na čitanje onog, što bi inteligentan turist znao napamet prije nego što će poći da kupi putne karte. Čitam — i malo pomalo, u nizu pojedinačnih odkrivenja — moji osamljeni i tajnovito nerazumljivi utisci postaju značajni, moje se izpremiešane uspomene same od sebe slažu u slike. Na mjesto naslada neznanja došle su ugodnosti znanja.

U Španiji sam bio samo dvaput — hoću da kažem, ne tako često, da bi mi dosadilo neznanje. Ja još uviek uživam čudeći se i znajući što manje o bilo čemu, na što naiđem između Pirineja i Trafalgarskog rta. Nakon daljnja dva, tri posjeta bit ću dozreo, da odem u Londonsku

knjižnicu i da potražim „Španija“ u kazalu. U jednoj od brojnih i bezbrojnih knjiga, uvedenih pod tim naslovom, sigurno ću naći tumačenje jednog malog misterija, nad kojim sam si povremeno kroz dosta dug niz godina pomalo razbijao glavu. Sve odonda, kad sam na jednoj od onih udivljenja vriednih Posudbenih izložaba u Burlington-Houseu vidio prvi put prikaz El Grecova „Sna Filipa II-og“.

Ta čudna kompozicija, koju dobro poznaje svaki posjetilac Escoriala, predstavlja kralja u crnom poput crnila odielu, s rukavicama vlastnika pogrebnog poduzeća, kako kleči na ovelikom jastuku u sredini prednjeg diela slike. Iza njega, lievo, kleči pobožna gomila što svjetovnih, što duhovnih, ali bez razlike očito svetih lica s pogledima upravljenim gore u nebo, izpunjeno anđelima, koji plešu valcer, glavnim krepostima i biblijskim osobama, koje su poredane u krugu oko Križa i svjetlucavog monograma Spasiteljevog. Sdesna je razvalio ralje vrlo veliki kit i zamjerno množtvo, po svoj prilici prokletnika, kreće (protivno svemu, što smo u djetinjstvu učili o anatomiji kitova) niz njegov grimizni grkljan. Ponavljam, čudna je to slika, i kao umjetnina ne baš naročito dobra. Ima mnogo boljih djela Grecovih, pa čak iz istog tog mladenačkog razdoblja. Ipak, uzprkos njezine osrednjosti imam naročitu slabost za tu sliku. Volim je, i to s razloga, koji je u žalostnoj protivnosti s ortodoksnim kanonima: volim je zato, jer me zanima njen predmet. Jer šta je tu zapravo sanjao kralj Filip? Da li vizionarno predviđanje Posljednjeg suda? Ili mistično zavirivanje u nebo? Ohrabrujući pogled na kratki postupak Svemogućeg s hereticima? Ne znam. I zasad i ne želim da znam. Pred tako ekscentričnom fantazijom, kao što je El Grecova, naslade su neznanja naročito intenzivne. Pred tim misterioznim kitom, kraljem-vlastnikom pogrebnog poduzeća, pred tim lepršavim, prozračnim svetcima i uzžurbanim grješnicima, puštam svojoj mašti uzde i upravo se kupam u nasladi čuđenja i neznanja.

Od svih fantastičnih misli, koje mi takvom prilikom prolaze kroz sviest, najviše volim jednu. Da je ta bizarna slika naslikana kao proročka i simbolička autobiografija, da ona poput hieroglifa obuhvaća u sebi čitav budući razvitak Grecov. Jer taj kit desno sprieda, taj praotac Moby Dicka sa svojim razvaljenim raljama, grimiznim grkljanom i množtvom prokletnika, koji ulaze kao bankovni činovnici u šest sati u podzemnu željeznicu, taj je kit po mom mišljenju najznačajniji autobiografski podatak od svih u El Grecovim ranim slikama. Jer kuda se tako žure ti prokletnici? „Dolje po crvenom putu", kako su govorile naše dadilje, nagovarajući nas da gutamo nejestivu hranu u našem djetinjstvu. Dolje po crvenom putu u neke vrste polumračni želudčani pakao. Drugim riečima, dolje u taj neobični i pomalo strašni sviet, u kojem se Grecov duh sve stalnije zadržavao, čim je slikar većma stario. Jer u kasnijim je slikama Krećanina svaka osoba Jona. Da, baš svaka osoba. I u tome se „San Filipa II-og" pokazuje kao nepodpuno proročanstvo, kao krnji simbol. Kit razvaljuje ralje samo za prokletnike. Da je El Greco htio svoj budući razvoj podpuno istinito prikazati, on bi im bio i svetce priključio, ili bar svetce i anđele snabdio s njihovom vlastitom nemani, nekim nebeskim kitom, koji bi plivao naglavce među oblacima, i kroz kojeg bi drugi ravan i uzak crveni put vodio u progutano nebo. Raj i čistilište, pakao, pa čak i obična zemlja — jer umjetnički zrelom El Grecu svaki se dio svemira nalazi u trbuhu kita. Njegova Začeća i Uzašašća, njegove Agonije i Pretvorbe i Pribijanja na Križ, njegova Mučeničtva i Stigmatizacije događaju se beziznimno u utrobi. Nebo nije veće nego Crna Rupa u Kalkuti i samog Boga progutao je kit.

Kritičari su pokušali raztumačiti El Grecovu slikarsku agorofobiju ranim njegovim krećanskim odgojem. U njegovim slikama nema prostora, tvrde, jer je tipična umjetnost Bizanta, El Grecove duševne domovine, mozaik, koji ne poznaje dubinu. Sjajno objašnjenje, kojemu je jedina loša strana, što je podpuno promašeno. Prije svega

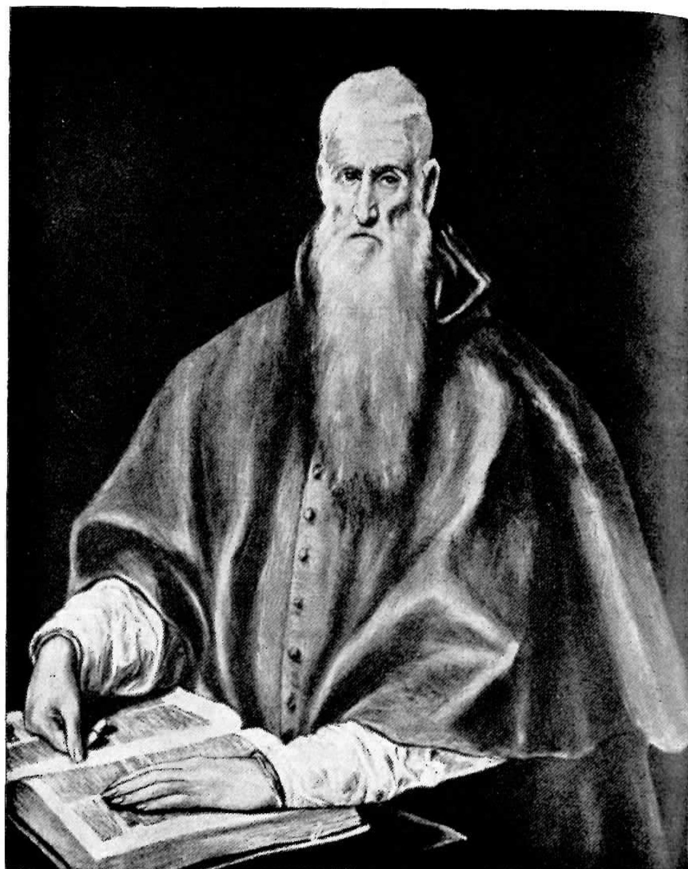
ne može se reći, da bizantinksi mozaik nikako ne poznaje dubine. Oni izvanredni mozaici, na primjer, iz osmog stoljeća u džamiji Omejjida u Damasku, isto su tako prostrani i zračni kao impresionistički pejzaži. Oni predstavljaju doduše donekle izuzetak u toj vrsti umjetnosti, ali ni obični zatvoreni mozaici nemaju nikakve veze s El Grecovim slikama. Bizantinski svetci i kraljevi su zatvoreni, ili pravije: inkrustirani u neke vrste dvodimenzionalnoj abstrakciji — u čistom euklidovskom, plošno-geometrijskom, zlatnom i plavom nebu. Njihov svemir nije nikada ni najmanje sličan onom kitovom trbuhu, u kojem svako od El Grecovih lica provodi svoj tajnoviti i začudni život. El Grecov sviet nije ravnica. U njemu ima dubine. Malo, ali ima. I baš to je ono, što uznemiruje gledaoca. Osobe bizantinskih sastavljača mozaika u svojoj su dvodimenzionalnoj abstrakciji kao kod svoje kuće; prilagođene su svojoj okolini. El Grecova su lica, naprotiv, čvrsta, trodimenzionalna, namienjena prostranom svietu, a zatvorena su na prostoru, gdje možda ima mjesta da se zamahne kandžijom, ali nikako više. Ona su u zatvoru, a što je još gore, zatvorena su u utrobi. Jer čitava je njihova okolina organska, životinjska. Oblaci, stiene, tkanine sve je to na tajnovit način pretvoreno u sluz, mišično tkivo i potrbušnicu. Nebo, u koje uzlazi grof Orgaz izgleda kao neka svemirska operacija sliepog crieva. Madridsko „Uzkrsnuće" je uzkrsnuće u probavnom traktu. Kasnije slike prave jezivi utisak, da su sva lica na njima, bilo ljudskog bilo božanskog podrietla, načeta nekim probavnim procesom, da ih njihova visceralna okolina pomalo asimilira. Čak i na madridskom „Uzkrsnuću" oblik i tkivo golog mesa poprimili su neki neobični želudčani izgled. Kod golotinje „Laokoona" i „Otvaranja sedmog pečata" (oboje su djela iz El Grecovih posljednjih godina) taj je proces znatno uznapredovao. Nakon što su tkanine i okolni krazobraz raztvoreni i pomalo preoblikovani želudčanim sokovima, počinju se ti nesretni Jone iz Toleda na svoj užas i sami raztvarati. Njihova tjelesa, ruke i noge, lica

i prsti, nisu više sasvim njihova. Polaganim ali neumoljivo sigurnim procesom, postaju dielom unutarnjih organa tog kozmičkog kita. Sreća njihova, da je El Greco pravodobno umro. Dvadeset godina kasnije pretvorilo bi se i Trojstvo i Občinstvo Svetih i čitav ljudski rod u male nabrekline, jedva zamjetljive na površini Velikog Crieva. Najveća bi čast bila: biti prikazan kao resica ili sisaljka na crievnoj stienci.

Meni je osobno vrlo žao, što El Greco nije doživio starost Tizianovu. S osamdeset ili devetdeset godina njegovo bi stvaranje bilo gotovo sasvim abstraktna umjetnost. Neke vrsti organski kubizam, posvema iz utrobe, a bez kocke. Kakve bi to bile slike! Krasne, sugestivne, duboko zagonetne. Jer zagonetne su čak i one slike, koje je slikao u srednjim godinama, neobično snažne i liepe, a ipak i strašne. Taj progutani svemir, u koji nas on uvodi, jedan je od najuznemirujućijih tvorevina ljudskog duha. Ujedno i najmanje razumljiva. Jer zašto je upravo El Greco cielo čovječanstvo gurnuo niz crveni put? Koji su mu bili razlozi, da izčupa Boga iz neizmjernih Njegovih nebesa i zatvori Ga u riblje crievo? Tu su moguća samo mračna nagađanja. Jedino, što znam sigurno, to je, da su razlozi za kita dublji i važniji nego sjećanje na mozaike — te mozaike, koji s utrobom nemaju nikakove veze —, a koje je El Greco možda vidjevao tokom djetinjstva na Kreti ili u mladosti po Veneciji i Rimu. Ni bolešću oka ne može se raztumačiti, kao što su neki pokušavali, taj čudnovati umjetnički razvitak. Bolest mora zaista biti već vrlo težka, da podpuno obuhvati svoju žrtvu. Da bolest djeluje na ljude, to je jasno. Ali je isto tako jasno, da je bolestnik — osim u krajnjim slučajevima — nešto više nego puki zbroj svojih simptoma. Dostojevski nije naprosto personifikacija padavice, ni Keats primjerak plućne tuberkuloze. Ljudi se služe svojom bolešću u najmanju ruku isto toliko, koliko bolest njima. Dosta je vjerojatno, da je El Greco imao neku pogrješku na očima. Ali bilo je i drugih, koji su imali tu bolest, pa zato nisu slikali

El Greco: **San Filipa II.**

El Greco : Sv. Jeronim

slike kao „Laokoon "i „Otvaranje sedmog pečata". Tvrditi, da je bît El Greca naprosto u lošem vidu, to je absurdno. El Greco se lošim vidom jedino možda poslužio.

Ali u koju svrhu se poslužio? Da izrazi neki neobični osjećaj o svietu, neku tajnovitu filozofiju? Na to je zaista težko odgovoriti. Jer kao metafizičar El Greco ne pripada nikakvoj poznatoj školi (a svaki je značajni umjetnik metafizičar, svaki izlaže istine o ljepoti i teorije o obliku). Najviše što u svrhu klasifikacije možemo kazati je to, da je El Greco, kao svi veliki umjetnici Baroka, vjerovao u vriednost ekstaze, iracionalnih, „nadnaravnih" doživljaja, iz kojih razum, kao iz sirovine, pravi bogove ili razne atribute Boga. Ali ekstatički doživljaj, o kojem je razmišljao i koji je umjetnički ostvario El Greco, razlikuje se od doživljajâ, koje su opisali i simbolički „racionalizirali" veliki barokni slikari, kipari i graditelji seicenta. Jezuiti, ti veleproducenti duševnosti, izradili su jednostavnu tehniku za prokuciju pravilnih ekstaza. Oni su snizili cienu jednog doživljaja, koji su dotada mogli sebi dozvoliti samo duševno bogati, i tako su taj doživljaj učinili dostupnim svima. Talijanski umjetnici seicenta tako su odlični i plodni baš u prikazivanju tih doživljaja uz snižene ciene i metafizike, koja iz njih proizlazi. „Sv. Terezija za svakoga" ili „Svaka kuća svog Ivana Krstitelja". To su bile, ili bi bar mogle biti, njihove parole. Zar je onda čudo, da je njihova uzvišenost pomalo teatralna, njihova nježnost presladka, a njihova duševna intuicija uglavnom banalna i vulgarna? Čak i najveći barokni umjetnici nisu značajni radi svoje subtilnosti i duševne profinjenosti.

S ovim jeftinim ekstazama i pravovjernom teologijom protureformacije, koja ih je tumačila, nema El Greco nikakove veze. Tog svietlog umirućeg neba, tih božanstava, koja se smieše ili suze rone, ali uviek su ljudska i samo ljudska, tih kazališnih bezkonačnosti i kazališnih misterija, svih tih rekvizita siecentista nema u njegovim

5

slikama. Ima u njima ekstaze i plamene žudnje, ali te su ekstaze i žudnje, kao što smo vidjeli, u trbuhu kita. Izgleda kao da El Greco neprestano govori o fiziložkom korjenu ekstaze, a ne o duševnom cvietu. O primarnoj, tjelesnoj činjenici, na kojoj se temelji doživljaj vrhunaravnog, a ne o njenim duševnim izdancima. Kraj sve vulgarnosti svog načina, barokni su se umjetnici bavili cvietom, a ne korjenom, izdancima i teoložkim tumačenjem, a ne sirovom činjenicom neposrednog fizičkog doživljaja. I to ne zato, što ne bi poznavali fiziložku prirodu tih prvotnih činjenica. O tome govori nesumnjivim načinom Berninijeva začudna „Sv. Tereza“. Zanimljivo je, da na tom kipu (isto tako kao i na vrlo sličnoj i jednako začudnoj „Ludovici Albertoni“ u San Francesco a Ripa) oblik tkanina odaje neku organsku, a gotovo bih rekao utrobnu sladunjavost. Da je malo mekša, glađa i jednostavnija, haljina bi velike mistične svetice bila podpuno jednaka progutanom krajobrazu u El Grecovu kitu. Bernini spašava situaciju (sa stanovišta protureformacije) uvodeći u kompoziciju anđela sa strielom. To prozračno mlado biće stanuje očito u neprogutanom nebu. Ono nosi u sebi pomisao na bezkrajne prostore. Na dražestan i malo naivan način (na ruci, koja drži plamenu strielu uvinut je mali prst, kao kod neke suviše fine gospojice, koja drži šalicu čaja) anđeo predstavlja duševni cviet ekstaze, kojemu je fiziložki korien Tereza, koja pada u nesviest, odjevena u haljinu iz potrbušnice. S duševnog stanovišta, Bernini je plein-airista.

Kod El Greca je drugačije. Za njega nema ništa van kita. Prvotna fiziložka činjenica religioznog doživljaja za njega je ujedno i konačna. On ostaje konsekventno na stupnju te utrobne sviesti, preko koje mi tako obćenito prelazimo, ali koja je bila glavna sastojina mišljenja i osjećanja naših predaka — kako dokazuje njihov jezik. „Gdje je tvoja gorljivost i tvoja snaga, gdje glas tvoje utrobe i tvog smilovanja prema meni?“ „Srdce se okrenulo u meni i moje je kajanje planulo plamenom“. „Blagosiljat ću Gospodina, koji mi je dao savjet; a i moja bedra me upućuju u razdoblju noći“. „I Bog mi je svjedok, koliko čeznem za vama svima u utrobi Isusa Krista“. „Jer Ti si posjedovao moja bedra“. „Da li je Efraim moj dragi sin?... Zato je moja utroba uznemirena radi njega“. Biblija je puna takvih rečenica — rečenica, koje se doimlju modernog čitaoca kao čudne, pomalo nedelikatne, pa čak i odvratne. Naučili smo smatrati o sebi, da mislimo isključivo glavom. To je krîvo, kako nas uče fiziolozi. Jer naše je mišljenje i osjećanje uvjetovano velikim dielom stanjem naših žliezda s unutarnjom sekrecijom i naše utrobe. Psalmist, koji sluša upute svojih bedara, i apostol, čija utroba čezne, pripadaju podpuno modernom fiziložkom pokretu.

El Greco je živio u vremenu, kad je stvarnost prvotne i visceralne sviesti bila još priznata, kad su ljudi osjećali s pomoću srdca, jetara, slezene i bedara, a krv, sluz, flegma, žuč i crna žuč određivali su karakter čovjeka i njegova prolazna razpoloženja. Priznavalo se, da su i najuzvišeniji doživljaji u svom korjenu fiziložki. Tereza je spoznala Boga kao divnu neku bol srdca, prsiju, utrobe. Samo što je Tereza, a s njome i većina ljudi, smatrala naravnim, da s područja fiziologije prieđe u carstvo duha, iz kitova trbuha u široko otvoreno nebo. El Greco je naprotiv volio ostati progutan. Sva se njegova razmišljanja kreću oko religioznog doživljaja i ekstaze. Ali se tu uviek radi o religioznom doživljaju u sirovom, fiziložkom stanju, o prvotnoj, neposrednoj, utrobnoj ekstazi. A izražavao je ta razmišljanja s pomoću kršćanskih simbola, t. j. simbola, kojima se obično opisivalo sasvim nešto drugo nego ono, na čemu se zadržavao El Greco. I baš radi suprotnosti između tih simbola, koji imadu svoje obćenito priznato značenje, i posebne svrhe, za koju ih on upotrebljava — radi te su suprotnosti El Grecove slike na tako osobiti način uznemirujuće. Kršćanski simboli sjećaju nas na sve duševne daleke prostore, na daleke otvorene prostore altruističkih osjećaja, abstraktnog mišlje-

nja i duševne ekstaze, koja slobodno lebdi u zraku. El Greco sve to zatvara, pokapa u ribljem crievu. On se služi simbolima duševnih otvorenih prostora, da bi govorio o tiesnoj, neposrednoj sviesti utrobe, o ekstazi, koja poništava osobnu dušu, ali ne tako da je raztvori u obćoj bezkonačnosti, nego tako, da je povuče dolje i utopi je u toploj, pulsirajućoj, drhćućoj tmini tiela.

Mašta me je, evo, odvela dalekim i neobičnim putevima od kralja-vlastnika pogrebnog poduzeća i njegovog tajnovitog sna o kitovima i Jonama. Ali putovati maštom, baš je i povlastica onih, koji ne znaju. Ako ne znam, ništa me ne prieči da izmislim. Ja sam se koristio tom prilikom kad se pružila. Jednog bih dana mogao odkriti, što predstavlja ta slika, i onda više ne bih mogao nametati svoja tumačenja. Kritika, u kojoj ima misli, temelji se u bitnosti na neznanju. Samo zato jer ne znamo, što je neki pisac ili umjetnik htio reći, možemo izmišljati značenja po vlastitoj volji. Da nam je El Greco negdje izričito rekao, što je htio izraziti slikajući Crne Rupe i sluz, ja sad ne bih mogao razmišljati. Ali srećom nije on to nikada rekao; i tako sam u pravu, puštajući svoju maštu u skitnju.

Iz knjige Aldousa Huxleya „Music and Night“, preveo Eugen Pustić.

Planinska ruža

Zvala se Inga.

Tko bi znao, zašto su joj dali ovo ime hladnih sjevernih priča? Bila je mlada, vedra, svježa i nasmijana.

I često smo ju pozdravljali i pjevali joj: ... planinska ružo ti!

A ona je voljela planine. Vječno je bludila po njima, tražeći zadnji snieg i kraj njega runolist. I kad bi se, nakon dugih uzpinjanja vraćala u doline — njezine zlatne kose bile su pune planinskog cvieća, a prsa zasuta planinarskim ružama. Tako je — kao u priči — puna svetačke čistoće, donosila u doline mir i svježinu brda, ljepotu i slobodu visina. Dolazila je rumena, pjevajući kao ptica i mirišući od planinarskog zraka.

Naša Inga — naša planinska ruža.

A planinske ruže je voljela. I možda druge ljubavi nije ni poznavala. I baš ruže planinske je trgala i skupljala na najopasnijim hridinama. A kako je koju odkinula, zakliktala je od zadovoljstva i sreće. Njezin se smieh — smieh mladosti i života odbijao od vrleti do vrleti — —

Jednoć, u obiestnoj pustopašnosti, nasmijana, svježa, trgajući runolist, jedan za drugim, nagnula se na vršku jedne vrleti do divnoga cvieta i začas, držeći grčevito odkinuti stručak, izčezla strmoglavce u ponorske dubine — — —

Našli su ju bliedu, hladnu, s ranjenim prsima i okrvavljenom usnom. Kao ubijenu pticu. Ležala je mrtva — s osmiehom na usnama — kao da smrt na planinama nije težka ...

Pokopali smo ju na seoskom groblju planinske ravni uz plač zvona osamljene crkve, uz šutnju crnogorica i jela, zavitu sa smrekinim granama, posutu s runolistom i encijanom. Činilo nam se, kao da ju ne pokapamo zauviek, već da ju samo spremamo na jedan dugi, divni san.

San palnina, omorika, ariša i runolista — —

Mihovil Nikolić

Česma

Česma.
Klopot nanula i lepet zara,
cvjetići vezeni drhću nad čelom;
Esma
s ibrikom po vodu ide
uzkim sokakom, kaldrmom bielom,
u mahali, gdje su gusti šljivici,
gdje u dol pucaju široki vidici
na srebrenu rieku, što k zapadu teče,
na Igman, gdje sunce tone uveče.
S vječnim romonom vode, česma
ko da iz mrkog pobježe grada.
U tananom zaru s jemenijom Esma
ko da iz priče pobježe mlada.
Iz priče minulih sretnih dana
i večeri tihih, ašikovanja
za kapijom, gdje u uši Esme
romone rieči sevdaha i pjesme
baš kao svježe kapljice česme.

Agata Truhelka

Opravdanje zadrugarstva

Vriednost zadrugarstva može se prikazati historički, sociološki, pravnički, psihološki i filozofski.

Uz tvrdnju, da zadrugarstvo ima već svoju stogodišnju prošlost, može da postoji otvoreno pitanje o zamašaju i vriednosti zadrugarstva. Razširenost zadrugarstva po državama cieloga svieta tumače neki pojavom pauperizma (siromaštva) pojedinih družtvenih slojeva u tim državama. Siromašni slojevi, koji sami svojim kapitalom ili kao dioničari u kapitalističkim družtvima ne mogu izkoristiti privrednu konjunkturu, udružuju se u zadruge s malim udjelima, da sebi međusobno pomognu barem u pogledu najnuždnijih životnih potreba i da, udruženi, lakše dođu do državne pomoći. Po ovom bi mišljenju razširenost zadrugarstva odražavala sliku razširenosti pauperizma i vriednost bi mu bila razmjerno ograničena. Opadanjem siromaštva opadalo bi i širenje zadrugarstva, i obratno. Za države bi prema tome razširenost zadrugarstva značila toplomjer za mjerenje groznice siromaštva. Zadrugarska samopomoć bila bi liečenje siromaštva iz vlastitih slabih sila, a državna bi pomoć bila neprestano dodavanje liekova protiv bolesti siromaštva, da ne dođe do ozbiljnijih kriza. To bi bila neka mješavina napora najslabijih i obće; t. j. državne, dobrotvornosti. Širenje zadrugarstva u pojedinim državama značilo bi, da bolest siromaštva napreduje. Ovim bi širenjem dotične države došle u nemogućnost da dovoljno pomognu, a prošireno zadrugarstvo postalo bi signalom opasnosti. Države bi u takvim slučajevima trebale tražiti druga, bolja, rješavanja, kako da ojačaju osiromašene slojeve, a napustiti pomaganje zadrugarstva, makar ono i propalo. No histo-

rijski razvitak zadrugarstva ne pokazuje opravdanost toga mišljenja o vriednosti zadrugarstva. Širenje zadrugarstva u pojedinim državama obično je u vezi s porastom blagostanja zadrugara i njihovih organizacija. U takvim slučajevima država uzkraćuje daljnju pomoć zadrugarstvu, ne zbog nedostatka sredstava, nego pod pritiskom nezadrugarskih priradnika, koji u zadrugarstvu vide moćnu konkurenciju. Tako nastaje nov način priradne borbe u državama. Ta borba ima sasvim drugo značenje, nego što ga imaju t. zv. klasne borbe, koje se kreću oko visina nadnice između radnika i poslodavaca. Zadruge se obješuju, da podkapaju posebničku priradnu inicijativu, koja je za blagostanje države najvrjednija, da one prisvajaju inicijativu, koja pripada državi i da, što više, razorno djeluju na državu, jer da svojataju mjesto same države.

Međutim stogodišnji razvitak napredka zadrugarstva niukoliko ne opravdava ovakvog prikazivanja zadrugarstva. Po njemu se vidi, da solidna posebnička pobuda nimalo nije ugrožena od zadrugarstva, nego je potisnuta samo nesolidna inicijativa. Države, u kojima ima najviše dobrog zadrugarstva, priradno su i družtvovno najsređenije i predstavljaju elitu među državama na cielom svietu.

Sociološka shvatanja o vriednosti zadrugarstva pokazuju kolebanja i šarolik stav prema zadrugarstvu. Neka družtvovna mišljenja smatrala su zadrugarstvo slabim paliativnim sredstvom za liečenje družtvenih razmirica, pa su ovakva liečenja čas omalovažavala, čas zagovarala, čas suzbijala. Neki su tvrdili, da se zadrugarstvom jača sviest za onu klasnu borbu, koja ima tek da dođe na sasvim drugi način. Neki drugi — a kadšto i isti u drugo vrieme — nasuprot su obtužili zadrugarstvo, da zavlači i odgađa temeljito i jedino pravo rješavanje priradno-družtvovnih pitanja na sasvim drugi i konačni način. Oni zadrugari, koji su ovakva mišljenja uzeli k srdcu i tražili opravdanje vriednosti zadrugarstva, pokušavali su prilagoditi se moćnim strujama i dosjećali se raznim teorijama, kojima bi opravdavail zadrugarstvo. Jedna od ovih teorija

— nazovimo je sociološkom, jer se poziva na važnu družtvenu pojavu, na konkurenciju u potrošnji — opravdava zadrugarstvo kao najbolje družtveno pomagalo u potrošnji dobara, pa u vezi s tim tvrdi, da je samo potrošačko zadrugarstvo pravo zadrugarstvo. Pod „pravim" se zadrugarstvom ovdje misli, da ne spada među kapitalistička poduzeća. Sveobća se vriednost u ovoj teoriji zasvjedočava tvrdnjom, da su svi ljudi potrošači. Ova je sociološka teorija začudo veoma razširena. Međutim ona sadržava contradictio in adjecto. Bitno je svojstvo zadrugarskog poslovanja poštenje, a poštenje nije svojstvo svih konzumenata. Zadrugarstvo traži članstvo poštenih, što se naziva zadružnom selekcijom. Zadrugarstvo bez selekcije protuslovlje je u samom sebi.

Baš oni, koji tvrde, da je samo potrošačko zadrugarstvo pravo zadrugarstvo, najviše se tuže, da je potrošačko zadrugarstvo premalo duhovno, premalo družtveno, premalo oduševljeno, tako, da se članovi premalo razlikuju od nezadrugara. Pojava je razumljiva: materialističko shvatanje zadrugarstva ne može dati idealističke rezultate. Na području takvog shvatanja pojavila se i jedna vrlo neugodna konkurencija potrošačkom zadrugarstvu. Političke su obćine preuzele snabdievanje pripadnika obćine glavnim potrošačkim sredstvima. Tako je nastala pojava „malog etatizma" u najliberalističkoj državi. Ona „svepotrošačka" teorija, koja je htjela zasvjedočiti sveobću vriednost zadrugarstva, pripravila je put razsula potrošačkog zadrugarstva, jer je zanemarivala bitni momenat zadrugarstva, naime: selekciju članova.

Neki misle, da je zadrugarstvo opravdano samo u vezi s liberalističkim načinom privrede. Liberalistička maksima „uzmi koliko stigneš, ali da ne dođeš na obtuženičku klupu" morala je proizvesti sloj izkorišćenih, opljačkanih, oskudnih i neprestano ugroženih u svojoj eksistenciji od onih, koji se najbezobzirnije, najspretnije i najpovlašćenije služe spomenutom liberalističkom maksimom. Pošto liberalizam vriedi za sva privredna područja

(s malim izuzetcima) tada je jasno, da i obrana privredno izkorišćenih i zarobljenih može biti potrebna na svim priradnim područjima. Prema tome su sve vrste zadrugarstva opravdane, nesamo potrošačko zadrugarstvo, nego i kreditno, proizvodilačko, prodavačko, zdravstveno i t. d. potrebno je u epohi liberalizma, koji dopušta privrednu razpojasanost.

Dakle zadrugarstvo nije simptom relativne nesposobnosti privrednika, nego je liek protiv liberalističkih izgreda, spasonosna družtvena pojava. S pojavom zadrugarstva je t. zv. klasna borba zadobila nov, daleko plemenitiji oblik. To nije više borba siromašnih, zapostavljenih i zavisnih protiv bogataša, povlaštenih i moćnih, nego je borba privredno savjestnih protiv privredno nesavjestnih. Borba zadrugarstva protiv privrednih izgrednika uspješna je samo pod predpostavkom oštre selekcije članova zadruga. Zadrugarstvo, koje je zanemarivalo ovu selekciju, umanjivalo je ugled zadrugarstva u očima onih, koji nisu shvatili zadrugarstvo kao socialno-pravnu pojavu svoje vrste, nego su u njemu vidjeli običnu ustanovu privrednog družtva.

Premda je zadrugarstvo nastalo u liberalističkoj epohi civilizacije kao najuspješnija obrana od izgreda privrednog liberalizma, iz toga ipak ne sliedi, da će potreba zadrugarstva prestati, kad privredni liberalizam ustupi mjesto nekoj drugoj formi privrednog upravljanja. Bilo kako god se družtvo preudesilo u pogledu privrednog saobraćaja, uviek će se naći privredno savjestni nasuprot privredno nesavjestnima. Zadrugarstvo kao stav privredno savjestnih duhovna je tečevina i odgovara postignutom višem kulturnom stepenu. Da je to viši kulturni stepen, a nipošto samo mehanizam sadašnjega družtva, vidi se po tome, što zadružna načela prodiru u družtvo i izvan zadrugarstva. Brojne države prihvaćaju zadružna načela u svojem zakonodavstvu i upravi. Zadrugarstvo je pomoglo prodiranju pravne sviesti kulturi nižega stepena. Zadrugarstvo, kojemu se predbacivala tendencija, da želi zamieniti državu, može s puno prava ustanoviti, da neke države na različit način i u različitom obsegu prisvajaju privredna načela zadrugarstva.

Početkom zadrugarskog pokreta bilo je potežkoća za pravno priznanje zadrugarstva, ne u pravnoj sviesti prvih zadrugara — jer ovi su ga s osvjedočenjem prigrlili — nego u pravnoj nauci i u zakonodavstvu. Smatralo se, da zadruga sa svojim neprestano promjenljivim uložnim kapitalom i s neprestano promjenljivim članstvom ne odgovara pojmu rimskog prava „societas". U pravnu sviest naroda lako je prodrlo shvaćanje, da zadruga ima načelo otovrenih vrata, t. j. da svaki pošten čovjek može u svako doba u nju stupiti s uplatom udjela neznatne visine i da u zadruzi ravnopravno surađuje i prima. Pravna sviest smatrala je to družtvenim napredkom u upoređenju s dioničarskim družtvima, koja su ograničavala dionice visinom i brojem, tako, da je ograničeni krug dioničara ovih družtava uživao velike prednosti izkorišćujući druge, koji se družtvom služe. Napredkom pravne sviesti mora se smatrati dieljenje ušteda zadružnog poslovanja prema suradnji, a ne prema kapitalu, jer dieljenje poslovnog dobitka prema dioničarskom kapitalu stvaranje je sve većeg monopola sredstava proizvodnje i klase parasita na radnom narodu. Zadrugarstvom je stara pravna zasada „suum cuique tribuere" (svakome davati, što mu pripada) došla do najvišega stepena primjene.

Psihološki se zadrugarstvo može opravdati najiskonskijim čovječjim nagonom, nuždnom obranom. Prvo je zadrugarstvo nastalo nuždnom obranom eksistencije onih, koji su, biedom pritisnuti, tražili mogućnost obstanka. Tražio se izlaz iz biede boljim nadnicama, no to nije uspjelo, jer je konkurencija vlastnika sredstava proizvodnje bila sve ljuća. Tražio se izlaz izseljavanjem u prekomorske krajeve, što je za mnoge značilo neizvjestnost i pogibeljan riziko za obstanak pojedinaca i njihovih obitelji. Tražio se izlaz novim privrednim zakonodavstvom, ali izgledi su bili slabi, uspjesi spori, jednostrani, pa su se stva-

rale tendencije prevrata s izgledima na strašne puteve do sumnjivih uspjeha. Pod ovim strašnim pritiscima sazrio je duh i donio nov, čovjeka najdostojniji napor: ne navala na privrednu agresivnost, nego obrana od te agresivnosti. Ovako je prvo zadrugarstvo nastalo pod pritiskom biede i duhovnim naporom, koji se u filozofiji naziva uviđavnošću, primjerenošću i pravom duhovnom slobodom. S filozofskog se stajališta zadrugarstvo opravdavalo najprije nesamostalno, tražeći oslona u gotovim filozofijama individualizma i socializma. Obje ove filozofije nisu pristajale zadrugarstvu, jer su zastupale ili agresivnost pojedinaca protiv družtva, ili agresivnost družtva protiv pojedinca. Vrlo kasno se zadrugarstvo opravdavalo na svoj samostalan duhovni način. Uvidjelo se, da je zadrugarstvo napredak mišljenja svoje vrste i da je zadrugarstvo odraz ovoga mišljenja sui generis.

Zadrugarska solidarnost nije vanjska, nego nutarnja: duhovni napredak; nije individualistička s oslonom na utilitarizam i nije socialistička s pozivanjem na družtveni mehanizam. Zadrugarska solidarnost je umna uviđavnost, upravljanje po iskonskim principima i zakonima mišljenja. Po ovima obrana svoje eksistencije ne konkurira a osvajanjem životnih dobrobiti, jer je eksistencija preduslov za svaku životnu dobrobit. Nadalje, po ovima svaki čovjek ima samoljublje i ljubav prema bližnjemu kao *svoju* ugodnost, kao *svoju* potrebu, kao *svoje* zahtjeve u postavljanju mjere jednoga ili drugoga zadovoljenja. Kad se ova istina ima na umu, onda se podpuno razumije zadružna solidarnost, koja glasi: kod osigurane svoje eksistencije predpostavi uviek veće blagostanje manjemu, bilo ovo tvoje ili koga drugoga, jer kad predpostavljaš svoju manju dobrobit većoj tuđoj dobrobiti, vriеđaš *svoju* ljubav prema bližnjemu, a kad predpostavljaš tuđu manju dobrobit svojoj većoj dobrobiti, prikraćuješ svoje opravdano samoljublje.

Ljudevit Prohaska

LISTAK

O prievodu

Osobe:
PJESNIK, NAKLADNIK, PREVODILAC.
Mjesto:
Zrinjevac, uredničtvo HIBZ-a.

Proljetno prijepodne. Kroz prolistale se visoke platane prosulo zelenkasto svietlo, prileglo uz sve predmete u sobi i proriedilo sjene u kutovima. U parku titra tanka, prozirna maglica, uhvatila se srebrnasto-mliečnoga granja, koje je izpresiecalo dugačak niz žućkastih i sivih kuća. Sunce liznulo krovove, a jedan se crven zacrvenio kao makov cviet. Prigušen se šum s ulice gubi, kad zatutnje težka kola ili zaurla sirena. Tad zadrhte i zidovi.

PJESNIK: Radujem se, što ste preveli moju knjigu, ali...

NAKLADNIK: Kao da vam nešto muti radost?

PJESNIK: Ne, nipošto, volio bih tek, da mi objasnite, zašto ste promienili naslov? Zar je zgodnije „Susreti“ nego „Izmišljeni razgovori“?

NAKLADNIK: Zgodnije? Da možda ne mislite, da smo htjeli privući čitače? No, mislim, da ni to ne bi bio grieh. Zar ne?

PJESNIK: Zaista ne bi! Pišem za publiku... hoću da djelujem na razpoloženja i osjećaje, hoću, da utječem na mišljenje...

NAKLADNIK: Evo, protumačili ste i sami, zašto smo preveli slobodnije. Ljudi se susreću, sukobe, okrešu jedan o drugoga, a iz toga izskače rieč... razgovor. Susret je neposredniji, iz živih dodira izvire, u čemu se slažu, a u čemu razilaze... Rieč prekriva štošta — iskra u oku, trzaj oko usana, sitan nabor odaju više, mnogo su iskreniji. Rieč je često kao gladka površina, izpod koje vri duboko uzbuđenje. Istina. i ona upija čitava čovjeka, ali tek kad je izreče majstor. Tad su žive, meke lii tvrde, jedre ili izhlapljele... susreću se kao i ljudi.

PJESNIK: Hvala, i previše ste me počastili! Ipak, oprostite, moram reći, da ste donekle izkrivili moje namjere. Htio sam baš iztaknuti, da ne govore pojedinci, nego predstavnici nekih djelotvornih ideja. Bojim se, da vaš naslov i suviše izdiže pojedince, a potiskuje obćenito. Zar ideje ne postoje i ne djeluju po sebi? Pa iako sam im dao imena historijskih lica, nije točno...

PREVODILAC: Točnost? Ponešto neobično, što to pjesnik spominje kao neku vrlinu!

PJESNIK: Cieni je kod prevodioca!

PREVODILAC: Dakle, želite točan prievod, savjestnu kopiju... kako da kažem: ...jedno djelo u dva primjerka?

PJESNIK: Umjetničko je djelo usklađena cjelina, izričaj stvaraočeva doživljaja — jedno, jedino i jedinstveno... svoj je sviet.

PREVODILAC: Ne poričem, ali sumnjam, da je taj sviet skup jasno i jednoznačno određenih činjenica. Ne držite, valjda, da se i tu može sve izmjeriti, izračunati... do kraja razčlaniti?

PJESNIK: To nikako! Pjesničko je djelo cjelina, koja se mienja, čim se pomjeri i jedan njen djelić. U njoj je sve primjereno, nuždno na svome mjestu. A svaki vokal, konsonant, rieč, rečenica, svaka slika i poredba, pa i ritam i izgradnja vrše svoju zadaću, točno su određena značenja. Cjelina je u svakom dielu, a i svaki je dio i cjelovit i izričaj čitave cjeline.

PREVODILAC: Jest... pjesničko stvaranje crpe iz cjeline... ono odabire vokale i konsonante, reda rieči i niže rečenice, nabubruje u slikama i poredbama, razpojasuje ili sapinje ritam... diše u čitavu tielu. Ali kod čitača je drugačije! Iz tih izričajnih sredstava sastavlja cjelinu, pa, iako je lako uočljiva, traži je... njegov je put upravo obratan... i često se rašlja. Vodi li uobće do pjesnikova doživljaja?

PJESNIK: Kako? Zar nas ne pokreće doživljaj, zar on nije jezgra svake umjetnine? Stvaranje je lično, dajemo sebe, svoje osjećaje, težnje, a vi govorite o nekoj bezličnoj umjetnosti.

PREVODILAC: Ne izpitujemo, što je pjesnik osjećao, za čim je težio... privlači nas i dira, što je izrekao. Još i više! Držim, da doživljaj smeta i samome stvaraocu. Što mu se urezalo, treba najprije da se stiša, zacieli, da izgubi onu časovitu silu ...treba da se izgladi, udomaći. Tek tad će s tim pojedinačnim srasti i nešto obćenito, svima zajedničko. Pjesnik će nešto pronaći, obuhvatiti, reći, ako zaboravi sama sebe... svoje pojedinačno ja.

PJESNIK: Odreći se sama sebe...

PREVODILAC: I kad tako pođe iz sebe, hvataju ga već izričajna sredstva, jezik... žilav i odporan. Tu nije slobodan, nameću se jezični zakoni. Svakako, unekoliko ih premeće i razvija, ali ih ne može lomiti, kršiti. Savija ih tek i time izbija nove, dosada neznane izričajne mogućnosti. A svaka je nova rieč, nov obrat kao sjeme, množi se u jezičnoj bašti, koja je za čas gusto obrasla njenim rodicama. Često je to plievor, koji guši, ili opet kao gotovanska guba, koja buja i raztače. I ne traje dugo — plemenito se bilje osušilo, iztrunulo... izjele ga divlje stanice.

PJESNIK: Jezik je naša sudbina! Borimo se, da pronađemo pravu rieč, da sastavimo živu rečenicu... da olakšamo čovjeku, da se izpovjedi svome drugu... ali nas riedko kad razumiju.

PREVODILAC: Vas ili vaša djela? Prevodilac se unosi u izrečenu misao, u osjećaj, izričajna ga sredstva uzbuđuju, diraju, izazivaju doživljaj. Ali se u njemu ne javlja onaj lični pjesnikov, nego sviest, da i on nadilazi sama sebe, da raste, da se preporađa u pjesnikovu svietu.

PJESNIK: Prevodilac bi prema tome bio reproduktivni umjetnik?

PREVODILAC: Da, ako se posve preda umjetničkom izričaju i zatomi sebe...

PJESNIK: Gotovo da prihvatim!

NAKLADNIK: O, vidi, vidi... nagodili se vječni protivnici. A kako i ne bi, kad su se otresli svoga ja. Primietio bih tek nešto. Rado priznajem, da se umjetnik žrtvuje, ali nije li to previše, ako se radi samo o vokalima i konsonantima, slikama i ritmu, osjećajima i razpoloženjima? Tu mora da je još nešto, jače i nuždnije od doživljaja i izričaja, što vriedi, da pjesnik prevlada, što je svima prirođeno.

PREVODILAC: Ako je preradio, što mu se usadilo ili što ga zateklo, nije pokopao, izbrisao svoje ja. Naprotiv, stvaralački se čin i podiže iz pojedinačne duševnosti, kako se izgradila i oblikovala u nekoj okolini. Procieditи svoj svakidašnji ja ne znači odbaciti sebe lično i pretvoriti se u nešto bezlično. I opet, ako umjetnik preraščuje sama sebe, svoju primljivu sviest, koja sređuje, što joj je na dohvat — to se odkinuo i od njena svieta. Ne sažima on svoje ja, da bi se podao silovitoj svakidašnjici... Kad se odvaja od svoga ja, ostavlja i sviet, koji mu pripada... ali ipak ne teži izvan prostora i vremena.

NAKLADNIK: Umjetnik prehvata svakidašnju stvarnost i u sebi i oko sebe, jer ga muči i steže... a stvaralačkim se činom oslobađa izvanjskih i unutrašnjih spona. Žrtvuje se, da bi se oslobodio i svoju slobodu pretopio u djelo... Kao da htjedoste reći, da ga trga i boli, što su mu se svuda izpriečile zapreke, što je samotan u sliepoj i gluhoj tuđini, što se između zapretane sviesti i ugasla svieta provalio jaz. Umjetničko je djelo zlatan most iznad mračna ponora, još više... živo jedinstvo izvanjskoga i unutrašnjega, jedinstvo zamisli i njena ostvarenja.

PREVODILAC: Jest, duševno se ne može oddieliti od tjelesnoga. Usebičimo li umjetničko djelo kao vidljiv, opipljiv predmet... kako smo već navikli da zamjećujemo stvari oko nas... to smo ga razkrhali, ubili u njemu ono, po čemu živi i djeluje. Ali nismo na boljem putu, ako u njemu tragamo samo za duševnim ili duhovnim, za nekom idejom, osjećajem ili htjenjem. Tko vadi ili jedno ili drugo, precjenjuje ili predmetne osobine, ili bilo koju duševnu funkciju — ne zahvaća cjelinu.

NAKLADNIK: Mnogi će estetici odbaciti vaše mišljenje, a ne znam što bi s njim i započeli! Kad ne razpravljaju o samoj ljepoti ili o stilovima i njihovu razvitku, nego o umjetničkim djelima, tad obično ogledaju zamjetljive sastavine, primišljaju i neke duševne, pročišćuju i određuju njihovo značenje i utjecaj. Zamjerit će vam, što im dobacujete, da je umjetnina doduše složena, ali da ne će naći jezgre onaj, tko je ciepa i razčlanjuje.

PREVODILAC: Nije mi jasno, osuđujete li takve estetike ili mene?

NAKLADNIK: Uobće ne osuđujem, jer držim, da su ta različna shvaćanja opravdana, naime, da se grade na nekoj zbiljskoj osebini umjetničkoga djela. Dakako, ne svakoga djela. Ne kažem, da su te osebine jednako vriedne, neke kao da uistinu ne nose u sebi ono, po čemu je umjetnost nenaknadivo dobro, bez koga nema ni prava života. Pa ipak, ne čini li se i vama, da one po nekom zakonskom redu obilježavaju umjetnička nastojanja?

PREVODILAC: Da, da... to su uzponi i padovi umjetničkoga stvaranja.

NAKLADNIK: Estetika spoznaje umjetnost, a zato, što spoznaje, odvaja i spoznavanje od spoznatoga, ma koliko se i trudila, da premosti to dvojstvo... da se uživi... i spoznavanje sjedini sa spoznatim. Ali granična se crta između duševno-duhovnoga tvarnoga razaznaje i u razumskom umjetnom spoju i u osjećajnoj, tobože, samoniklој cjelini. Razlika je tek, što mišljenje otvoreno pristaje na taj razciep, dok ga intuicija zastire.

PREVODILAC: Umjetnost i nije spoznaja!

NAKLADNIK: Radije bih rekao, da nije samo spoznaja, jer tu ima još nešto, mnogo zamašnije. Držim, kao i vi, da je umjetnost više, nego da nasljeduje, više, nego da se u njoj ogleda nešto gotovo... bilo duševno, bilo tjelesno.

PREVODILAC: Nije li misao, da je umjetnost neka spoznaja, znak, da je oslabilo stvaranje? I Aristotel je pisao o tragediji, kad je već minulo njeno veliko doba. Treba izpuniti prazninu, pa makar oplićalo i značenje velikih djela... To će ih još i približiti intelektualiziranom ukusu novoga pokoljenja.

NAKLADNIK: Evo, to je i korien takve estetike. I ne ćete je oboriti, sve da i dokažete, da osebine, kako ih zamjećuje, osjeća i zamišlja, dakle prirodna duševna i stvarna svojstva umjetničkoga djela i nisu njegova srž... Ne će se osvrnuti, što se umjetnik žrtvovao i tako razduševio sama sebe i razstvario svoj izričaj. Toj je estetici umjetničko djelo, da se užije... plemenita dokolica, igra, jer tânji osjećaje i potiče duševni život.

PREVODILAC: Osjećaji su stanja, a umjetnina poziva na čin... na djelatnost.

NAKLADNIK: Ali ima i ljepota... skladna, izjednačena... Smiruje i razblažuje, zanosi, ali ne burno, opaja, ali ne bučno. Tiha je, odmjerena i bistra... u njoj je neka nerazorljiva životna sigurnost i sjetna ironija..., razkošan prezreo obstanak... Ljepota usrećuje!

PREVODILAC: Ne varaju li me vaše rieči, to ne smatrate ljepotu kao posljednju metu umjetničkoga stvaranja?

NAKLADNIK: Doista se ne hvatate rieči... ali ste pogodili. Najviša mjera nije estetski užitak, pa bio on i te kako plemenit... umjetničko djelo nije u sebi zadovoljeno, zasićeno... teži, da se sve iznova rađa, iznova izgrađuje. Mnogi u njemu uživaju, ali ga ne stvaraju, pa im je ukusan skup vokala i konsonanata, napeta priča, gladak stil, čvrst ritam, duboka misao, moćan osjećaj, moralna namjera... što im ne prija, neukusno je, mlako, hrapavo, labavo, plitko, plačljivo, nemoralno i obično. Gdje je tu samosvojna umjetnost?

PREVODILAC: Možda je umjetničko djelo otvoreno i izazovno, jer je izpreplelo pjesničku zamisao i izričajna sredstva?

NAKLADNIK: Svaka i najmanja promjena pjesničke zamisli odjekuje i u izričaju, kao što i neznatan jezični pomak pregrađuje zamisao. Glasovno se tielo rađa zajedno s pjesničkim uvidom, u njima se pokrenulo, razpupalo i razpjevalo živo, prevrtljivo obličje ugledanih lica, stvari i događaja... svega, što je nadahnulo pjesničko stvaranje. Sadržajni se zamah pretapa u jezični.

PREVODILAC: Mnogo se govori o nadahnuću, u kome se pjesnik gotovo i ne napreže, ne probire... ne luta, iz njega kao da samo teče.

NAKLADNIK: Nije tako, ta i sami znate! Stvaranje je borba, a rekao bih bezkrajna. Izričaj se produhovljuje i zamisao utjelovljuje u samom stvaralačkom činu... u njemu nastaju, s njim nestaju, sami po sebi i ne postoje. Stvaralački je čin njihovo zajedničko bilo, koje ih združuje, prožiljava, koje se u njima prikazuje i djeluje. A čin možemo dohvatiti samo činom... on jest, kad ga vršimo.

PREVODILAC: Završene umjetnine tako i nema... nije kao stvar, jer se prehvata i obnavlja u drugom stvaralačkom činu. A ni dva nisu jednaka.

NAKLADNIK: Čin stvara i oživljava djelo... stvaranje nikada ne zastaje, potiče samo sebe... a i odkriva se samo u stvaranju. Umjetničko je djelo kao stinut čin jedno, jedino i jedinstveno, kako reče pjesnik, ali je po svome značenju, po svojoj prirodi mnogoliko, jer u sebi krije i druga djela, koja će se još objelodaniti.

PREVODILAC: Ne primjenjujem na svoj rad, ali ste time obranili odlične prievode.
NAKLADNIK: I izdavače!
PJESNIK: Dopustite, da o stvaranju i ja rečem svoju! Uvjerljivi ste, ali niste osvietlili pjesnikov odnos prema životu, mislim životu, kako struji i ključa u nama. Stvaramo sada... u svome vremenu, zapljuskuju nas njegovi pokreti, bodu njegovi nedostatci, prožimaju njegovi vidici. I probijamo odrvenjelu svakidašnju stvarnost, prodiremo do samoga srdca svih stvar, do onoga, što u njemu sve budnije bdi i vazda je na skoku. A sve ima svoje srdce, što nešto priželjkuje i stremi za još neostvarenim. Kadkada se zavilo u sebe, jer se prepalo, pa samo sanja, kadkada se nada, ljuti, opire i buni. U najneznatnijoj je pojavi nešto neostvareno, čitav nevidljiv sviet, koji hoće na vidjelo. Evo, zaokuplja nas i razpiruje taj životni napon kako se propinje, pada i opet se pridiže. Slutimo neizrecivu tajnu svega što postoji, u nama blista nov sviet kao čudo.
NAKLADNIK: Vidoviti ste, kroz pojavu nazirete bivstvo, a svi su osjećaji tek odsjev novoga, što se budi, ustaje i huči kao bura oko pustih kula. Nema pojave bez bivstva, ni bivstva bez pojave, jedno djeluje u drugome... vaše djelo obnavlja njihov stvaralački splet. Ne spaja ih ni razum, ni osjećaj, ni volja, nego stvaralački čin, u kome se proniču: cjelovit čovjek i cjelovit sviet. Iz vaših se djela izvijaju nova, jedno utječe na drugo po srodstvu umjetničkoga zadatka, gdje se očituje i suvremeno poslanje... Izričaj se bogati, a nepresvojiv zahtjev postaje životnim stilom. Djela su vam stvaranje u samome činu... objavljuju neostvareno.
PREVODILAC: Pobudljivi ste, budite u nama umjetnika, stvaraoca .Vaša su djela nepresušni izvori; tko iz njih srkne, ugledat će svoj životni poziv, utkat će se u doživljajnu zajednicu, koja pokreće i prekreće sviet. Donosioci ste stvaralačke vedrine.

(Ušutjeli su. Nakladnik nudi cigarete)

PJESNIK: Hvala, milije su mi moje...

(Pruža iz svoje kutije nakladniku i prevodiocu)

NAKLADNIK: Molim, da okušam i vaše.
PREVODILAC: Vrlo rado, volim kojiput strane, kad su dobre... (Puše. Svija se vitak, plavičast dim, kovrči i lelija kao zlatan vilinski vez u sunčanoj zraci, koja je iznenada zasjala u sobi)
PREVODILAC: Sve promišljam, da napišem naš razgovor...
NAKLADNIK: Primam, ali da ne bude predugačak!
PJESNIK: Divno!... da prevedem taj?... susret?

Marijan Tkalčić

Delorkove „Uznosite slutnje"

Kad guslač prevuče gudalom preko žica, poznat ćete po prvom zvuku, da li je šeprtlja ili poznaje li svoj zanat. Tako se i slikar odaje zamahom kista, a i svaki drugi zanat, da li umjetnički ili neumjetnički, počevši od obćinskog pisara do kovača i krojača.

Otvorite najnoviju knjigu pjesama Olinka Delorka „Uznosite slutnje"[1]) i pročitajte prvi stih prve pjesme. Stih taj glasi:

„Usnuo oblak iznad cvjetne grane."

Slika je podpuna. Taj je stih mogao napisati i Vidrić, ali nijedan Ilirac. U čemu je ta posebna izražajnost ovoga stiha? U plastičnosti? Cvjetna grana. Usnuo oblak. Širina, puna sunca, mir, jasnoća, vedrina. Sve je to u tom jednom stihu i sve je to u toj Delorkovoj knjizi. Majstor, vještak, umjetnik, koji pozna svoj poziv i svoj zanat. Siguran je njegov potez pjesničkog pera i ne će prieći u oktavu iznad svog glasa. On ne viče, on ne grmi i ne psuje. Delorko je umjeren, skladan i — klasički obrazovan. Odatle romanska plastičnost, izbivanje svake magle i nejasnoće, ozbiljnost, koja nije mrka, nego blago mirna, smiešak možda jedva primjetljiv. Već iz toga prvog stiha možemo zaključiti, da Delorko ne će postati banalan, ni očajnik, a ni humorist.

A sada okrenite posljednju stranicu teksta i pročitajte, da je Delorko Splićanin, koji je proveo djetinjstvo u Kistanjima, podalje od mora, gdje se ne govori čakavski, da je putovao po Italiji i Francuzkoj i napisao dvie knjige pjesama i jednu knjigu proze, pa ćete naslutiti, da će u toj knjizi biti bujne slikovitosti, klasične odmjernosti, a najmanje regionailzma, kojim se mnogo ponose njegovi uži zemljaci. Ako još pročitate i to, da je s Nizeteom uredio antologiju talijanske lirike, onda ćete zacielo povjerovati u jak utjecaj najboljega, što je dala talijanska književnost.

„O ljepoti rieči razpravljasmo dugo" — veli u jednoj pjesmi, posvećenoj prijatelju Nizeteu. Kakve su to „liepe" rieči? U čemu je njihova ljepota? U skladnoj izmjeni vokala? U melodioznosti naglaska? Stariji naši pisci, rimotvorci, nisu to osjećali tankoćutno, a srokovi su im bili priprosti, čestom upotrebom otrcani. Hoće li danas i najpočetničkiji „pjesničar" sricati grob i rob, krv i crv, kao pređi mu? To zacielo nisu „liepe" rieči. Kompromitirane su. Vriedno bi bilo, da nam netko od mlađih pjesnika razloži svoje mišljenje o ljepoti (dakako: hrvatskih) rieči s pjesničkog stajališta. Neka ne zaboravi pritom na najvažniju oznaku te ljepote, na naglasak i dužinu slogova u tim riečima.

[1]) Olinko Delorko, Uznosite slutnje, Suvremeni hrvatski pisci, knjiga sedamnaesta, Izdanje Hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1944. Str. 174.

No koja korist od zbirke liepih rieči? Zar će ih pisac prostrti po stolu i od njih slagati kitice i girlande, vience i bukete? To bi bila tek igrarija i razbibriga, bez čuvstva, bez misli, a možda i duhovita majstorija, virtuoztvo, žonglerstvo, pelivanstvo, scherzo svoje vrste. Pokušajte to, ali ne u stilu Matoševa „Ljubavnika sramežljiva", nego služeći se samo doista liepim riečima. Da vidimo taj artizam!

Nekoč mi je estonski filolog Ernits tvrdio, da je estonski jezik najmelodiozniji od svih jezika na svietu. To zacielo misle i Finci i Mađari o svojim jezicima. Neki smatraju najljepšim jezikom svieta španjolski, mnogi naši ljudi s periferije misle to o talijanskom, a podjedno tvrde, da moraju štokavštinu učiti kao neki tuđ jezik (Franjo Pavešić, Duša i tielo čakavštine, Sušak, 1939.). Matoš negdje piše, da je najljepša rieč Pasifae (iz Racineove „Fedre"). Valjada radi izmjene vokala a-i-a-e u tom imenu. Koje su to naše najljepše rieči?

U Delorkovoj se zbirci ne opaža naročita pažnja, koja bi bila posvećena biranju zvonkih, melodioznih rieči, uobće se ne primjećuje navlačenje na tu stranu bilo stiha bilo izbora iz rječničkog blaga. Naprotiv, ima po koji stih, gdje se uvukla nepažnja prema gramatici. U pjesmi „Rodnoj kući" nalaze se ova tri stiha:

Nad kućama se diže vitki zvonik,
a po moru, kog skrivaju grane,
čežnjivo svietlo baca svjetionik.

Što je taj „kog"? Mjesto „kojeg"? More nije rieč mužkoga roda. Da je autor pripazio, mogao je liepo napisati:

a po moru, koje kriju grane,

i bilo bi udovoljeno barem jezičnom osjećaju.

Delorko odaje svoju ćud u pjesmi „Apolon":

„Ne volim ludu huku vjetra, ni razuzdano pjanstvo Baccha, drag mi je blagi život glasbe, dan tih, bez srčbe i bez straha, sanjiv pod nebom oluje, što sluša ševe i slavuje."

Pjesnik tišine, harmonije — to je Delorko. Najboljom smatram njegovu pjesmu „Narcis". Nije to posve Ovidijev Narcis, premda je isto tako krasan (adstupet ipse sibi vultuque inmotus eodem haeret ut e Pario formatum marmore signum) i premda je potekao iz lektire Metamorfoza. Pa ipak, kako se pjesniku moglo podkrasti ovo:

grane se spustile do gladke površine,
nad kojom se ljube težki procvali plodovi.

Procvali plodovi!

U toj pjesmi nema ni srokova ni shematičkog ritma, no ritmička je melodija u tim nejednakim stihovima, koje je pjesnik, da je baš htio, mogao i razrezuckati u kraće redke, da ništa ne izgube od svoje muzikalnosti. Na primjer ovako:

Ja nemam kome da pjevam.
Najljepše pjesme pjevaju meni.
Iz dana sam u dan jači.
Krv mi struji kroz tielo
sve u zamašnijem šumu.
Ah, dane, dug si mi!

Hrvatski jezik ima u sebi — među nama nezapaženu — značajku, koje nema nijedan drugi slavenski jezik, da se rieči vežu i pretaču, pletu i spajaju u jednu cjelinu (slično kao francuzki liaison) i strancu se čini, da se taj naš jezik sastoji od samih izprepletenih dugačkih rieči. Onaj gornji stih „Iz dana sam u dan jači" glasio bi ritmički bolje, da je riečca „sam" na petom, a ne na trećem mjestu u stihu, koji bi — izgovoren kako treba, bez obzira na pravopis — glasio melodioznije: Izdana udansam jači. — No to je tema, o kojoj bi valjalo obširno pisati.

Mnogi naši ljudi, a ni svi pjesnici, ne osjećaju ljepotu svoga jezika u njegovom prelievanju uzlaznih i silaznih naglasaka i nenaglašenih dužina, koje se kadšto mazno raztegnu, što neki smatraju za svoja ušesa rugobom, jer toga prelievanja nemaju neki strani jezici, kojima oni govore loše, ali ipak ne tako loše kao — hrvatski. A pjesnik, koji ne pozna akcenatskih razlika svog jezika, sličan je „kompozitoru", koji ne razlikuje ni nota niti je čuo za kontrapunkt.

No vratimo se k Delorku. Tu je knjigu napisao čovjek obrazovan, ozbiljan, tankoćutan, čovjek velika ukusa, načitan, koji je vidio svieta i dosta ljepote njegove. Sa sigurnošću možemo uzeti u ruke svaku njegovu književnu radnju, znajući unapried, da nas ne će ni u čem povriediti neukusom, surovošću, dosadom ili — što je možda još važnije — nerazumljivošću. Jasna mu je i proza. Sjajna mu je „željeznička postaja" u knjizi „Zgode poremećene sreće". U toj knjizi izpravno veli (u odlomcima „Iz intimnog dnevnika"): „Nigdje se nekultura nekog književnika ne može tako jasno izpoljiti kao u stihovima ... u pjesmi, koja je spoj najčišćeg osjećaja i najprofinjenijeg ukusa, i sam poredaj rieči može biti sudbonosan". U toj knjizi ima na str. 75. prozni sastavak, koji bi mogao ući u svaku zbirku Delorkovih pjesama. On je dovoljno snažan, da prikaže Delorkovu pjesničku ćud:

„S gorovitih brda popuhuje vjetrić. Slušam neprekidno pjevanje šturaka i od vremena do vremena nejasan prigušen šum. Mislim na neke mile stvari, koje mi donose sreću, na ostvarene sne, koji me izpunjaju uzhićenjem. Kako je bogato zadovoljstvom moje srdce! Sjaj mjeseca me dira srebrnim tracima. Uprtih očiju k nebu, kidam lišće, što šušti do mojih ruku. — Oblaci sve više obkoljavaju brda".

Evo pjesme i bez sroka i bez ritma i bez „liepih" rieči. Tu je izražen najčišći osjećaj s najprofinjenijim ukusom, a što je to

drugo, nego poezija! (Doduše, da je Matoš, koji se svemu znao narugati, živ, zapitao bi, kakva su to gorovita brda i ima li negrovitih brda i nebrdovitih gora.)

Da li će Delorko stvoriti nešto obsegom zamašnije u prozi? Ako bude, bit će to s tim zanimljivije, jer on odsuđuje oratorstvo, deklamaciju i verbalistiku kao nečiste elemente svakog valjanog pisanja. Tako ni u njegovim stihovima ne nalazimo traga oratorstvu, deklamaciji i verbalistici, a izostanak tih inače vjernih pratilica hrvatske poezije uzdiže vriednost Delorka književnika i pjesnika, od kojega smijemo s dubokim pouzdanjem očekivati još — mnogo.

Julije Benešić

Knjižnica za književna i estetska pitanja

Niknula je iz potrebe, da se hrvatskim čitaocima — a i književnicima — pruži uvid u različita pitanja estetike, teorije književnosti, psihologije stvaranja, i t. d., kako na njih gledaju predstavnici tih nauka u stranim književnostima. O svemu tome — kao i o kritici, poviesti književnosti, nauci o jeziku, metodologiji nauke o književnosti, stilistici, književnim i umjetničkim pravcima, metrici i srodnim naukama — izdano je u 19. i 20. stoljeću veliko množtvo spisa. U tim su se naukama — u svezi s previranjima, koja su se događala na ostalim područjima duhovnoga i materialnoga života — neprestano izmjenjivali vidici, sukobljavali pravci, kušali otvarati novi pogledi, s jedinstvenim ciljem, da se što bolje prodre u suštinu stvari, o kojoj je bio govor. Europska kritika i estetika dale su u tome vremenskom razdoblju imena, koja se mogu ubrojiti među najistaknutija u europskom duhovnom svietu. Osobito se na tim područjima književnosti razvio vrlo plodan rad u velikim europskim literaturama 20. vieka.

Od svega toga prodiralo je u hrvatsku književnost dosta malo, a kadkad i ništa. S pravcima i ljudima pojedinih europskih književnosti upoznavali su se doduše neki naši književnici, pače i više njih, na izvorima. Od zgode do zgode o tome je bilo i pisano, a neka su strana imena pokadkad služila i kao simboli u borbama za različita književna shvaćanja. Ali je sve to bilo nekako uzput, kadkad s nerazumievanjem, a kadkad i s nedovoljnim poznavanjem stvari ili sa zakašnjenjem, a često su naši književnici doznavali za sve to iz druge i treće ruke. Hrvatska čitalačka publika, a i velik dio hrvatskih pisaca, ostajali su daleko od tih pitanja i od načina, kako su k njima pristupali predstavnici velikih europskih književnosti. Osobito se nedostatak širih vidika osjećao u mladim književnim naraštajima, u kojima su pojedinci k ozbiljnim problemima umjetnosti znali pristupati ili s kažnjivom lakomislenošću ili s drzkom neupućenošću.

U zasnovanoj Knjižnici za književna i estetska pitanja imale bi, po namjeni njezina pokretača, izlaziti prevedene knjige najpoznatijih europskih predstavnika nauke o književnosti i estetike, u kojima su izneseni suvremeni pogledi na pitanja umjetnosti u najširem smislu. U njoj bi imali izlaziti prievodi estetikâ i prikazi pojedinih estetičkih pitanja, kojima važnost osjeća svatko, tko se bavi kojom granom umjetnosti. U njoj bi imali izlaziti spisi o metodologiji nauke o književnosti i o pojedinim književnim vrstama i strujama, kako na njih gledaju predstavnici te nauke u većih naroda. Uz takva djela — šira po zahvatu — imale bi se u toj knjižnici izdavati monografije o znatnijim ličnostima naše, europske i svjetske umjetnosti i književnosti, pisane modernim metodama. U njoj bi —. uz prikaze iz psihologije stvaranja — našli mjesta sastavci znatnijih europskih kritičara 19. i 20. stoljeća, koliko su u svome radu razvili kakav osobiti pravac. U nju bi bili uvršteni i portreti pojedinih umjetnika, a poimence pak djela, što su ih o svome stvaranju napisali sami stvaraoci. Osobito bi mjesto među knjigama zasnovane knjižnice imale poviesti pojedinih europskih i izvaneuropskih književnosti, ili u cjelini, ili prikazi pojedinih njihovih razdoblja — u prvom redu onih, koje su imale dodira s našom književnošću, ili su važne za načelna shvaćanja nekih pitanja i pojava. Uz spise o umjetnosti i književnosti imale bi u takvoj knjižnici mjesta i razprave o jeziku, pisane s obzirom na novije poglede u lingvistici, napose u svezi s pitanjima o jeziku kao sredstvu umjetničkog izraza. U obzir bi bila uzeta i djela o stilu i stilistici, metrici, i t. d.

S vremenom bi se u toj knjižnici imalo naći na okupu sve najvažnije, stvoreno u europskoj estetici i nauci o književnosti. Njoj naravno ne bi bio cilj, da u svim njezinim izdanjima bude izraženo uviek jedno te isto gledanje na pojedina pitanja. Obrnuto: iz svih njezinih knjiga imalo bi se osjetiti sve strujanje misli i šarenilo vidika, značajno za europski duhovni život na spomenutim područjima. U prvim godinama imala bi u njoj izići uglavnom svježija djela, nastala u posljednjim desetljećima, ali bi postepeno imali u nju biti uvršteni i spisi pisaca iz starijih razdoblja, ako su europskoj misli dali kakav znatan prilog i poticaj, kojima su je unapriedili u njezinu razvitku. S istoga razloga u njoj bi po mogućnosti imali biti zastupani autori svih znatnijih europskih naroda, koliko su stvorili djela, kakva mogu biti od koristi i nama.

Program, što ga je postavila Knjižnica za književna i estetska pitanja, mora se ipak donekle ograničiti, s obzirom na to, da se mnoga djela, koja su u životu vlastitih naroda imala veliko značenje, ne mogu prevesti na hrvatski jezik s razloga, što korist od takva prievoda ne bi bila u razmjeru s uloženim naporom i izdatcima. Ima i u estetici i u metodologiji nauke o književnosti spisa, koji u poviesti literatura, u kojima su nastali, znače upravo neke

međaše, od kojih je počeo nov razcvat i razvitak tih nauka. Ali su neka takva djela odviše povezana s vlastitom sredinom, ili je građa, na kojoj su zasnovana, preuzeta iz književnih i umjetničkih djela, koja nisu poznata izvan granica domovine. Priznajući takvim knjigama svaku čast, koja ih ide u razvitku njihovih naroda, pokretači su ove knjižnice ipak morali da postave pitanje: da li se djelo, koje dolazi u obzir za prievod, može presaditi u hrvatsku sredinu s korišću, i ne sadržava li ono sastavnih dielova, koji će toj sredini biti težki. Osobito će u početku trebati pripaziti na to, da izdanja te knjižnice budu zaokružena, po mogućnosti živo pisana, s primjerima, koji su svakom našem inteligentnom čitaocu uglavnom poznati.

Kako je ciela ta knjižnica namienjena hrvatskoj publici, te ima upravo među nama izvršiti potreban zadatak, ne može se u njoj, razumije se, pustiti s vida hrvatska umjetnost ni hrvatska književnost. Prema programu u njoj bi svake godine imale izići dvie knjige hrvatskih pisaca, ili o pojavima hrvatske umjetnosti i književnosti, ili o obćim estetskim i literarnim pitanjima. Uz djela živih i djelatnih hrvatskih književnika ušli bi u nju i spisi starijih i pokojnih hrvatskih autora, koji su kritici ili estetici dali kakav značajniji prilog, važan bar literarno-historijski, i njime unapriedili duhovni život vlastitoga naroda. Na taj bismo način, gledajući, što su na spomenutim područjima uradili stranci, i što smo u prošlosti izvršili sami, ujedno mogli vidjeti, što smo sposobni stvoriti danas, i kakvi nam se vidici otvaraju za budućnost.

A. B-c

Leksikon prehrane

„Kruh naš svakdanji daj nam danas“, moto je leksikona prehrane, koji je napisao prof. dr. Ernest Mayerhofer. Ovaj moto odaje nam glavnu autorovu misao pri sastavljanju te knjige, njegovu brigu i skrb za izpravnu prehranu cieloga pučanstva, a naročito djece. Za vrieme mira, a naročito za vrieme rata, osjeća svaki pojedinac bez obzira na njegovo zvanje važnost prehrane, stoga je izdavanje te knjige u današnje doba bilo neophodno potrebno.

Nije svejedno, koliko i kakvu hranu prima naš organizam. Svakodnevna hrana mora biti tako sastavljena, da organizam dnevno dobiva dovoljno goriva (masti i ugljikohidrate) i dovoljno tvoriva (bjelančevine), kako bi mogao valjano izvršiti svoj nutarnji i vanjski rad.

Naročito dječji organizam iziskuje osobitu pažnju u prehrani, jer se razvija. Što je diete mlađe, to je prehrana važnija. U ekstrauterinom je životu rast organizma najbrži u prvih šest mjeseci života. Koncem šestog mjeseca porođajna se tjelesna težina

podvostručuje, a na koncu 12. mjeseca potrostručuje. Kasnije tjelesna težina djeteta raste 6 do 10 puta polaganije.

Prehrana je sama po sebi veoma zanimljiv predmet, jer totalitarno obuhvata gotovo sve grane ljudskoga znanja, kako sam pisac kaže, počevši od teologije i filozofije pa sve do kemije, botanike, medicine, tehnike i agronomije. Profesor Mayerhofer bavio se cieli niz godina proučavanjem problema prehrane. On je još za vrieme prvoga svjetskog rata pokušao stvoriti modernu totalitarnu nauku o prehrani prema svome motu: „Od množtva stvoriti jedno“. Plod toga rada bio je cio niz većih i manjih djela, koja je objelodanio u godinama 1920. do 1926. Kruna toga rada bilo je veliko djelo na njemačkom jeziku „Lexikon der Ernährungskunde“ (1926). Taj svoj rad nastavio je autor i prema napredku svih nauka i po mnogogodišnjem svom izkustvu obradio je problem prehrane i sada ga predaje u obliku leksikona hrvatskome narodu.

Autor je već htio 1908. godine riešiti problem prehrane dojenčadi u slučaju pomanjkanja mlieka kod majke. U tu svrhu osnovao je u Beču središnjicu za skupljanje ženskoga mlieka odnosno „Frauenmilchsammelstelle“. Zdrave, liečnički pregledane žene dostavljale bi višak svoga mlieka u središnjicu, pa bi se to mlieko upotriebilo bilo svježe bilo konzervirano za prehranu bolestne i zdrave dojenčadi, za koje majke ne bi imale vlastitoga mlieka. Ta ideja ima naročito socialno pediatričko značenje za uzgoj dojenčadi. Ovakvih centrala za skupljanje ženskoga mlieka ima danas već vrlo mnogo u mnogim evropskim i američkim državama. Mayerhoferova briga za izpravnu prehranu djece izpoljuje se naročito u njegovoj zdravstvenoj akciji, koju je započeo 1938. godine za našu seljačku djecu u suradnji sa Seljačkom Slogom. Ta je akcija čisto preventivne naravi, jer se bavi samo prehranom i njegom djece, a ne liečenjem. Na suradnju sa Seljačkom Slogom potaklo ga je glavno načelo te prosvjetne organizacije, t. j. aktivna suradnja seljaka.

Proučavanje prehrane dovelo je autora do mnogih važnih znanstvenih odkrića. Tako je odkrio fizikalno-kemijsku osebinu sluznice crieva, t. j. osmotski permeabilitet crievne membrane. Prije toga odkrića smatralo se resorpciju čisto vitalnim procesom, međutim je autor svojim iztraživanjima dokazao, da se crievna membrana ponaša kao koloidalna membrana i da je resorpcija fizikalno-kemijski proces. To je odkriće važno za razumievanje poremećaja prehrane kod dojenčadi i kod svih patofizioložkih procesa, koji nastaju kod toga poremećenja.

Prehrana hrvatskoga seljaka (naroda) različita je prema običajima i kraju u kojem živi, no ipak je glavna hrana kukuruzno brašno, kao kruh, žganci ili pura. Kukuruz je dobra hrana, samo on mora biti zdrav. Godine 1929. odkrio je prof. Mayerhofer novu neobičnu bolest kod djece, koja se dulje vremena hranila kuku-

ruznim grizom, palentom, i kukuruznim kruhom onečišćenim sporama kukuruzne snieti. Da je ta sniet uzrok te bolesti, dokazano je pregledom dotičnog brašna i pokusima s ekstraktom te snieti (Dragišić i Varićak) na životinjama. Kukuruzna sniet naziva se ustilago maidis, te je prema tome prof. Mayerhofer ovu bolest prozvao ustilaginizam. Do toga odkrića mogao je autor doći samo svojim svestranim znanjem i dobrim poznavanjem prehrane nesamo kao liečnik, već i kao botaničar i kemičar.

Kod raznih bolesti naročitu ulogu igra dijeta. U terapiji tuberkuloze potrbušnice i porebrice s eksudatom vrlo dobro djeluje koncentrirana suha hrana. Pacient dobiva neznatnu količinu vode, koja se i u suhoj hrani nalazi. Takva dijeta uz mirovanje u krevetu može se provesti kroz više dana bez opasnosti za organizam, a izvrstan je liek za smanjenje eksudata. Ovu terapiju zahvaljujemo prof. Mayerhoferu, koji ju već od 1923. godine provodi s vrlo dobrim uspjesima na zagrebačkoj dječjoj klinici.

Skorbut je avitaminoza i to pomanjkanje C vitamina, dakle bolest uslied neizpravne prehrane. Ta je bolest naročito zanimala autora, koji je proučavanjem i izkustvom došao do spoznaje, da liečenje skorbuta (svježe voće i povrće, koje sadrži dosta C-vitamina) može uspjeti samo uz istovremeno čuvanje djece od sunca. To nas odkriće potiče, da kod provođenja raznih dijeta kod liečenja raznih bolesti ne smijemo neuspjeh svesti odmah na račun dijete, već moramo iztraživati sve mogućnosti i okolnosti, koje bi eventualno, poput sunca, kod skorbuta ometale uspjeh dijete.

Kod računanja kvantiteta hrane autor se služi prirodnim kvantitativnim ili „nemskim" sustavom prehrane po Pirquetu. Taj je prirodni sustav sveobće priznat, jer upotrebljava kao mjerilo majčino mlieko, dakle najprirodnije mjerilo za ljudsku prehranu. Mliečna jedinica, odnosno jedan nem (nutritionis elementum) je hranjivost jednoga grama majčinog mlieka. Prije upotrebljavana kalorija fizikalna je jedinica i nikako nije prikladna za hranitbenu jedinicu. Za prehranu zdrave djece, a naročito bolestne (n. pr. šećerna bolest u djetinjstvu) može se svaka majka poslužiti tim prirodnim kvantitativnim sustavom prehrane. Stanje uhranjenosti djece lako se određuje po računu pelidisi (strana 332). U bivšoj Austriji bio je izdan zakon, kojim se država obavezala davati dohranu slabo uhranjenoj školskoj djeci na temelju Mayerhoferovih predradnja i ispitivanja pelidisi.

Poznavanje izpravne zdrave prehrane potrebno je nesamo liečniku, bolestniku, roditeljima, kuhinjskom osoblju, učiteljima i t. d. već svakom, da znade odabrati hranu za sebe i za one, oko kojih se stara. Za čisto praktične a i znanstvene svrhe leksikon prehrane je od osobite vriednosti, jer su sve živežne namirnice opisane po porieklu, sadržini i hranjivosti. Bolnicama, sanatorijima, internatima, ferijalnim kolonijama, gradskim aprovizacijama, obskrbama vojske i t. d. taj će leksikon poslužiti naročito radi predhodnog određivanja potrebnih zaliha hrane odnosno novčane odštete za hranu (str. 407). Sve biljke i životinje, koje se upotrebljavaju za prehranu u bilo kojem dielu svieta, opisane su u tom leksikonu obširno i jasno, te je proučavanje te knjige važno i za školsku mladež.

Kod većine u leksikonu navedene hrane označena je i formula hranjivosti u nemima, a u zagradi količina bjelančevina upoređena s onom u majčinom mlieku. Na kraju knjige nalazi se abecedno kazalo hranjivosti i bjelančevnosti živežnih namirnica i uživala.

Mjerenje potrebnih hranitbenih jedinica ne provodi se kod djece po tjelesnoj težini u kilogramima, nego po Pirquetovom računu, naime po kvadratu visine trupa pri sjedenju, t. j. Si^2. Račun po kilogramima nije logičan, jer bi po tome računu mršavo diete dobilo još manje, a debelo još više hrane nego što mu je potrebno. Prof. Mayerhofer bavio se mnogo narodoznanstvom (etnografijom), stoga mu je i uspjelo dobro proučiti prehranu pojedinih naroda, naročito što se tiče specialnih jela, bilo obrednih bilo dijetetskih bilo svakodnevnih.

Cieli sastav toga leksikona upravo je savršen, te će svakom, a naročito liečnicima poslužiti kao izvrstan priručnik kod propisivanja hrane, odnosno dijete.

Jezična strana knjige bila je povjerena g. prof. Miroslavu Šimončiću, koji je taj zadatak izvrstno izvršio.

Nada Kovačević

Prvi angažman Milice Mihičić

Velika naša dramska umjetnica Milica Mihičić navršila je nedavno 80. godišnjicu života. U kazališnom arhivu sačuvan je zanimljiv spis, koji se odnosi na početak njezine umjetničke kariere i njezin prvi angažman u zagrebačkom kazalištu, kojemu je služila vjerno i neprekidno preko pet desetljeća izpisavši nebrojene sjajne stranice u poviesti hrvatske glumačke umjetnosti.

U doba, kad je Milica Mihičić započela svojim glumačkim djelovanjem, zagrebačkim kazalištem upravlja kao povjerenik vladin tajnik Josip Kneisel. Kako je kazalište tada bilo upravljano po najstrožim birokratskim načelima, morao je povjerenik za svaki svoj postupak, koji je bio u vezi s kazališnim proračunom, zatražiti odobrenje vlade. Tako je na pr. morao tražiti i odobrenje za sklapanje svakog pojedinog ugovora i za nove angažmane.

U spisu od 29. ožujka 1890. br. 74. obraća se Kneisel na vladin odjel za unutarnje poslove s predlogom, u kojem između ostalog navodi sliedeće:

„Podjedno izviestiti mi je, da je u sjednici kazališnog odbora obdržavanoj dne 28. o. m. zaključeno umoliti visoku zemalj. vladu, da blagoizvoli s obzirom na to, da se dramatsko družtvo obskrbi potrebnim podmladkom, angažuje gospodična Milica Mihičićeva, koja je u komadu „Fromont junior i Risler senior" ulogu Sidonije dobrim uspjehom odglumila, ter uz ugodnu vanjštinu pokazuje toliko talenta i vještine, da se pravom nadati može, da će se za kratko vrieme izvježbati za dobru silu drame. Predbježno dozvolio joj je odbor gažu od 40 for. na mjesec i to za vrieme od 1. travnja do konca rujna o. g. Ne bi li gospojica u to vrieme opravdala očekivanja u pogledu umjetničkom, tad bi imala odstupiti; zasvjedoči li pako primjeran napredak, stavljena joj je u izgled gaža od 60 do 65 for. na mjesec... Ako li visoka kr. zemaljska vlada obnađe ovu napokon nepreveliku svotu blagostivo odobriti u interesu kompletiranja osoblja, tad molim za ovlast, da prema gorenavedenom dalje postupati mogu."

Vlada je odlukom od 4. V. 1890. br. 12413. odobrila Kneiselov priedlog, a Milica Mihičić je nabrzo izpunila sva njegova predviđanja, pa još i više od toga. Hrvatska drama dobila je u njoj nenadmašivu interpretkinju salonskog repertoara, te psiholožke i realističke glume. Strindberg, Hauptmann, Flers, Caillavet i Rey, Bourdet i Maugham, a od hrvatksih pisaca Begović, Krleža, Kulundžić, Preradović ml. imali su u njoj tumača svojih djela, koji ih je shvaćao svojim intelektom i osjećao svojim srdcem. **S. B-ć**

O književnim nagradama

Književne nagrade imaju dvostruko značenje. S jedne su strane vidljiv znak priznanja književniku za njegovo djelo; s druge pak strane — možda i važnije — dokaz su, da je u narodnoj zajednici dozrela spoznaja važnosti i potrebe književnoga stvaranja. Kraj te simbolike svaka književna nagrada ima i svoj stvarni sadržaj (koji utvrđuje ozbiljnost nagradne simbolike): novčani iznos nagrade imao bi omogućiti književnom stvaraocu barem časak osjećaja, da se je oslobodio materialnih briga, pružiti mogućnost barem trenutne neovisnosti, bez koje su mnogi talenti propali (slučaj Lisinski). Visina nagrade tako u neku ruku daje malu dozu umirenja savjesti onim činbenicima, koji podjeljuju nagrade, dakako, ako ih zaista vode kod razpisivanja nagrada istinski idealne pobude.

Prve književne nagrade kod Hrvata — koliko znamo — padaju u godinu osnutka zagrebačke „čitaonice", te stanice, iz koje će niknuti „Matica Hrvatska". I tu je, kao na svim područjima tadašnjega obnovljenog javnog života kod Hrvata, pobudnik Janko grof Drašković. 1839. „Čitaonica" razpisuje niz književnih nagrada — ali ne za djela liepe književnosti. Spoznaja potrebâ krute gospodarske zbilje bila je jedna od glavnih prvotnih pobudnih snaga preporodnog pokreta, neizrečena je lozinka prvih preporoditelja: prvo gospodarska obnova kao temelj i preduvjet prosvjetnoga i, dakako, političkoga preporoda. U tom duhu, na pobudu Janka Draškovića, razpisuje se nagrada od dvadeset dukata za najbolju knjigu pouke „kako bi se naše vino izvozilo", četrdeset dukata za knjigu, kako bi se u nas podigla „suknara i kožara", petnaest dukata za knjigu o „papirani", a sa šestnaest dukata nadarit će se onoga, „koji prikladnu priručnu knjigu sastavi, koja bi sve moguće predmete na gospodarstvo spadajuće sadržavala i u selskih učionicah upotriebiti se mogla". Za sve ove nagrade (koje bi u današnjoj vriednosti iznosile kao i tad, znatnu svotu), jamčio je osobno Janko grof Drašković. Uza svu visinu nagrada natječaj je ostao bez uspjeha. Barem ne znamo iz dosad pristupačnoga poviestnoga gradiva, da li je uobće naišao na odaziv. Književnici preporoda radili su uobće bez nagrada.

Jedanaest godina kasnije zabilježen je jedan značajni književni natječaj. Kad je u listopadu 1850. po nalogu Jelačića osnovan privremeni odbor za upravu narodnog kazališta u Zagrebu, razpisao je taj odbor natječaj za dramatična djela narodnog kazališta s četiri nagrade iz zemaljskih sredstava. Odziv na taj natječaj bio je vrlo dobar, što iznenađuje za tadašnje prilike. Na natječaj je stiglo pet izvornih djela: „Car Murad II. i vlast općena dubrovnička" od Gjure Šporera, „Ivan i Janko" od Ljudevita Vukotinovića, „Frankopan" od Mirka Begovića, „Veronika Desinićka" od Dragojle Jarnevićeve, „Osveta" od nepoznatog pisca i „Porin" — djelo dra Ante Starčevića. Nagradni natječaj ponavljao se je godišnje sve do 1853., kad je pod absolutizmom hrvatski kazališni život sasvim zamro.

Danas je uslied obćih prilika, koje nameće sigurnost, otežčano tragati za pojavama i razvitkom književnih nagrada kod Hrvata u prošlosti, zabilježenih u povremenim starim tiskopisima, od kojih je i „Neven" razpisivao književne nagrade. Skupiti i izpitati točnu malu poviest književnih nagrada kod Hrvata ostaje zadaća za povoljnija vremena, zadaća, koja može u mnogom pogledu osvietliti razvitak hrvatske knjige. Svakako znamo, da je odmah nakon uzpostave ustavnosti godine 1860. na dnevni red izkrslo i pitanje promicanja književnoga stvaranja putem nagrada. Pobudu je za to dao kulturno osobito poletni hrvatski sabor god. 1861. U svojem zakonskom članku br. LXXVII., kojim je odredio položaj zagrebačkog kazališta kao „zemaljkoga zavoda" potaknuto je i pitanje književnih nagrada. U §. 5. određeno je, da kazališni odbor „razpisuje primjerene nagrade za izvorne igrokaze, imenuje vješta-

ke za razsuđivanje njihove valjanosti, i nagrađuje primjereno trud vještakah". Tu je već u jezgri osnova buduće „Demetrove nagrade". Značajno je, da je odboru stavljeno u dužnost nagrađivati i vrstne „prievode igrokazah". O provedbi te osnove trebalo bi i opet izpitati danas teško pristupačne časopise i novine onoga razdoblja.

Svi su ti pokušaji, da se stvore književne nagrade, ograničeni u glavnom na promicanje hrvatske drame. Ti pokušaji nesumnjivo govore o dubokoj sviesti potrebe poštivanja književnog stvaranja, o smislu za mecenatstvo, koje međutim izravno vrši — kako je to danas vidljivo iz objavljene korespondencije Rački—Strossmayer — uglavnom anonimno ali sustavno đakovački biskup, bez čijega je priloga bila objavljena malo koja knjiga, osobito u godinama 1870.—1890.

Težnja, da se osnuje povremena čisto književna nagrada, oživotvorena je tek 1870., kad Ivan Nep. Drašković ostavlja „Matici Hrvatskoj" zakladu od preko 15.000 forinti za „nagrađivanje valjanih hrvatskih spisa". Osam godina kasnije, god. 1878., stvorena je još jedna zaklada, i to Dušana Kotura, s gotovinom od 2500 forinti, od kojih su se dohodaka imale nagrađivati „izvorne hrvatske pripoviesti ili dramatski proizvodi". Kasnije su nastale u 19. stoljeću zaklade Adolfa Vebera-Tkalčevića i Antuna Mažuranića zajedno sa zakladnom glavnicom od oko 10.000 forinti. Iz svih tih zaklada sve do naših dana „Matica Hrvatska" podjeljivala je književne nagrade, a podatke o njima vriedilo bi skupiti i objaviti.

Prva stalna književna nagrada, koja se podjeljuje svake godine, pojavila se je početkom XX. st. To je poznata „Demetrova nagrada", kojom se nagrađuje najbolje dramsko djelo te godine. Pobudu za osnutak Demetrove nagrade dali su sami književnici, i to beletristički odsjek Družtva Hrvatskih Književnika. Tek nakon dugogodišnjih izpitivanja i sporova, stvorena je odluka nutarnjega odsjeka tadašnje hrvatske zemaljske vlade od 26. XI. 1906. o stalnom podjeljivanju „Demetrove nagrade" za najbolje domaće djeol. Nagrada je iznosila 1000 kruna, a podjeljivao ju je posebni jury, kojemu predsjeda upravitelj zagrebačkoga kazališta, a članovi su mu po dva posebna izaslanika Družtva Hrvatskih Književnik i „Matice Hrvatske". Prvo djelo, nagrađeno „Demetrovom nagradom" bijaše Tresić-Pavičićevo „Ciceronovo progonstvo", izvedeno prviput kazalištne sezone 1907./8. Odtada je svake godine podieljenja „Demetrova nagrada".

„Demetrova nagrada" namienjena je dramskim djelima i to samo onima, koja su izvedena u kazalištu. „Demetrova nagrada" nesumjivo je vršila kroz trideset i pet godina obstanka svoju zadaću, bila je pobuda razvitku hrvatske drame; popis dobitnika „Demetrove nagrade" ujedno je i pregled najznačajnijih hrvatskih dramatičara i njihovih najboljih djela u ovo posljednjih trideset i

pet godina. No „Demetrova nagrada" tim, što je ostala osamljena, a da nije stvorena i godišnja nagrada-odlikovanje za najbolja djela drugih grana književnih, stekla je u svom djelovanju i svoje naličje. Budila je i u široj javnosti zanimanje za književnost, ali samo za dramsku. Sticajem prilika u očima občinstva ostale grane književnoga stvaranja postale su manje vriedne.

Uz „Demetrovu nagradu" stvoren je 1930. još jedan književni natječaj opet za djelo pozorištnoga dramskog oblika — „Dramski natječaj Matice Hrvatskih Kazalištnih Dobrovoljaca" s težnjom, da se u prvom redu nagrađuju dramska djela koja su osobito podesna za pučku glumu, odnosno, da se potaknu autori „na stvaranje takve glume, koja će biti odraz pravoga nepatvorenog narodnog života". Za razliku od uvjeta „Demetrove nagrade", u natječaju „Matice Hrvatskih Kazalištnih Dobrovoljaca" nagrađuju se i ona dramska djela, koja još nisu izvedena na pozornici.

Prvi pokušaj da se uvedu književne nagrade za sve grane književnoga stvaranja pokrenula je Hrvatska Akademija u Zagrebu, podielivši jedne godine „Akademijinu nagradu" i za nedramska književna djela. Nažalost, ta prva dioba „Akademijine nagrade" za književnost bila je i posljednja.

Tek godine 1942. — premda je u javnosti tokom posljednjih desetljeća bila nekoliko puta pokrenuta misao o organiziranju književne nagrade, apelirajući osobito na grad Zagreb, koji bi tu bio trebao prednjačiti, pogotovo kad u bivšoj Jugoslaviji nije bilo moguće očekivati, da će država išta doprinositi razvitku hrvatske knjige, postavljen je temelj za promicanje književnosti putem državnih književnih nagrada. Te godine osnovani Državni zavod za narodnu prosvjetu razpisao je nagrade za književna djela, za likovno umjetnička djela, te za glasbena djela. Za književna djela razpisana je nagrada za najbolju knjigu pjesma ili pjesničke proze u iznosu od 20.000 Kuna, jedna nagrada za najbolju knjigu novela ili putopisa u iznosu od 20.000 Kuna, jedna nagrada za najbolji roman u iznosu od 20.000 Kuna, jedna nagrada za najbolju knjigu eseja ili za monografiju iz područja hrvatske književnosti, odnosno iz nauke o književnosti, u iznosu od 20.000 Kuna, jednu nagradu za najbolje djelo iz područja duhovnih znanosti u iznosu od 20.000 Kuna, te nagrade za najbolje djelo omladinske književnosti u iznosu od 10.000 Kuna. Nagrade se objavljuju na Antunovo, dana 13. lipnja i to za izvorna djela, tiskana u cjelini i izdana po prvi put za razdoblje godine, koja se počinje s 10. travnja. Nagrade su prvi put podieljene 13. lipnja 1942., a drugi put podielilo ih je glavno ravnateljstvo za obće narodno prosvjetljivanje 13. lipnja 1943., sada u povišenim svotama, pa je nagrada za najbolju knjigu pjesama ili pjesničke proze iznosila 25.000 Kuna, za najbolju knjigu novela ili putopisa 25.000 Kuna, a za najbolji roman 30.000 Kuna; nekoje su nagrade obzirom na obilje priklad-

nih djela, bile dieljene napola. Nesumnjivo je tim književna nagrada, kao sredstvo za promicanje književnosti, postavljena na zdrav temelj, dokazujući ujedno skrb države za književno stvaranje.

Svakako je osnutak državne nagrade za književnost dao pobude za osnutak daljnjih književnih nagrada. Tako je i „Matica Hrvatska" razpisala natječaj za najbolji roman, a grad Zagreb je odlučio da u spomen 700-godišnjice proglašenja slobodnim gradom svake godine na dan 16 .studenoga (dan spomenute obljetnice) nagrađuje najbolja književna i glasbena djela, koja za dotičnu godinu nisu još nagrađena. Književne nagrade grada Zagreba namienjene su proznim, pjesničkim i naučnim djelima, a kretale su se u visini od 10.000 do 20.000 Kuna. I dnevnik „Hrvatski Narod" razpisao je ove godine uspjeli književni natječaj za najbolji esej, novelu i lirsku pjesmu.

„Hrvatski izdavalački bibliografski zavod", danas vodstveni nakladni zavod u državi, odlučio je svake godine razpisati pet književnih nagrada u visini od 300.000 Kuna pod naslovom „Šenoina nagrada" i to za jedno djelo, koje će donieti prikaz života kojega znamenitog hrvatskog javnog radnika (književnika, umjetnika, političara), za knjigu putopisa po hrvatskim krajevima, za knjigu književnih i umjetničkih eseja, za razpravu o narodnom životu i narodnoj (seljačkoj) kulturi, te za književno djelo, namienjeno mladeži. Šenoa je svojim djelima, a još više u svojim razpravama, poimence svojim članšom „Hrvatska književnost" iz godine 1865. izradio stvaran program rada hrvatske književnosti, koji još i danas ima svoju vriednost. U duhu onih smjernica, koje je Šenoa težio dati razvitku hrvatske književnosti, zasnovana je i „Šenoina književna nagrada". h-

---

Vlastnik i izdavač: Hrvatski izdavalački bibliografski zavod, Zagreb, Berislavićeva ul. 2./I. — Odgovorni urednik prof. Julije Benešić, Zagreb, Ilirski trg 8. Brzoglas 23-938. — Uprava „Vienca" Nikolićeva ul. 1./I. — Tisak: Tiskara „Union", Heinzelova ulica 33. — Za tiskaru odgovara Ivan Inkret, Zagreb, Zvonimirova ulica 75. Ciena „Vienca" za lipanj-srpanj-kolovoz Kuna 300.—, predplatnici Hrvatske enciklopedije plaćaju Kn 150.—. Uplate se šalju na čekovni broj 30.561. — Pojedini broj 120.— Kn.

POPIS IZDANJA HRVATSKOG IZDAVALAČKOG BIBLIOGRAFSKOG ZAVODA

I. ENCIKLOPEDIJSKA DJELA	Kuna
Hrvatska Enciklopedija, Sv. I. (A—Autom), 1941.	5.000.—
Hrvatska Enciklopedija, Sv. II. (Auton—Boi), 1941.	5.000.—
Hrvatska Enciklopedija, Sv. III. (Boj—Cle), 1942.	5.000.—
Hrvatska Enciklopedija, Sv. IV. (Cli—Dik), 1942.	5.000.—
Hrvatska Enciklopedija, Sv. V.	(u tisku)
Znanje i Radost, Knjiga I., 1942. [Zaliha ograničena!]	1.500.—
Znanje i Radost, Knjiga II., 1943.	1.500.—
Znanje i Radost, Knjiga III.,	(u tisku)
Dr. E. Mayerhofer, Leksikon prehrane, 1944.	1.500.—
Leksikon pomorstva (4 knjige)	(u pripremi)
II. LIEPA NAŠA DOMOVINA	
1. *Hrvatska zemlja*, [96 slika iz hrvatskih krajeva], 1942.	1.500.—
2.—3. *Hrvatska umjetnost*, [216 reprod. djela likovnih umjetnika], 1943.	5.000.—
4. *Hrvatske planine*, [88 reprod. slika], 1943.	2.500.—
5. [*Hrvatske nošnje*] *Ljubo Babić, Boja i sklad*, prilozi za upoznavanje hrvatskog seljačkog umieća, [15 slika narodnih nošnji u bojama], 1943.	1.200.—
III. SUVREMENA HRVATSKA UMJETNOST	
1. Ivan Meštrović, Religiozna umjetnost, [80 reprod.]. 1944.	(u tisku)
2. *Jerolim Miše, Naši dragi suvremenici*, [crteži 60-orice hrvatskih kulturnih radnika], 1944.	1.000.—
Pojedina slika	50.—
3. Joza Kljaković, Likovna djela	(u tisku)
4. Dr. Milovan Gavazzi, Hrvatska pučka umjetnost	(u tisku)
5. Vladimir Becić, Likovna djela	(u pripremi)
6. Frano Kršinić, Likovna djela	(u pripremi)
7. Nedjeljko Subotić, Život i rad Celestina Medovića	(u pripremi)
Izvan serije:	
Vladimir Kirin, Hrvatsko Primorje; predgovor: Đuro Szabo, [24 litografije]	10.000.—
Dopisnice hrvatskih kulturnih radnika [64 komada]	120.—
Pojedini komad	2.50
IV. SUVREMENI HRVATSKI PISCI	
1. *Dragutin Tadijanović, Tuga zemlje*, [sabrane pjesme], 1942.	400.—
2. *Dobriša Cesarić, Izabrani stihovi*, 1942.	300.—
3. *Đuro Sudeta, Pjesme I.*, Uredio i bilježke napisao M. Ujević, 1942.	400.—

		Kuna
4.	*Đuro Sudeta, Pjesme II.*, Uredio i bilježke napisao M. Ujević, 1942.	400.—
5.	*Julije Benešić, Kritike i članci*, 1943.	400.—
6.	*Milan Begović, Kritike i prikazi.* Uredio i pogovorom popratio Dr. Marko Fotez, 1943.	400.—
7.	*Đuro Sudeta, Proza I.* (Priče i novele), Uredio i bilježke napisao M. Ujević, 1943.	500.—
8.	*Đuro Sudeta, Proza II.* (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta), Uredio i bilježke napisao M. Ujević, 1943.	500.—
9.	*Nikola Šop, Za kasnim stolom*, pjesme, 1943.	250.—
10.	*Nikola Šop, Tajanstvena prela* [proza], 1943.	300.—
11.	*Ljubo Wiesner, Pjesme*, 1943.	200.—
12.	*Cvite Škarpa, Izabrane pjesme*, 1943.	300.—
13.	*Stjepko Trontl, Nevidljivi Tone* [pripoviest, II. prerađeno izdanje], 1944.	300.—
14.	*Marin Bego, Niz našu obalu* [putopisi, II. prerađeno izd.], 1944.	400.—
15.	*Marijan Matijašević, U brodolomu* (drama u 3 čina), 1944.	300.—
16.	*Mihovil Nikolić, Pjesme* [i „Fragmenti iz moga života"], 1944.	500.—
17.	*Olinko Delorko, Uznosite slutnje* [izabrane pjesme], 1944.	450.—
18.	*Janko Leskovar, Pripoviesti I.*, 1944.	500.—
19.	*Janko Leskovar, Pripoviesti II.* [Prof. Mirko Cerovac, O Janku Leskovaru], 1944.	600.—
20.	*Vinko Kos, Lada* [pjesme u međimurskom narječju], 1944.	300.—
21.	Rikard Nikolić, Smireni [novele]	(u tisku)
22.	Zvonimir Remeta, Sentimentalna reportaža, roman	(u tisku)
23.	Zvonko Milković, Pobožni časovi [pjesme]	(u tisku)
24.	Ljubomir Maraković, S pozornice, Kritička kronika drame hrvatskog kazališta, god. 1928.—1931.	(u pripremi)

V. DJELA HRVATSKIH PISACA

1. DJELA FRANA GALOVIĆA (10 svezaka)

Uredio Julije Benešić

Svezak		Kuna
I.	*Pripoviesti I.* (1903.—1912.), 1942.	450.—
II.	*Pripoviesti II.* (1912.—1914.), 1942.	350.—
III.	*Drame I.* (1903.—1906.), 1942.	300.—
IV.	*Drame II.* (1907.), 1942.	300.—
V.	*Drame III.* (1908.), 1942.	300.—
VI.	*Drame IV.* (1908.—1911.), 1942.	400.—
VII.	*Drame V.* (1912.—1913.), 1942.	400.—
VIII.	*Članci i kritike* (1902.—1914.), kronoložki pregled književnog rada Frana Galovića, 1942.	400.—
IX.	*Pjesme I.*, II. izd., Bibliografija, 1943.	400.—
X.	*Pjesme II.*, II. izd., Bibliografija pjesama, O Franu Galoviću, 1943.	500.—

2. UKUPNA DJELA AUGUSTA HARAMBAŠIĆA (10 svezaka)

Uređuje Julije Benešić

Svezak		Kuna
I.	*Lirika I.* (1877.—1881.), 1942.	400.—
II.	*Lirika II.* (1882.—1885.), 1943.	500.—
III.	*Lirika III.* (1886.—1902.), 1943.	600.—
IV.	*Pjesničke pripoviesti*, 1943.	450.—
V.	Dječje pjesme i pripoviedke	(u tisku)
VI.	Libreta i prievodi	(u tisku)
VII.	*Šala i satira*, 1944.	600.—
VIII.	*Govori*, 1943.	600.—
IX.	*Dopisi i članci*, 1943.	600.—
X.	*Književna proza, Kritike, — Životopis, Pisma i dokumenti*, Popis pjesama, 1943.	600.—

3. IZABRANA DJELA ČEDOMILA JAKŠE (5 svezaka)

Uređuje Mate Ujević

Knjiga		Kuna
I.	*Prikazi i razprave*, 1943.	350.—
II.	O književnosti	(u tisku)
III.—V.		(u pripremi)

4. UKUPNA DJELA RIKARDA JORGOVANIĆA (7 svezaka)

Uredio Julije Benešić

Svezak		Kuna
I.	*Pjesme*, Život i djela R. J., Jorgovanićeva pisma zaručnici, 1943.	450.—
II.	*Pripoviesti I.*, 1943.	400.—
III.	*Pripoviesti III.*, 1943.	400.—
IV.	*Pripoviesti II.*, 1943.	400.—
V.	*Pripoviesti IV.*, 1943.	400.—
VI.	*Feljtoni* [I.], 1943.	450.—
VI.a	*Feljtoni II.*, 1943.	550.—

5. UKUPNA DJELA ANTE KOVAČIĆA (5 svezaka)

Uređuje Julije Benešić

Svezak		Kuna
I.	*Pripoviesti I.*, 1944.	900.—
II.	Pripoviesti II.	(u tisku)
III.	U registraturi	(u tisku)
IV.	Stihovi	(u pripremi)
V.	Članci, život, korespondencija	(u pripremi)

6. DJELA MILUTINA NEHAJEVA (20 svezaka)

Uređuje Mirko Matijević

Svezak
- I. Iz mladih dana . . . . (u pripremi)
- II. Pripoviesti . . . . (u tisku)
- III. Drame . . . . (u tisku)
- IV. Bieg . . . . (u tisku)
- V. Vuci I. . . . . (u tisku)
- VI. Vuci II. . . . . (u tisku)
- VII. Rakovica . . . . (u tisku)
- VIII. Studije i članci I. . . . . (u tisku)
- IX. Studije i članci II. . . . . (u tisku)
- X. Eseji I. . . . . (u pripremi)
- XI. Eseji II. . . . . (u pripremi)
- XII. Političke silhouette . . . . (u pripremi)
- XIII. Članci i kritike . . . . (u pripremi)
- XIV. Drama i gluma . . . . (u pripremi)
- XV. Likovne umjetnosti . . . . (u pripremi)
- XVI. Razmatranja o glasbi . . . . (u pripremi)
- XVII. Kazalištna kronika I. . . . . (u pripremi)
- XVIII. Kazalištna kronika II. . . . . (u pripremi)
- XIX. Politički članci . . . . (u pripremi)
- XX. Pogledi i doživljaji . . . . (u pripremi)

7. DJELA JOSIPA DRAŽENOVIĆA (6 svezaka)

Uređuje Mate Ujević

Sv. I.—VI. . . . . (u pripremi)

VI. TEKSTOVI I PREGLEDI

Kuna

1. *Ćiro Truhelka, Uspomene jednog pionira*, 1942. . . . . 300.—
2. *Antun Nemčić - Gostovinski, Putositnice, Knj. I.*, - III. izd., [S predgovorom i bilježkama Vladoja Dukata], 1942. . . 350.—
3. *Antun Nemčić - Gostovinski, Putositnice, Knj. II.*, III. izd., [S bilježkama Vladoja Dukata], 1942. . . . . 350.—
4. *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije Preporoda.* Sabrao i uvod napisao Tomo Matić, 1942 . . . . 300.—
5. *Petar Zoranić, Planine.* Tekst s tumačem i rječnikom priredio Vjekoslav Štefanić, 1942 . . . . 300.—
6. *Rod Oršića.* Uredio i uvod napisao Adam grof Oršić Slavetićki, 1943. . . . . 300.—
7. Sladki naš kaj, Ogledi iz stare kajkavske književnosti. Izabrao i pripomenke o piscima dodao Vladoje Dukat, 1944. . . (u tisku)
8. Petar Hektorović, Ribanje i ribarsko prigovaranje . . (u pripremi)

VII. HRVATSKA MISAO I RIEČ KROZ STOLJEĆA

Kuna

1. *Ljubo Karaman, Živa starina* (50 slika iz vremena hrvatskih narodnih vladara), 1943. . . . . . . 400.—
2. *Josip barun Neustädter, Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.* Knj. I., 1942. . . . . 450.—
3. *Ignjat Alojzije Brlić, Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836—1855.* S predgovorom i bilježkama. *Knj. I.*, 1942. . . . . 300.—
4. *U dragom kraju.* Kako njemački putopisci u 19. i 20. stoljeću gledaju i opisuju hrvatske krajeve. Odlomci iz putopisa Therese v. Artner, Otto Ferdinanda Dubislava v. Pircha, Ide v. Düringsfeld i Hermanna Bahra, 1942. . . . . 300.—
5. Đuro Szabo, Spomenici hrvatske poviesti i umjetnosti I. (u pripremi)
6. Đuro Szabo, Spomenici hrvatske poviesti i umjetnosti II. (u pripremi)
7. *Ignjat Alojzije Brlić, Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836—1855.* S bilježkama. *Knj. II.*, 1943. . . . . 300.—

VIII. ZEMLJE I NARODI

Kuna

1. *Walter Hirschberg, Etnologija.* Preveo dr. Marijan Tkalčić, 1943. . . . . , , 150.—
2. Dr. Erdmann Hanisch, Poviest Rusije, Sv. I. Od početka do godine 1801. Preveo dr. Marijan Tkalčić, 1943. . . . (u tisku)
3. Dr. Erdmann Hanisch, Poviest Rusije, Sv. II. . . . . (u tisku)
4. *Grga Novak, Prošlost Dalmacije, I.* Od najstarijih vremena do Kandijskoga rata, 1944. broširano 410.—, ukoričeno 450.—
5. *Grga Novak, Prošlost Dalmacije, II.* Od Kandijskoga rata do Rapallskog ugovora, 1944. broširano 510.—, ukoričeno 550.—
6. Grga Novak, U zemlji Faraona . . . . (u tisku)
7. Dr. Stjepan Srkulj, Poviest Hrvata od 1527. do 1918., Sv. I. (u tisku)
8. Dr. Stjepan Srkulj, Poviest Hrvata od 1527. do 1918., Sv. II. (u tisku)
9. E. R. Hughes, Kina i zapadni sviet. Preveo Ivo Sučić . . . (u tisku)
10. Dr. Stjepan Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove . . (u tisku)

IX. SVJETSKI KLASICI

Kuna

1. *Goethe, Ifigenija na Tavridi.* Preveo Mihovil Kombol, 1942. Koža 500.—, platno 400.—
2. *Cervantes, Život i djela bistroga viteza Don Quijota od Manche.* Prievod Ise Velikanovića za ovo izdanje priredio Franjo Jelašić. Slike Gustava Doréa, I. sv., 1942. . . . . . (Razprodano)
3. *Cervantes, Život i djela bistroga viteza Don Quijota od Manche.* II. sv., 1942. koža 600.—, platno 500.—
4. *Cervantes, Život i djela bistroga viteza Don Quijota od Manche.* III., sv., 1942. koža 600.—, platno nema!

5. *Cervantes, Život i djela bistroga viteza Don Quijota od Manche.* Miguel de Unamuno, Don Quijotov grob; Ljubomir Maraković, Cervantes; IV. sv., 1942. koža 600.—, platno — Kuna 500.—
6. *Racine, Fedra,* tragedija u pet činova. Preveo Tomislav Prpić, 1942. koža 500.—, platno 400.—
7. *Balzac, Zbirka starina.* Preveo R. Maixner, 1943. . . . . 300.—
8. *Puškin, Izabrana djela, Sv. I.* Dramske slike i poeme. Preveo Tomislav Prpić, 1943. . . . . 450.—
9. *Shakespeare, Koriolan.* Preveo Milan Bogdanović, 1943. . . . 350.—
10. *Prus, Anjelka.* Preveo Julije Benešić, 1943. . . . . . . 500.—
11. *Racine, Andromaha,* tragedija u 5 činova. Preveo Tomislav Prpić, predgovor Jean Dayre, 1944. . . . . 300.—
12. *Dostojevski, Braća Karamazovi,* Sv. I. Prievod Lukić-Šimčík, 1944. . . . . 450.—
13. *Dostojevski, Braća Karamazovi,* Sv. II. Prievod Lukić-Šimčík, 1944. . . . . 450.—
14. Dostojevski, Braća Karamazovi, Sv. III. Prievod Lukić-Šimčík (u tisku)
15. Dostojevski, Braća Karamazovi, Sv. IV. Prievod Lukić-Šimčík (u tisku)
16. Žeromski, Bezkućnici, Sv. I. Preveo Julije Benešić . . . (u tisku)
17. Žeromski, Bezkućnici, Sv. II. Preveo Julije Benešić . . . (u tisku)
18. *Puškin, Izabrana djela, [Sv. II.,* Proza]. Preveo Tomislav Prpić, 1944. . . . . 600.—
19. *Lermontov, Izabrana djela, Sv. I.* Preveo Tomislav Prpić, 1944. 400.—
20. Dostojevski, Zločinstvo i kazna, Sv. I. Preveo Iso Velikanović (u tisku)
21. Dostojevski, Zločinstvo i kazna, Sv. II. Preveo Iso Velikanović (u tisku)
22. Dostojevski, Zločinstvo i kazna, Sv. III. Preveo Iso Velikanović (u tisku)
23. Tuglas, Na kraju svieta. Preveo Josip Velebit . . . . . . (u tisku)
24. Eckermann, Razgovori s Goetheom. Preveo dr. Zdenko Škreb (u pripremi)
25.—29. Hugo, Jadnici, Dio I.—V. Preveo Ljubo Wiesner . . . (u tisku)

X. JUNACI DJELA I MISLI

Kuna

1. *Jean Babelon, Miguel Cervantes.* Preveo Dinko Štambak, 1943. 500.—
2. *G. Lacour-Gayet, Napoleon,* Njegov život, njegovo djelo i njegovo doba. *Dio I.* i *II.* Preveo Ante Rojnić, II. izd., 1944. po 500.—
3. *Louis Bertrand, Luj XIV.* Preveo Dinko Štambak, 1943. (Razprodano)
4. *Gerolamo Calvi, Leonardo,* Život i rad jednoga genija. Preveo Josip Andreis, II. izd., 1943. . . . . 500.—
5. *Egmont Colerus, Leibniz,* Životni roman velikoga filozofa. *Sv. I.* i *II.* Prievod i pogovor: dr. Marijan Tkalčić, 1944. po 400.—
6. *Kazimir Waliszewski, Petar Veliki. Sv. I.* Preveo Josip Andreis, 1944 . . . . 600.—
   Kazimir Waliszewski, Petar Veliki. Sv. II. i III. Preveli Josip Andreis i Marijan Štetić . . . . (u tisku)
7. Guy de Pourtalès, Chopin. Preveo Dinko Štambak . . . (u tisku)

XI. KNJIŽNICA ZA KNJIŽEVNA I ESTETSKA PITANJA

1. Fernand Baldensperger, Književnost. Preveo Josip Andreis . (u tisku)
2. Oskar Walzel, Njemačka romantika. Preveo dr. Zdenko Škreb (u tisku)
3. *Albert Haler, Novija dubrovačka književnost,* 1944., broširano 550.— ukoričeno 600.—
4. Benedetto Croce, Pjesničtvo . . . . (u pripremi)
5. Albert Thibaudet, Fiziologija kritike. Preveo Marijan Štetić (u tisku)
6. Dr. Božidar Širola, Iz bilježnice jednog muzikologa . . . (u pripremi)

XII. ZNANSTVENA KNJIŽNICA

1. *Marko Fotez, Stjepan Miletić,* književna studija, 1943. . . 300.—
2. *Dr. Vladimir Bazala, Poviestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama,* 1943. . . . . 300.—
3. *Ivo Krbek, Dioba vlasti,* 1943. . . . . 200.—
4. *Dr. Michael Pfliegler, Pravi trenutak.* Preveli: Dr. Vilim Keilbach i Dr. Zvonimir Pinterović, 1943. . . . . 150.—
5. Dr. Oton Frangeš, Gospodarska uprava . . . . . . (u tisku)

XIII. POMORSKA KNJIŽNICA

1. *Petar Mardešić, Pomorstvo.* I. dio: Brod, 1944. Poluplatno 2.400.— platno 2.500.—
2. Petar Mardešić, Pomorstvo. II. dio: Manevriranje . . (u pripremi)
3. Petar Mardešić, Pomorstvo. III. dio: Spasavanje . . . (u pripremi)
4. Dr. V. Bačić, Poviest Prvog svjetskog rata na Jadranu, I. dio (u tisku)
5. Dr. V. Bačić, Poviest Prvog svjetskog rata na Jadranu, II. dio (u pripr.)

XIV. HRVATSKA U RIEČI I SLICI

1. *Velika župa Zagorje* (s 47 slika u tekstu i jednim zemljovidom), Sv. I.: Dr. Zvonimir Dugački i Krešimir Filić . 100.—
2. *Velika župa Modruš* (s 51 slikom u tekstu i jednim zemljovidom), Sv. II.: Dr. Josip Poljak, J. S. Vrignanin i prof. Juraj Božičević . . . . 100.—

XV. HRVATSKI PISCI NA STRANIM JEZICIMA

Mile Budak, Novellen, 1942. . . . . 300.—
Heiden blüht, Gedichte von Dragutin Domjanić. Aus dem kroatischen von Alfred Freiherrn von Butlar Moscon, Camilla Lucerna und Martha Šegulja, 1943. . . . . . . 300.—
Il Melograno . . . . (Razprodano)
Antun Gustav Matoš, Camao et autres nouvelles. — Preveo Jean Dayre . . . . (u tisku)

XVI. VEDRA KNJIGA

		Kuna
1.	*Puškin, Priča o caru Saltanu i Priča o zlatnom pjetliću.* Preveo Tomislav Prpić, 1943.	200.—
2.	*Karalijčev, Anica.* Preveo Asen Mikcev, 1943.	200.—
3.	*Hronský, Zlatna kiša,* priče. Preveo Josip Nikšić, 1943.	200.—
4.	*Pelin, Jan Bibijan,* nevjerojatni doživljaji jednoga dječaka. Preveo Joza Živković, 1943.	(Razprodano)
5.	*Prpić, Trs nad trsovima,* (Otcu jedno oko plače, drugo se smije), 1943.	200.—
6.	*Verbicki, Pjesmica zemlje i druge priče,* 1943.	200.—
7.	*Špoljar, Tri zlatne naranče i druge priče,* 1943.	200.—
8.	*Jušić-Seunik, San male Bubice i druge priče,* 1943.	200.—
9.	*Eršov, Konjić Grbonjić.* Preveo Tomislav Prpić, 1944.	250.—
10.	Ebner von Eschenbach, Obćinsko diete. Preveo Marijan Tkalčić	(u tisku)

XVII. POSEBNA IZDANJA

1.	*„42"* [antologija hrvatske lirike, s crtežima pjesnika u bakrotisku], 1942.	100.—
2.	*Sida Košutić, Vjerenička žetva* [pjesme u prozi], 1942.	100.—
3.	*Ivana Brlić-Mažuranić, Basne i bajke,* 1943.	300.—
4.	Karaman-Schlick-Tompa, Baština djedova	(u tisku)
5.	*Ante Dukić, Pogledi na život i sviet.* Novo prerađeno izd., 1944.	150.—
6.	*Henry Thode, Frankopanov prsten,* doživljaj. Preveo Ivo Horvat, 1944.	500.—
7.	Josip Andreis, Tragovi mudrosti	(u tisku)

Izvan serije:

Ante Starčević, Izabrani spisi. Priredio Dr. Blaž Jurišić, 1943.	800.—
Dr. Stjepan Srkulj, Hrvatska poviest u devetnaest karata	600.—
Dr. Ivo Horvat, Die Pflanzenwelt Kroatiens (Ein Blick auf die Flora und Vegetation), 1942.	100.—
Koriensko pisanje	25.—
Juliusz Slowacki, U Švicarskoj. Preveo Julije Benešić	20.—

XVIII. ČASOPISI

Croatia, I.—V.	(Razpr.)
Croatia, VI. (na njemačkom i francuzkom)	300.—
Časopis za hrvatsku poviest, knj. I., *Sv. 1.—2.,* 1943.	(Razpr.)
Časopis za hrvatsku poviest, knj. I., *Sv. 3.,* 1943.	150.—
Časopis za hrvatsku poviest, knj. I., *Sv. 4.,* 1944.	200.—
Vienac, god. XXXVI., br. 1., *ožujak 1944.*	100.—
Vienac, god. XXXVI., br. 2., *travanj 1944.*	100.—
Vienac, god. XXXVI., br. 3., *svibanj 1944.*	120.—

N. B. — Knjige se šalju u pokrajinu samo uz doznaku unapried plus Kn 120.— do 300.— za poštarinu prema težini omota od 5 do 20 kg.

UREDNIČTVO „VIENCA" PRIMILO JE OVE KNJIGE:

Slavko Ježić, Hrvatska književnost od početka do danas, Zagreb, Naklada A. Velzek, 1944., str. 457 sa 177 slika i 5 posebnih priloga.

Ismet A. Tabaković, Vihor duše, pjesme, Sarajevo, 1944. Vlastita naklada. Str. 38.

Duško Kečkemet, Sunce i oblaci, pjesme, Zagreb, 1944., str. 46.

Gluma, hrvatski mjesečnik za kazalištni život i slikopis, uređuje prof. dr. Drago Rubin, broj 7—8 (Friedrich Schiller, Spletka i ljubav, preveo Tomislav Tanhofer), br. 9—10 (Drago Rubin, Među polugama, drama u četiri čina).

Cvitan-Klarić, Pjevači zemlje. Naklada knjižare „Kratina", Zagreb, Str. 74.

Bogumil Toni, Koraci u život, pjesme naučnicima, izdanje Mjestne organizacije Saveza hrvatskih obrtnika u Samoboru. Samobor, 1944., str. 31.

Ivšić Milan dr., Seljačko imovinsko pravo u svietlu kulturnih tekovina hrvatskog naroda, Zagreb, 1944. Pretisak iz „Hrvatske Smotre", god. 1944., br. 1—2. Str. 16.

Galinec Franjo prof., Isusovac Ardelio Della Bella i Vuk Stef. Karadžić. Vrela i prinosi. Zbornik za poviest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima. Posebno izdanje, br. 3. Zagreb. 1944. Str. 46.

Novi Behar, list za pouku i zabavu, Godina XVI., br. 12—13. Sarajevo, 1. srpnja 1944.

Husein Muradbegović, „Refleksije", pjesme. Sarajevo, 1944. Vlastita naklada. Str. 46.

Husein Muradbegović, Mrceljani, pripoviest iz bosanske krajine. Sarajevo, 1933. Izdanje zaklade dra. Safvetbega Bašagića. Str. 120.

Ljubo Babić, Zlatni viek španjolskog slikarstva (prikazi i uspomene). Sabrana djela Ljube Babića, knjiga IV. Naklada A. Velzek, Zagreb, 1944. Str. 208, sa 80 ilustracija.

Vlasta Uršić, Divji kostajni (pjesme). Izdanje knjižare J. Kratina, Zagreb, 1944., str. 47.